

Војно

ДЕЛО

ISSN 0042-8426 □ UDK 355/359

3

2004

ГЕНЕРАЛШТАБ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Војно
ДЕЛО

општевојни теоријски часопис

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426

БРОЈ 3/2004. ГОДИНА LVI *Излази тромесечно*

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

ДИРЕКТОР

Славољуб ЈОВАНЧИЋ, пуковник

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др *Миле* БЈЕЛАЈАЦ; др *Александар* ИГЊАТОВИЋ, генерал-мајор у пензији (заменик председника); др *Душан* ЈАЊИЋ; др *Зоран* КИЛИБАРДА, пуковник у пензији; мр *Добросав* РАДОВАНОВИЋ, генерал-мајор у пензији; проф. др *Ђорђе* РАДОЈЕВИЋ, пуковник у пензији; проф. др *Предраг* СИМИЋ; проф. др *Душан* СТАЈИЋ, контраадмирал у пензији; мр *Миле* СТОЈКОВИЋ, пуковник (председник); проф. др *Јован* ТЕОКАРЕВИЋ; проф. др *Биљана* ТРЕБЈЕШАНИН; мр *Милутин* ЦУПАРА, пуковник; др *Михајло* БАСАРА, пуковник (секретар).

РЕДАКЦИЈА

Заступа главног и одговорног уредника

Милутин Петровић, пуковник

Уредник

Нада ДРАГИШИЋ, проф.

Адреса: Редакција часописа „Војно дело“, (ВЕ) 11002 Београд, Балканска бр. 53 * Главни и одговорни уредник: 681-565, војни 23-504; технички секретар 642-653 * Претплата: 3612-506 * Текући-рачун РЦ МО СЦГ 840-51845-84 за ВИЗ, шифра 963 * Цена броја 260,00 динара.

САДРЖАЈ

Међународни односи

- Дарко Трифуновић Креирање исламске државе на територији земаља централне Азије .. 9

Безбедност и одбрана

- Златко Исаковић Главне безбедносне дилеме у земаљама југоисточне Европе 21
- Александар Фатић Тероризам и организовани криминал после 11. септембра 2001. године 45
- Дејан Орлић Појмовно одређивање изазова, ризика и претњи у процесу преобликовања међународне безбедности .. 76

Војна наука и ратна вештина

- Бранко Бабић Ставови регрута о цивилној служби . 94
- Десимир Пајевић, Јан Марчек, Нада Данић Преференције вредности студента Војне академије 115

Погледи

- Будислав Суша Сцијентометрија – вредновање научног рада 133

Прикази

- Миле Бјелајац Живи језик у балканском лавиринту . 153

CONTENTS

International Relations

- Darko Trifunović Creating an Islamic State on the Territory of Central Asian Countries 9

Security and Defense

- Zlatko Isaković Main Security Dilemmas in South East Europe 21
- Aleksandar Fatić Terrorism and Organized Crime in the Wake of September 11, 2001. 45
- Dejan Orlić Notional Determination of Challenges, Risks, and Threats in the International Security System Reshaping Process 76

Military Science and Art of War

- Branko Babić Soldiers' Views on Alternative Social Service 94
- Desimir Pajević, Jan Marček, Nada Danić Value Preferences of the Military Academy Students 115

Views

- Budislav Suša Scientometry – Evaluation of Scientific Work 133

Reviews

- Mile Bjelajac Living Language and the Balkan Maze 153

SOMMAIRE

Rapports internationaux

- Darko Trifunovic   Création d'une Etat islamique sur le territoire des pays d'Asie centrale 9

Sécurité et défense

- Zlatko Isakovic   Dilemmes principaux de sécurité dans des pays de Sud-Est de l'Europe 21
- Aleksandar Fatic   Terrorisme et criminal organisé après le 11 septembre 2001. 45
- Dejan Orlic   Détermination terminologique des chalenges, risques et menaces dans le processus de préformulation du système de sécurité internationale 76

Science militaire et l'art de guerre

- Branko Babic   Opinions des soldats concernant le service civil et le service militaire 94
- Desimir Pajevic   Préférences des valeurs des étudiants de l'Académie militaire 115
- Jan Macek,
Nada Danic

Points de vue

- Budislav Susa   Scientometrie – valorisation de travail scientifique 133

Comptes rendus

- Mile Bjelajac   Langue vivante dans le labyrinthe balkanique 153

INHALT

<i>Internationale Beziehungen</i>		
Darko Trifunovic	Die Schaffung eines islamischen Staates in Zentralasien	9
<i>Verteidigung und Sicherheit</i>		
Zlatko Isakovic	Die Hauptdilemmas in Bezug auf die Sicherheit in den Staaten von Südosteuropa	21
Aleksandar Fatic	Terrorismus und die organisierte Kriminalität nach dem 11. September 2001.	45
Dejan Orlic	Die Bestimmung der Begriffe Herausforderungen, Risiken und Drohungen im Verfahren der Umstellung des internationalen Sicherheitssystems	76
<i>Militärwissenschaft und Kriegskunst</i>		
Branko Babic	Die Einstellung der Soldaten zum Wehr- und Ersatzdienst	94
Desimir Pajevic Jan Marcek, Nada Danic	Wertepreferenz der Studenten an der Militärakademie	115
<i>Anschauungen</i>		
Budislav Susa	Scientometrie – die Bewertung der wissenschaftlichen Arbeit	133
<i>Besprechungen</i>		
Mile Bjelajac	Lebendige Sprache im Labyrinth von Balkan	153

СОДЕРЖАНИЕ

Международные отношения

- Дарко Трифунович Создание исламистского государства на территориях стран Центральной Азии 9

Безопасность и оборона

- Златко Исакович Главные дилеммы в области безопасности в странах Юго-Восточной Европы 21
- Александар Фатич Терроризм и организованный криминал после 11 сентября 2001 года 45
- Деян Орлич Определение понятий вызова, риска и угрозы в процессе переформления системы международной безопасности 76

Военная наука и военное искусство

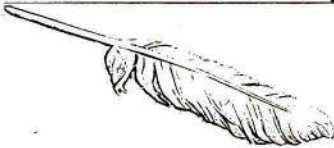
- Бранко Бабич Позиции новобранцев в военной службе в гражданских учреждениях 94
- Десимир Паевич,
Ян Марчек,
Нада Данич Ценности, предпочитаемые студентами Военной академии 115

Взгляды

- Будислав Суша Сциентометрия – оценка научной работы 133

Обзоры новых книг

- Миле Бъелаяц Живой язык в балканском лабиринте 153

Креирање исламске државе на територији земаља централне Азије

УДК: 28 :: 343.341(5-191.2)

Мр Дарко Трифуновић*

Већ испробани сценарио стварања територија под доминацијом исламских фундаменталиста и реализација плана исламског калифата, који би обухватио првенствено државе и регије у којима је преобладајуће муслиманско становништво, с претензијама да се касније прошири и на читав свет, почео је да се остварује у земљама централне Азије. То је разлог креирања нове терористичке организације, под називом LIVO, чија су „ударна песница“ и окосница Исламски покрет Узбекистана, Ал Каида и друге организације које делују са истим циљевима не само на регионалном већ и на глобалном плану.

Кључне речи: Централна Азија, тероризам, ислам, фундаментализам.

Увод

Након распада Совјетског Савеза, његове централноазијске републике добиле су независност. У новонасталој ситуацији почеле су самостално да наступају и воде своју унутрашњу и спољну политику. Међутим, због неуспелих социјално-економских реформи, као и спорог процеса демократизације и приватизације, екстремизам исламских фундаменталиста наметнуо им се као једна од могућих варијаната. Такав развој догађаја подстакло је неке исламистичке амбиције, пре свега оне које су потицале из центара исламског екстремизма у Турској, Ирану, Пакистану, Авганистану и Саудијској Арабији. Наиме, годинама су читаве генерације младих људи школоване по различитим верским универзитетима у тим земљама да би се по повратку у средину из које су отишли супротстављали тада највећем непријатељу Запада – комунизму. Због таквих и сличних тенденција, након добијања самосталности,

---

* Аутор је научни сарадник у Институту за политичке студије у Београду.

подгрејавали су грађански рат у Таџикистану, као и експлозију терористичких активности у читавој Централној Азији. У вези с тим, у једној од својих порука Осам бин Ладен је рекао: „Могу ићи од Индонезије до Алжира, од Кабула до Чеченије, од Босне до Судана и од Бурме до Кашмира ...“, и даље: „Ово није питање мог опстанка. Ово је питање опстанка цихада. Где год ме траже бићу тамо“. Тако је идеологију комунизма заменила друга, веома опасна идеологија исламских екстремиста. Тај процес је дуго планиран, па се чак и пре распада Совјетског Савеза, током постепеног губљења совјетске контроле над централноазијским републикама у време Михаила Горбачова, број џамија у области Наманган, у Узбекистану, повећао са два на 26 таквих верских објеката. То је праћено оснивањем бројних исламистичких организација под покровитељством Вехабија.¹

Стварање LIVO

Недавно су откривене неке чињенице које показују степен повезаности између исламских терориста² присталица цихада. То се, пре свега, односи на принцип према којем је креирана терористичка мрежа исламских фундаменталиста на Балкану чији су припадници недавно успоставили блиске контакте са мрежом терориста у Централној Азији. Службе безбедности балканских земаља у последњих неколико месеци пратиле су интензивне контакте између тих група у Централној Азији и њихових истомишљеника на Балкану. Тема њихове комуникације била је олимпијада у Грчкој 2004. године, као и ситуација у Ираку. Модел према којем се креира чиста „исламска држава“ на територији Централне Азије сличан је моделу који је послужио када се стварала тзв. „зелена трансверзала“ на подручју Балкана.

Широј јавности је већ познато да су исламски ратници цихада учествовали у стварању терористичке мреже на Балкану, и да су њихове праве намере креирање „зелене трансверзале“ на релацији Албанија, Косово и Метохија, Рашка и Босна и Херцеговина ради стварања „златних врата“ за продор екстремне форме ислама у срце Европе, и даље ка Сједињеним Државама. Сличну намеру имају и њихови истомишљеници који покушавају да у Централној Азији креирају исламску државу. Центри исламског тероризма који су учествовали у стварању „зелене трансверзале“ на Балкану поново су активни, али им је деловање усмерено ка рејону Централне Азије. Иако су најактивнији центри у Турској, Ирану, Пакистану и Саудијској Арабији, значајно је да у тим процесима не учествују само припадници ек-

¹ Gregory R. Sarfian, „Islamic Extremism in Former Soviet Republics“, „Military Review“, May-June 2001, p. 64.

² Подаци Секретаријата Владе Републике Српске за односе са Међународним кривичним судом и истраживање ратних злочина.

тремних исламистичких организација већ и неке исламске државе. Тако је у оквиру муџахединских јединица које су се бориле на подручју Босне и Херцеговине учествовала 7. револуционарна гардијска бригада, као и део специјалних јединица тајне иранске службе *VEVAK*. Наиме, иранска обавештајна служба *VEVAK* развила је по босанским селима почетком деведесетих година читаву агентурну мрежу¹ ради подршке терористичке активности исламских фундаменталиста током грађанског рата. Сличних активности било је и на подручју Централне Азије, где значајну активност, поред других тајних служби, има тајна служба Пакистана.

Недавно је обавештајна служба Киргистана⁴ (у фебруару 2003) утврдила постојање транснационалне централноазијске исламистичке екстремне групе под називом *LIVO*, која је основана у мају 2001. углавном под покровитељством Осаме бин Ладена и Ал Каиде. Основни извор био је Шерали Акботојев Киргиз, један од руководећих људи у Исламском покрету Узбекистана (*IMU*).⁵ Он је био ухапшен у Авганистану средином 2002. године и екстрадиран у главни град Бишкек, где је и осуђен на 25 година робије. Акботојев је на са слушању признао да су у мају 2001. талибански лидер Мула Мухамед Омар и Осама бин Ладен основали нову међународну исламистичку организацију *LIVO* ради „ослобађања“ Централне Азије од „неверника“. Значење појма *LIVO* још није познато.

Акботојев је дефинисао декларисани циљ *LIVO* као „стварање јединствене исламске државе која ће у својим границама обухватати Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Туркменистан, Узбекистан и кинеску провинцију Ксинџанг“. Јума Намангани⁶, оснивач *IMU* и близак сарадник Осаме бин Ладена, именован је за шефа *LIVO*, у чијој структури постоји и Врховни савет, чији су чланови: Мула Мухамед Омар (талибани – Авганистан), Осама бин Ладен, Тахир Јулдешев (још један *IMU* лидер), Хасан-Уигур (један од водећих лидера сепаратиста Ксинџанга) и два талибанска команданта знана само по именима Убаидуло и Аимани.⁷

Суштина рада *LIVO* јесте убрзање и организовање обуке за терористе и њихово распоређивање у Централној Азији. Углавном се

¹ Дарко Трифуновић, Исламска фундаменталистичка глобална мрежа – *Modus operandi* – Модел Босна, Бања Лука, 2002, стр. 60–61.

⁴ Комитет за националну безбедност (КНБ). Национална безбедност и обавештајна служба одговорна председнику државе са представљањем на нивоу Кабинета преко начелника КНБ-а. Начелник КНБ-а зове се Калук Иманкулов (постављен је на дужност 18. јануара 2002).

⁵ Као близак савезник организације Ал Каида, током деведесетих година ИМУ организовало је неколико терористичких напада унутар Узбекистана и Киргистана у покушају да се оснује екстремистички муслимански режим по моделу талибана.

⁶ Јума Намангани, према неким изворима, убијен је у Авганистану крајем 2001, где се борио на страни талибана.

⁷ ISSA – Special GIS Report.

регрутује локално становништво, које се у почетку стимулише извесном новчаном надокнадом за приступање организацији. Након регрутовања и обуке, свакој јединици се одређује командни кадар. Јединице се распоређују зависно од тога из које су средине регрути. Они се након обуке враћају у своја села и градове, где се тајно дели оружје, ако је то потребно, јер је поседовање оружја на простору Централне Азије традиција (углавном се купује на базарима, као и сва друга роба). Зависно од ситуације, одређене јединице се шаљу да изводе борбена дејства тамо где је потребно, а најчешће у Авганистан. Међутим, у последње време, све чешће се мали одреди шаљу и у Ирак.

Акботојев је током истраге више пута потврдио да су најбројнији чланови *LIVO* муџахедини из Узбекистана, али да организацији убрзано пристижу чланови из целе Централне Азије, укључујући и Арапе познате под називом „Авганистанци“. У време хапшења Акботојева већ је *LIVO* имао широко разгранату мрежу широм Централне Азије. Његови чланови су преживели напад на Авганистан и постоје наговештаји да ће ускоро та терористичка организација прерасти у озбиљну претњу миру и стабилности у Централној Азији као активна оружана формација. Слична је ситуација била и на просторима Балкана, када су Албанци са Косова и Метохије и муслимани из Рашке области узимали учешћа у ратним сукобима на територији Босне и Херцеговине и Хрватске да би стекли одређена борбена искуства, која су касније користили у другим приликама, нарочито приликом извођења терористичких акција на Косову и Метохији.

Шерали Акботојев се придружио *IMU* августа 1999, када је део јединица *IMU* окупирао регион Баткена, у Киргистану, и прикупљао локалне младиће да се прикључе исламској револуцији. На северу Авганистана, Акботојев и неколико његових истомишљеника, који су врбовани истовремено, имали су организовану терористичку обуку у неколико кампова. Током лета 2000. тај новоформиран ескадрон смрти напао је циљеве у Узбекистану и Киргистану. У јесен 1999. у новој реорганизацији снага централноазијски муџахедини стављени су под команду авганистанских талибана, као и трупе из Пакистана из регије Гилгит. Исто се десило и са снагама арапских „Авганистанаца“, који су се борили под командом Ахмад Шах Масуда.

***LIVO* и Исламски покрет Узбекистана**

Ударну песницу *LIVO* чини Исламски покрет Узбекистана (*IMU*), чији су чланови извели прву терористичку акцију у децембру 1991. године. Том приликом је нападнута зграда која је припадала комунистичкој партији у граду Наманган у Источном Узбекистану. Акцију су извели Тахир Абдолхалиловић Јулдашев⁸, Јумабои Ахмацха-

⁸ Јулдашев је добро познати мула у тајном исламском покрету.

новић Хојаев⁹ и Абдул Ахад.¹⁰ Такође, важан члан те групе је и Мухамед Солих¹¹, бивши председнички кандидат на изборима 1991. године и лидер забрањене Ерк партије. Касније, групи се прикључио и Јума Намангани. За лидера групе изабран је Тахир Абдолхалиловић Јулдашев. Сматра се да група има између 3.000 и 4.000 герилаца, са могућности да сваке године регрутује и обучи око 5.000 присталица и истомишљеника из разних земаља. Припадници *IMU*-а наоружани су лаким наоружањем, већином совјетске производње. Операције углавном изводе у рејону долине Фергана, где се додирују границе Узбекистана, Киргистана и Таџикистана. Нарочито тежак инцидент у долини Фаргана догодио се 1998. године, када су четири узбекистанска полицајца настрадала у заседи коју су организовали исламски терористи¹². Такође, примећено је њихово присуство у долинама Каратефина и Тавилдера, дубоко у средишту планине Памир, североисточно од Душанбе, главног града Таџикистана. У селу Сангор, на пола пута ка долини Тавилдера, постоје сталне базе из којих се изводе свакодневне операције. Чланови *IMU*-а су организовали 1998. године два бомбашка напада у другом по величини киргистанском граду Ошу. Неколико лица је изгубило живот и још толико је повређено. У фебруару 1999. екстремисти *IMU*-а организовали су серију терористичких напада у главном граду Узбекистана – Ташкенту. Реч је о пет координираних експлозија аутомобила бомби. Том приликом је погинуло 16 лица, а више од 100 је повређено¹³. У новембру 1999. године екстремисти *IMU*-а убили су 10 званичника Владе Узбекистана. Сумња се да је та акција изведена у сарадњи с другом опасном групом екстремиста под називом „Хисб е-Тахир“¹⁴, организацијом чији је циљ, као и другим екстремним исламским организацијама, да Узбекистан и земље у окружењу постану исламске државе по узору на исламски калифат. Екстремисти *IMU*-а одговорни су за серије отмица, укључујући и отмицу четворице америчких планинара¹⁵ у августу 2000. који су, после шест дана успели да побегну. Стратешки циљ *IMU*-а јесте мобилизација централнокавказких снага побуњеника, посебно дуж долине Фаргхана, да би се што више продужио герилски рат против Владиних снага у Узбекистану. Својим акцијама *IMU*-а давало је подршку

⁹ Хојаев је познат као совјетски падобранац из Авганистанског рата.

¹⁰ Абдул Ахад је Саудијац, тренирани припадник Вехабија.

¹¹ По неким извештајима, током октобра 1998. на једном састанку у Турској Јулдашев је понудио Соликину позицију председника тзв. Исламске демократске државе Узбекистан, а за узврат је тражио финансијску помоћ за куповину оружја и друге опреме од „Muslim Mukhadjir Assistance Fund“, фондације лоциране у Турској.

¹² „Asia Times“, February 22, 1999.

¹³ „Washington Post“, February 17, 1999.

¹⁴ Исламска ослободилачка партија, активна је у суседним земљама, посебно у Киргистану. Лидера те групе Хафизулох Насироф ухапсиле су узбекистанске власти у децембру 1999. године.

¹⁵ *Over the Edge: The True Story of Four American Climbers' Kidnap and Escape in the Mountains of Central Asia* by Greg Child, Hardcover – April 2002.

талибанима¹⁶, што још увек чине. За све активности добијају финансијску подршку Осаме бин Ладена, као и од исламских партија Пакистана, као што су Сипха-е-Сахаба и Харкат ул Муџахедин.

Исламски екстремисти *IMU* добили су од Талибана на северу Авганистана неколико својих база, одакле су у августу 1999. изводили терористичке акције преко реке Аму Дарје у Таџикистану, као и у јужном Киргистану. Русија и Узбекистан су више пута упозоравале да припадници *IMU*-а покушавају да организују, преко тзв. курирског система у региону, транспорт опијума у Русију и земље западне Европе. Веза између локалних вођа и хероинске мафије одавно је позната, јер је опијум главни извор финансија талибана и мреже коју је основао најпознатији терориста данашњице Осам бин Ладен. Такође, финансије се обезбеђују од исламистичких група из Турске, Саудијске Арабије и других исламских земаља. Постоје подаци да је 1999. године *IMU* добио донације у вредности од 25 милиона долара од страних спонзора. Један од извора прихода су и отмице држављана неисламских земаља. У октобру 1999. за пуштање на слободу четири отета јапанска геолога и осам талаца из Киргистана добијено је око пет милиона долара¹⁷.

Репресивне мере које је спроводила Влада Узбекистана

Увидевши сву опасност од екстремних исламистичких организација, првенствено од *IMU* и *LIVO*, узбекистанска влада је спровела неколико веома репресивних акција у долини Фергхана. Више од 900 џамија је затворено, јер је утврђено да се у њима спроводила не само верска већ и војна обука исламских терориста. Велики део мушке популације у том региону морао је да обрије браде да не би личили на верске фанатике. Током празника Рамадана било је забрањено позивање преко медија верника у џамије. Међутим, тим мерама су, нужно, угрожени и нека права и слободе невиних људи¹⁸.

Ако се узме у обзир чињеница да је *IMU* одавно прерастао оквира због којих је основан и, посебно, околности под којима су извођена борбена дејства у читавом региону, као и могућност регрутовања нових екстремиста изван граница Узбекистана, указала се велика потреба, са позиција екстремних исламиста, да се формира организација *LIVO*. Будући да су већ постојали екстремни исламски покрети и организације на територији Централне Азије, организација *LIVO*

¹⁶ Талибани су настали од радикалних припадника племена Паштуна који су, уз подршку Техерана и Исламабада, постали највећа претња миру у региону Централне Азије. У почетку су то били студенти исламски екстремисти и младо исламско свештенство.

¹⁷ ISSA – Special Report – *Islamist Terrorism and Narcotrafficking in Uzbekistan*.

¹⁸ David Filipov, „Islamic Rebels Thrive in Central Asia“, „The Boston Globe“, 21 December; „Global News Bank“, 2 February 2001.

основана је да би их објединила и да би се, индиректно, ставили под контролу талибана и Осаме бин Ладена, уз потпуно уважавање ситуације на терену коју су контролисали локални господари рата и мира.

Талибани су, будући да нису имали војних могућности да, на пример, заузму Узбекистан, финансијски помагали групе као што су *IMU* и сада *LIVO*, и на тај начин су успели да рашире свој утицај и у другим земљама. Претња исламских екстремиста земљама региона је толика да је узбекистански председник Ислам Каримов, у јануару 2000, позвао лидере суседних земаља да појачају сарадњу у борби против религијских екстремиста. Тај позив председника Каримова, међутим, није имао резултата до терористичког напада на САД, 11. септембра 2001, када је, коначно, озбиљно схваћен. Посебно је несхватљив и поражавајући извештај организације *Human Right Watch*¹⁹ која није увидела озбиљност ситуације у Централној Азији, пре свега намере и тежње исламских екстремиста да недемократским средствима, укључујући и тероризам, скину са власти демократски изабраног председника Узбекистана Каримова. Тако се у делу извештаја који се односи на препоруке Влади Узбекистана захтева да се ослободе из затвора исламски екстремисти: Неџамат Ахмедов, Еркин Ашуров, Абдураф Гхофуров, Ахмаџон Игиталиев, Окилбек Исханбаев, Мурад Јураев, Мушамадхон Мамадалиев и Содик Отајанов, као и група младих активиста организације *IMU* која је откривена на Универзитету у Ташкенту. Наиме, исламски екстремисти посебну пажњу обрађају на студентску популацију и у њој имају мало али јако упориште.

Талибани и шверц наркотика

Узбекистанске власти су више пута оптуживале талибане за шверц и производњу дроге широм Централне Азије. Производња дроге под контролом „светих ратника“ талибана била је на врхунцу 1999. године, када су узбекистанске снаге безбедности заплениле више од две тоне хероина. На пример, 1994. године заплењено је само 11 кг хероина јер су узбекистанске власти напоменуле да се заплени само 10–15 одсто промета наркотика. Тако је Узбекистан сада суочен са великом кризом промета наркотика јер је постао највећа транзитна станица за шверц наркотицима од Авганистана и Таџикистана до Европе. У том ланцу шверца наркотика, посебно опијума и хероина, значајне су централе исламских екстремиста на Балкану чија се седишта налазе на „зеленој трансверзали“.

Након трагедије 11. септембра 2001. прва војна акција коју су САД извеле била је усмерена против талибанског режима у Авганистану, а главне мете америчких ваздушних напада била су поља опи-

¹⁹ May 1998, Vol. 10, No. 4 (D) Republic Of Uzbekistan Crackdown in the Farghona Valley: Arbitrary Arrests and Religious Discrimination.

јума. У ланцу финансирања мреже исламских екстремиста, или мреже Ал Каиде, јер се под њом подразумевају све организације чији је циљ стварање *Ummе* или глобалног исламског калифата, најзначајнија је производња опијума, тј. хероина. Од добијених средстава финансира се мрежа Ал Каиде. Ланац којим се преноси и растура дрога почиње у Авганистану и земљама Централне Азије, и затим, преко Ирана, Турске, Бугарске, Албаније, Косова и Метохије, Рашке и Босне и Херцеговине, преноси се и продаје на тржиштима Запада. Разгранатост и функционисање исламских екстремиста најбоље су потврђени у Извештају америчког конгреса од 20. децембра 2002, чији су аутори експерти Обавештајног комитета. У Извештају се наводи следеће: „Ал Каида је укључена широм света у борби против САД и савезника. Лица која су одговорна за терористички напад 11. 09. 2001. године, радикализована су у погледу исламске идеологије у Немачкој, имала су састанке у Малезији и примила новац за своје активности у Уједињеним Арапским Емиратима. Напад 11. 09. 2001. године је само један пример глобалног деловања Ал Каидиних активности. Групе исламских екстремиста су чиниле или подржавале нападе не само у Америци већ и на Балкану, Кавказу, Француској, Етиопији, Индонезији, Кенији, Саудијској Арабији, Сомалији, Шпанији, Танзанији, Тунису, Узбекистану, Јемени и великом броју других земаља ...”²⁰. Производња опијума, хероина и других наркотика, као и очигледна глобална сарадња исламских екстремиста и терориста не само ради стварања глобалне исламске државе, угрожавају подједнако интересе Русије, Кине и Сједињених Држава. У долини Фергана је најзначајнија производња и трговина дрогом. У делу долине који пролази кроз Киргистан, град Ош је означен као главна раскрсница за продају дрога и оружја. Према киргистанским изворима, више од 70 одсто трговине дроге и оружја контролише исламски терориста Јума Намангани. Пут производње и продаје дроге великим делом почиње у Авганистану, посебно из делова који су и даље под контролом талибана, а затим се наставља забрањеним пролазима које контролишу разне фракције око планине Памир.

LIVO и Уједињена опозиција Таџикистана

Окосницу организације *LIVO* у Таџикистану чине чланови организације Уједињене опозиције Таџикистана (*UTO*). То је екстремна терористичка исламска организација која је својим деловањем изазвала дугогодишњи грађански рат у тој земљи. Лидер *UTO*

²⁰ *Report of the U. S. Senate Select Committee on Intelligence and U. S. House Permanent Select Committee on Intelligence Joint Inquiry into Intelligence Community Activities before and after the Terrorist Attacks of September 11, 2001*, 107th Congress 2nd Session, December 2002.

јесте Саид Абдул Нури, који је у више наврата организовао терористичке кампове на граници са Узбекистаном. Из тих кампова нападане су владине снаге Узбекистана, тако да је једном приликом авијација Узбекистана уништила село које је било упориште екстремних исламиста. Главна упоришта *УТО* налазе се у долини Картегин, која се протеже средином Таџикистана, од севера до југа, и повезује северни Авганистан са долином Фергана. Долина Картегин била је ван контроле таџикистанске владе од 1992. године. Током грађанског рата контролисала је опозиција, коју су углавном чинили исламисти, тако да је и због географског положаја постала уточиште разним покретима и организацијама. После завршетка грађанског рата та долина није остала безбедна, већ је остала поприште сукоба локалних снага које се боре за контролу над тим простором. У основи је реч о контроли пролаза наркотика и повезивању с другим екстремним исламским организацијама везаним за *LIVO* и *IMU*. Током августа 2000. изведено је више одвојених напада на владине трупе у Киргистану и Узбекистану. Одговорност за те нападе приписана је екстремним исламистичким покретима чији је циљ било рушење влада у тим земљама и, према општим намерама екстремиста, завођење мрачних верских режима попут режима који су талибани увели у Авганистану пре војне интервенције Сједињених Држава. Исламски терористи су већином припадали организацијама *LIVO* и *УТО*, чији је циљ, такође, оснивање „исламске државе долине Фергана“. Ти борци су имали кампове за обуку на северу Авганистана и базе у Таџикистану, али су таџикистанске власти одбациле оптужбе влада Киргистана и Узбекистана. Таџикистански министар за ванредна стања Мирзо Зијојев одбацио је те оптужбе, наводећи да је у последњих неколико месеци обављена потпуна инспекција свих пограничних села, али то је разумљиво јер је био не само члан *УТО*-а већ и један од команданата те организације током грађанског рата у Таџикистану.

Кина и исламски екстремисти

Талас екстремизма, као и догађаји у суседним бившим републикама Совјетског Савеза није заобишао ни северозападне делове Кине. У Ксинјангу, највећем аутономном региону Кине, живи више од 47 различитих етничких група. Већину становништва чине Ујгури, муслимани, који говоре језиком сличним турском језику. У последњих неколико деценија међу Ујгурима јача екстремни исламски покрет који жели да одвоји ту провинцију од матице Кине и својој замишљеној будућој држави припоји и следеће територије: регион Ксуара, област у Казахстану познат као „Седам река“, Осх – регион

Киргистана, и делове удолине Фергана у Узбекистану, ради стварања државе под називом Ујгуристан.²¹ Базе исламских екстремиста налазе се у планинама суседног Казахстана. Лидер организације означене као Ослободилачки фронт Источног Туркестана (*OFIT*) јесте Јусуфбег Мухлиси, познатији као Ага²². Члан *OFIT*-а је и Абдурезак Имам, који већ дуже време припрема екстремне Ујгуре за извођење ширих војних акција. Уз помоћ Абдурезака Имама, терористичке акције изводи терориста који је кинеским снагама безбедности познат као Сахнијаз. Тај четрдесетогодишњак минер, у серији бомбашких напада, које изводи искључиво петком, оставио је јасне поруке о намерама исламских терориста. Иначе, обичај да се терористички напади изводе петком акт је расизма: на тај начин се штите грађани муслиманске националности јер се претпоставља да се прави верници у то време налазе у џамији, будући да је петак посебно важан дан за муслимане (џума). Организујући кампове за тренинг и регрутујући младе припаднике народа Ујгура организација *OFIT* покушава да спроведе своје терористичке циљеве. Сматра се да постоји више од 90 база у којима се обучавају терористи. Њихове методе борбе су експлозије, убијање војника и пљачке банака. До 1990. године *OFIT* био је махом пасивна организација. Међутим, од тада раде у координацији с другим исламским екстремистичким организацијама не само у региону већ и на глобалном нивоу. У акцијама скупљања новца за своје активности посебно је значајна дијаспора Ујгура која активно учествује не само у акцијама скупљања помоћи већ и у лобирању. Познати су центри за те операције у САД и другим западним земљама. У децембру 1977. саудијски грађанин, пореклом Ујгур, дао је огромну донацију Тахиру Јулдошу, од које је половина била намењена за извођење терористичких акција *OFIT*-а у Кини²³. Посебно је значајна чињеница да се из наведених кампова за обуку исламских екстремиста и терориста Ујгура терористи шаљу да изводе борбене акције широм Централне Азије да би стекли потребно борбено искуство²⁴. У сарадњи с другим терористичким организацијама, пре свега с онима које су лоциране у Централној Азији, *OFIT* пружа потпуну подршку оснивања *LIVO* као организације која ће објединити напоре исламских екстремиста. Сједињене Државе су покрете ујгурских сепаратиста ставиле на листу терористичких организација одмах након догађаја 11. септембра 2001. године.

²¹ Xu Tao, „Extremist Threat in Northwest China“, „Central Asia and the Caucasus“, No. 5, 2000, p. 85.

²² Јусуфбег Мухлиси, сада је осамдесетогодишњак који се борио у некадашњој војсци Источног Туркестана.

²³ Gregory R. Sarfian, *исто*, стр. 68.

²⁴ У марту 2000. године у борбеним дејствима у Чеченији руске трупе су заробиле неколико лица од којих су неки били грађани Кине – Ујгури.

Пакистан – мрежа екстремних исламистичких организација

Већина пакистанских екстремних исламистичких група до 11. септембра 2001. била је оријентисана на вођење цихада у деловима Кашмира под индијском управом, или ка подршци режиму талибана у Авганистану. Међутим, како је власт у Исламабаду одлучила да подржи америчке војне ударе на талибанске положаје у Авганистану, што је касније резултирало свргавањем талибанског режима, могућа мета пакистанских екстремних исламских група постала је и Влада Пакистана.

Једно од највећих упоришта терористичких организација исламских екстремиста, посебно оних лоцираних у рејону Централне Азије, свакако, налази се у Пакистану. Кази Хасан Ахмед, један од лидера организације Оружани исламски покрет (*AIM*), са седиштем у Картуму, један је од вођа исламског цихада у Пакистану. Он је руководио мрежом терористичких центара у граду Карачи и био је одговоран за активности везане за обуку, опрему итд. у сличним исламским центрима у Кашмиру, Авганистану и Албанији, укључујући и Косово и Метохију²⁵.

Намере исламских екстремиста Пакистана нису само локалне природе. Пре свега, постоји велики интерес да се преко исламистичких канала контролише „Пут свиле“, као и читав регион Централне Азије. Проблем са Кашмиром само доказује да су те жеље мегаломанске, а то потврђује и изражено присуство пакистанских обавештајних служби и терористичких организација на Балкану. До сада је познато више од двадесет терористичких организација лоцираних на територији Пакистана чије су активности увелико повезане с организацијом *LIVO*, као и са глобалном мрежом Ал Каиде. Зато се Пакистан с разлогом сматра опасном земљом, чију будућност угрожавају исламски екстремисти. Према подацима Међународне асоцијације за стратешке студије (*ISSA*), следеће организације су повезане с терористичким активностима на територији Кашмира и Пакистана:

1. *Jammu and Kashmir Liberation Front (JKLF)*, организација која је формирана 1964. године, а њен оснивач је Хасим Куреши, који се тренутно налази у Норвешкој. У садашњој форми та организација је основана 29. маја 1997. у Бирмингему, и убрзо је организовала неколико експлозија аутомобила бомби у кашмирском градићу Сринигару. Садашњи лидер те организације зове је Јасин Малик, а организације делује на политичком, дипломатском и војном фронту. У оквиру војних акција организовано је неколико терористичких напада на циљеве у долини Кашмира ради отцепљења тог дела од Индије. Значајне снаге те организације чине бригаде жена терориста под називом *Khawateen Markaz*.

²⁵ Yossef Bodansky, *Islamabad's Road Warriors*, „Defense & Foreign Affairs“, ISSA.

2. *Dawat-wal-Irshad (DI, Sunni)*, као одвојени део оружаних формација терористичке организације *Jamiat Ahle Hadith* који је био укључен у обуку и опремање исламских екстремиста за терористичко деловање у Кашмиру, на Филипинима, у Босни и Херцеговини, Судану и Сомалији.

3. *Al-Omar Mujahedin*, чији је лидер Муштак Ахмед Заргар. Организација је активна, пре свега, у долини Кашмира.

4. *Hizb-ul-Mujahedin*, чији је врховни командант Суед Салахудиин, а генерални секретар је Муфикар Ахмед. Основни циљеви организације су припајање Кашмира и Џаме Пакистану, а организација делује у долини Кашмира. Организација *Ansar-ul Islam* ујединила се са организацијом *Hizb-ul Mujahedin* захваљујући Калиму Сидикију.

5. *Al-Badr' Mujahedin*, чији је врховни командант Емир Баш Замин. Та организација наступа потпуно са истих становишта као и покрет Осаме бин Ладена. Укључена је у исламистичке активности у Алжиру, Египту, Чеченији, Босни и Херцеговини и Албанији, укључујући и Косово и Метохију, на Тајланду и Филипинима, и другим земљама. Терористички кампови за обуку исламских екстремиста налазе се у Авганистану, а организација учествује, уз бројне стране инструкторе, у обуци кашмирских побуњеника.

Закључак

Главни циљеви *LIVO*, *IMU* и Ал Каиде јесу:

1) стварање исламских религиозно-фундаменталистичких држава широм света, или стварање калифата у облику *Umme*. То се пре свега односи на земље у којима живе муслимани. Експанзија Ал Каиде и отварање нових база може да доведе до лаког и брзог преузимања власти, што је већ виђено у Авганистану;

2) отворене базе Ал Каиде, посебно у земљама у развоју где су демократски процеси тек започети, као у Узбекистану, Казахстану и другим државама централне Азије, али као и у случају Албаније, Босне и других земаља на Балкану, омогућавају регрутовање бројних присталица и организовање обуке исламиста за будуће терористичке акције;

3) злоупотреба религије, односно тумачење и изопачење ислама, једне од највећих светских религија, с намером да се одвоји велики део верника муслимана од остатка света. Наиме, рушење будистичких споменика у Авганистану само је довело до тога да се на ислам гледа као на рушилачку религију која не поштује друге и шири верску и друге облике мржње и нетолеранције;

4) напад на тековине модерне цивилизације јер се у њима види основна препрека за екстремне исламистичке циљеве;

5) пружање подршке муслиманском фундаментализму на глобалном нивоу, како отворене, коју пружају неке исламске државе, тако и тајне подршке кроз разне тзв. хуманитарне организације.

Главне безбедносне дилеме у земљама југоисточне Европе

УДК: 342.745 : 351.74/.75 (4-12)

Проф. др Златко Исаковић*

У раду се говори о неким главним безбедносним дилемама у земљама југоисточне Европе. Први део посвећен је, између осталог, дилеми да ли је могуће постићи да мањина у једној земљи ужива статус већине у неким регионима а да се не погорша политичка, безбедносна, економска или друге позиције других мањина или већинске нације у тој земљи. У другом делу чланка говори се о неким дилемама које се јављају у процесу ширења „Партнерства за мир“, односно НАТО-а, у региону. Већина земаља решила је једну од главних политичких и безбедносних дилема везану за приступање НАТО-у (а пут у ЕУ води преко НАТО-а и Програма „Партнерство за мир“) тако што су се одлучиле за чланство. У завршном делу наглашено је да се често јавља дилема и да ли да се приоритет да конвенционалној, односно (новој или обновљено) тврдој државној или националној безбедности или ратовима ниског интензитета, или другим врстама безбедности (грађанска, социјетална, еколошка, економска итд.). Насиље које се користи у сукобима често постаје део проблема, а не решења. У ставу да је наношење пораза непријатељу насиљем један од најбољих, или најбољи начин за решавање сукоба замењује се могућношћу јављања жеђи за осветом. Примењено насиље често изазива ново насиље и тако ствара спирале и трауме. Извесне земље покушавају да шире властите ставове и вредности тако што проблеме и сукобе решавају насиљем, не узимајући у обзир чињеницу да има и других

* Аутор је научни саветник у Институту за међународну политику и привреду у Београду, и гостујући професор и истраживач на универзитетима у Србији и Црној Гори, Јапану и Канади. Чланак је заснован на раду „главне дилеме безбедносне природе у земљама југоисточне Европе“, припремљеном за скуп Други дијалог Индија – Србија и Црна Гора, Компаративна анализа глобалних и регионалних процеса у Југоисточној Европи и Јужној Азији, који је организовао Институт за међународну политику и привреду, Београд, а одржан је 9–10. јуна 2004. године.

мера које се могу користити у те сврхе (условљавање, убезбављање, обећања, награде, претње, казне, преговори итд.).

Једна од дилема јесте питање да ли људска права и демократија уопште могу да буду заштићени или наметнути насиљем. Наиме, не може се заштити или наметнути насиљем једно или неколико људских права а да се не повреди право на мир. Важна дилема је и то да ли би требало заштити режим, тј. власт, који се званично проглашава демократским ако нема демократске ставове, вредности и праксу. Мањине и друге групе грађана које су у неком смислу слабије требало би да буду заштићене формално и стварно. За постизање помирења и заједничког живота у миру и демократији у регионима са мешовитим становништвом требало би установити неку врсту поделе моћи у друштву (консоцијација или подела власти), а људска и друга права мањинских и већинских нација требало би заштитити.

Изгледа да је основни задатак у вези са безбедношћу сваке државе и елита да науче да живе са етничким сукобима и да их решавају без насиља. Закључак је да би главна безбедносна дилема могла да буде да ли ће народи и њихове заједнице и организације почети да служе безбедности или би требало да безбедност служи њима. Друга варијанта изгледа исправна, било у оквиру НАТО-а и „Партнерства за мир“, било изван њих.

Кључне речи: Југоисточна Европа, безбедност, безбедносне дилеме, људска права, демократија, примена насиља, консоцијација, НАТО и „Партнерство за мир“.

Главни циљ овог рада јесте разматрање неких главних безбедносних¹ дилема² у земљама југоисточне Европе, односно у Словенији,

¹ Под термином „безбедност“ подразумева се ситуација коју карактерише постојање претњи релативно ниског интензитета или њихово потпуно одсуство. Комплекснијом дефиницијом овог феномена могла би да се представи ситуација која се процењује на основу неколико врста опажања, осећаја и показатеља. Прво, процена безбедности зависи од процене претњи усмерених против одређеног заштићеног објекта или вредности. Друго, зависи и од осећаја релативне заштићености, односно незаштићености, објекта о којем је реч. Треће, та процена безбедности зависи и од процене могућности неког објекта да се брани уколико искрене потреба за тим. Четврто, безбедносна процена требало би да се заснива на објективним показатељима конкретне ситуације (чије промене зависе од поступака субјеката, а и од чинилаца који би могли да доведу до њеног погоршања или побољшања), мада доносиоци политичких, као и других одлука, често за то користе само своја опажања, осећаје и процене ситуација, при чему првенствено узимају у обзир сопствене интересе. Стога се повремено јавља утисак да су, на пример, опасности од тероризма преувеличане и прецењене, те да су опште уништавање животне средине и нека друга безбедносно релевантна дешавања исто толико опасни, ако не и опаснији (на пример, видети: Katrin Bennhold, „In Europe, latest alert sets off no alarms“, Internet, 05/12/2004, <http://www.iht.com/articles/532477.html>). То илуструје могућност настајања грешака при процени безбедности, као и покушаја манипулисања оценама безбедности уз променљив степен успеха у политичком животу.

² Термин „дилема“ у раду се користи за означавање ситуације за коју је неопходно да се направи избор између више или мање пожељних или непожељних варијанта (које такође зависе од нечијих опажања, осећаја или процене, као и од објективних показатеља). Исти термин се користи и у теорији, под претпоставком да безбедносна

Хрватској, Мађарској, Румунији, Молдавији, Босни и Херцеговини, Србији и Црној Гори, Албанији, Македонији, Бугарској, Грчкој и Турској. У комплекснијем истраживању могле би да се обухвате и земље региона централне и источне Европе и група посткомунистичких држава³. Разлог за то јесте чињеница да се многе од разматраних држава југоисточне Европе налазе у том региону, а државе и бројни народи чије су дилеме приказане у овом раду налазе се или су прошли кроз процес посткомунистичке транзиције (демократизација и приватизација), као и многе друге земље у наведеном региону (ти комплекснији циљеви тешко могу да се остваре у оваквом раду, осим у сегментима).

Пошто су феномени безбедности и избора варијаната мултидимензионалне природе, у процесу израде рада коришћена је комплексна методологија, састављена од комбинованих група метода које се обично користе у политичким наукама (укључујући и теорију међународних односа и теорију безбедности), социологији, антропологији, етнологији, филозофији, лингвистичким студијама, студијама о религији, економији, (савременој) историји, демографији, статистици, теорији људских права, теорији права и другим правним, као и неким другим мање или више сродним дисциплинама. Тај методолошки конгломерат кориштен је ради дефинисања могућих конкретних одговора на питања у вези с безбедносним дилемама у посматраном региону.

Односи између већинских и мањинских нација

Постојање мањина није нова појава и безбедносни проблем у Европи. Главни докази су Уговор из Аугзбурга из 1555. и Вестфалски мир из 1648. године. Ти уговори су начињени ради заустављања крво-

дилема настаје у ситуацији у којој земља А примети и процени као претње поступке које предузима земља Б с намером да повећа властиту безбедност. То може да наведе земљу А да и сама предузме поступке за уклањање или смањивање тих претњи, на шта земља Б – пошто мере земље А посматра и процењује на исти начин – може да реагује на сличан начин итд. У коначном билансу, појава те спирале реципрочних претњи може да буде контрапродуктивна због нагомивања оружја и војника на обе стране и, према томе, због повећавања могућности избијања сукоба у тренутку када политичари сматрају да је ситуација повољна за њихову страну или, чак, због грешке или незгоде (опширније: Златко Исаковић, *Основи теорије политичке моћи у међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1998, стр. 245; *Introduction to a Theory of Political Power in International Relations*, Ashgate, Aldershot, 2000, p. 215). Поред тога, Roe је створио концепцију дилеме друштвене (социјеталне) безбедности и операционализовао је на основу случајева српско-хрватског сукоба у Крајини, те мађарско-румунског односа у Трансилванији (опширније Paul Roe, „The Intra State Security Dilemma: Ethnic Conflict as a Tragedy?“, COPRI Working Papers, No. 18, 1987).

³ Босна и Херцеговина, Казахстан, Киргистан, Летонија, Таџикистан, Молдавија, Естонија, Македонија, Србија и Црна Гора, Туркменија, Узбекистан, Грузија, Украјина, Хрватска, Азербејџан, Белорусија, Литванија, Русија, Бугарска, Словачка, Румунија, Јерменија, Словенија, Албанија, Чешка Република, Пољска и Мађарска.

пролића, разарања и мржње између католика и протестаната који су измакли контроли. Међутим, Европа није извукла поуку из тог и других, мање или више сличних, искустава јер су након тога покренути бројни ратови (укључујући Први и Други светски рат) ради, барем декларативно, заштите мањина.

Чињеница да су Југословени нестали као релевантна етничка група из посматраног региона и да се појављују неке нове мањинске етничке групе (на пример, Помаци у Бугарској⁴) показује да су етничке структуре динамична појава, која може да се промени у релативно кратком периоду. Мањине у посматраним земљама могле би да се сматрају мостовима који повезују народе кад не би било мање или више озбиљних проблема везаних за њихов положај и односе са већинском нацијом и другим мањинским групама, као и са матичним земљама мањина. Међутим, њихов положај могао би такође да буде извор безбедносних и других дилема, проблема, па чак и сукоба (као што су они у Хрватској, Босни и Херцеговини, Србији и Црној Гори, тј. на Косову и Метохији, Македонији, између Турске и Грчке итд.).

Односе између мањина и већинских нација у посматраним земљама карактеришу сличности и разлике релевантне за безбедност. Прво, већина земаља била је, на неки начин и у различитом степену, укључена у ратове на територији СФР Југославије, или су они вођени на њиховим територијама током претходне деценије. Резултат генерално негативних безбедносних и других утицаја тих ратова (у којима су земље чланице НАТО-а и „Партнерства за мир“ мање или више активно учествовале) било је, у ствари, веће или мање захлађење међуетничких и међународних односа у региону. На пример, баш су ратови у Босни и Херцеговини и Хрватској, поред осталих околности, одвратили сукобљене етничке групе у Молдавији од радикалног ширења сукоба. Наиме, могли су да виде шта све може да се догоди у њиховој земљи ако наставе да следе шему понашања Босне и Хрватске. Изгледа да је и насиље на Косову и Метохији, као и у неким другим крајевима Србије, које је започело 17. марта 2004, додатно допринело наведеном захлађењу.

Друго, у посматраним земљама и осталом делу Европе и света дошло је до унутрашњих и међународних безбедносних и других дилема, проблема и сукоба због геноцида које су организовале државе,

⁴ У Трећем извештају ЕCRI-ја констатовано је да у тој земљи постоји та мањина, чији су припадници Бугари муслиманске вере који се декларишу под наведеним именом као Помаци и говоре веома добрим бугарским језиком. Сматра се да они потичу од Бугара исламизованих у 16. веку (попут, на пример, Бошњака у Босни и Херцеговини), а недавно су се појавиле и теорије о пореклу Помака према којима се идентитет веома много разликује од идентитета Бугара и Словена. Број припадника те групе тешко се може утврдити (опширније: Third Report on Bulgaria, adopted on 27 June 2003, Internet, 27/01/04, <http://www.coe.int>). Они су традиционално сконцентрисани углавном у Родопима у јужној Бугарској, а након присилног расељавања у време комунизма и у неким другим крајевима земље.

мање–више легализованог масовног протеривања, политичког „неутралисања“ мањина применом изборних закона или прописа о стицању држављанства, успостављања мање или више различитих друштвених поредака за различите националне и етничке групе, као и асимилације мањина применом „штапа и/или шаргарепе“. Методи који изгледају релативно сигурни у безбедносном, политичком и другим погледима (званична употреба два или више службених језика уз висок степен локалне аутономије и стварање „трансетничких“ идентитета, као што су „швајцарски“, „британски“, „амерички“, „фински“ (Finlander), „југословенски“ итд.) релативно су ретка појава⁵.

Садашња настојања усмерена ка (барем декларативно и нормативно) интеграцији мањина могла би да буду маска за сасвим другачије стварне циљеве: од очувања идентитета, преко стварања „трансетничких“ идентитета, до заташкавања геноцида. Дилеме и проблеми могли би да имају изворе (и оправдања или „оправдања“) и на локалном нивоу у постојећој релативној неразвијености посматраних држава у поређењу са земљама западне Европе, неједнаким нивоима развоја унутар посматраног региона и земаља, међународним позицијама држава, ескалацији етничких сукоба, као што су сукоби у СФР Југославији и земљама следбеницама, итд.

Изгледа да су Роми у најтежој безбедносној и другој ситуацији од свих мањина у посматраном региону због свих етничких страна које су укључене (имају другачији начин живота, обичаје, стереотипе, предрасуде, културе, језике, религије, а немају државне традиције итд.), као и због тога што су им заједнички неки наведени услови и догађаји (ратови, транзиција, неразвијеност итд.). У многим случајевима потребно је коришћење метода тзв. позитивне дискриминације да би се побољшао њихов положај и различите врсте безбедности у њиховим заједницама и осталим друштвима. Такође, има и појава антисемитизма, дискриминације (не само Рома него и других мањина, на пример, Египћана у Албанији), негативних ставова, па чак и отворене и интензивне мржње у неким случајевима према другој мањини или већинској нацији, односно конститутивним етничким групама (које припадају мањинском становништву у неким другим државама у том региону или у суседним регионима).

Насупрот томе, има и примера дугих традиција и испољавања толерантности према расним, етничким, културним и верским разликама у међуетничким односима. Као један од позитивних примера јесте школски лист *Поинт* (појавио се 20. јануара 2002), у којем су уредници и сарадници око 40 младих Албанаца, Македонаца и Турака из свих шест средњих школа које постоје у мултиетничком Тетову и околини.

⁵ Видети: Hakan Wiberg, „Ethnicity, Identity, Conflict“, From Nonviolent Liberation to Tolerance – The Development of Civil Society in Eastern Central Europe, Reports and Abstracts, Conference From Nonviolent Liberation to Tolerance – *The Development of Civil Society in Eastern Central Europe*, LOGOS, Vinius, 1995, p. 49.

Садржина тог двонедељника, који има издање на албанском, македонском и турском језику, креирана је према интересима младих у свету (од музике и спорта до пожељних особина професора)⁶.

Примери друге врсте односе се на појаву да Македонци, Срби и неки други балкански народи сматрају Марка Краљевића својом историјском личношћу. Такође, много припадника неких седам балканских народа сматра искључиво својом мелодију на коју се у Србији певају стихови песме „Русе косе цуро имаш“. Томе је Аделе Пева посветила бугарско-белгијски документарни филм „Чија је ово песма“ („Чија е тази песен?“), који је приказан на ФЕСТ-у у Београду, 2004. године.

Срби, Бошњаци, Роми и Јевреји, у неким случајевима и припадници других етничких група, сматрани су 2003. године посебно подложним расизму, дискриминацији и нетолеранцији у Хрватској, а ситуација је најтежа у доменима односа за које су одговорне локалне власти. На пример, крајем јуна 2004. један посланик у Скупштини Дубровника изјавио је да хрватску имовину не треба продавати Србима и Јеврејима, и да су – дугорочно посматрано – они други још опаснији од првих. Након осуда на које су наишле ове речи, посланик је изјавио да је био мотивисан не мржњом према Јеврејима, већ страхом од привлачења пажње међународних терориста. Није познато да ли је та антисемитска (и антисрпска) изјава била повезана с претећим порукама које су средином јула 2004. упућене на адресе више Јевреја у Хрватској и да ли поменути посланик сматра да је мржња према Србима легитимно осећање у његовој средини.

Односи према националним мањинама у посматраним земљама обликовани су у сарадњи са међународним институцијама, другим државама (најчешће матичним земљама постојећих мањина) и/или самостално. Положај националних мањина у неким од тих земаља поправља се брже него у другим земљама, а у неким се, чак, и погоршава, барем у одређеним доменима. Уколико се не десе неке велике промене у ЕУ, остатку Европе и у свету, може се очекивати да се у посматраним земљама, упоредо с постепеном интеграцијом у ЕУ, трансформише однос и према мањинама и према друштвима у којима постоје. Међутим, не треба чекати скрштених руку сматрајући да ће та интеграција бити „чаробни штапић“ којим ће се решити сви, или барем неки проблеми у односима према мањинама и њиховим односима према припадницима већинских и других нација. Органи и чланове ЕУ неке послове неће моћи, нити ће бити вољни да обаве без већег ангажмана грађана, њихових заједница и државних органа, посебно, чини се, на локалним нивоима.

Не треба занемарити ни две могућности да у оквиру саме ЕУ дође до проблема, па чак и конфликта. Прво, у случају настанка дубље

⁶ Опширније: *OSCE Newsletter*, Vol. 10, No. 1, 2003, p. 16.

економске кризе може доћи до сукоба међу националним политичким елитама и до међусобних пребацивања кривице за настале проблеме (аналогно оним који су се догодили у другој Југославији након Титове смрти). Друго, у случају већег економског просперитета може доћи до неслагања и сукоба око поделе остварених добити. И у том случају намеће се могућа аналогија са ситуацијом која је постојала у СФРЈ у вези с дистрибуцијом зараде у чврстим валутама у време кад је југословенски туризам доживљавао процват. Најзад, и садашње већинске нације у посматраним земљама треба да се припреме за ситуацију у којој ће постати неке врсте мањина у оквиру Европске уније. У сваком случају, зависно од изграђених претпоставки за остваривање права националних мањина (унутрашње и међународне – мултилатералне и билатералне, и то првенствено у односима са суседима), посматране земље створиле су, барем делом, и претпоставке за јачање сопственог међународног положаја и за обезбеђење унутрашње стабилности. Међутим, претпоставке се не могу поистовећивати са оствареним правима, што се од тих земаља очекује унутар њих и у иностранству, а ни са јачањем њиховог међународног положаја и обезбеђењем стабилности.

Једна група аутора сматра да у посматраном и другим регионима Европе и света односи између етничких заједница могу да обухватају поступке чија је сврха очување и развој етничких, културних, језичких и верских идентитета, а у појединим случајевима и освајање територија друштава или насилно подређивање мањина, па чак и целих народа, депортацијама, убиствима, гушењем израза посебности идентитета мањина и/или већинских делова друштава и ометањем њихових способности да се саморепродукују (на пример, забрана коришћења имена и одеће, забрана употребе језика, затварање школских и/или верских установа, тзв. статистички геноцид, и друго). На тај начин се умањује и, коначно, онемогућава преношење националног идентитета са једне генерације на другу. Шта више, врста претњи идентитету о којој је реч не јавља се само услед ускраћивања неког права већ и због давања тог права. Забране мањини могу често да буду тумачене као претња већине, а дозвољавање нечега мањини може се тумачити у већини као претња хомогености државе и као дискриминација међу припадницима мањина којима је то право ускраћено или само делимично приступачно из било којих разлога.

Одређено право, или више њих, може постати неоствариво, на пример, због недовољног учешћа припадника мањине у популацији одређене земље или региона, и то без обзира на чињеницу како је дошло до тога да мањина има недовољан број припадника. Иначе, нормативно гарантовање одређеног права, уз условљавање његовог коришћења одређеним (у неким случајевима нереално високим) процентуалним учешћем припадника мањине у популацији земље или ре-

гиона, често је један од метода којим се, у ствари, желе импресионирати необавештени у земљи и свету, тј. није резултат бриге о правима, односно положају мањина.

Наведена група научника учила је умањивање значаја држава и њихових ексклузивних моћи за безбедност у свету после краја „хладног рата“ и закључила да је „ново место нестабилности“ друштво, а не држава и њен суверенитет. Друштво је засновано на идентитету, на ономе што омогућава групи људи да се односи према себи и да за себе каже „ми“. Стога су ти аутори одредили друштво као нови референтни објект безбедности (оно што треба да буде обезбеђено), и та друштвена или социјетална безбедност (енглески термина за њу је „societal security“⁷ одређена је као „способност одржавања у оквиру прихватљивих услова еволуције, традиционалних модела језика, културе, повезивања и религијског и националног идентитета и обичаја“⁸. Међутим, једна ауторка сматра да аутори о којима је реч нису успели да развију комплетан или кохерентан рецепт, па се поставља питање постоји ли ризик да успостављање агенде социјеталне безбедности изгледа као легитимизација ксенофобије и националистичких реакција против странаца или против европске интеграције.⁹

Они, међутим, сматрају да се мора уважити потреба да се концепт социјеталне безбедности користи у покушају да се разуме шта се стварно догађа. „Динамика социјеталне безбедности – и реакције страха које су умешане – могу бити боље каналисане ако се схвате него ако се игноришу, а без разумевања не може бити поуздане основе за безбедносну стратегију“.¹⁰ Будући да страх од претњи идентитету бројних нација представља реалност – без обзира на то да ли је резултат политичких манипулација или нечег другог – ти ставови могу, барем делом, да се примене како на земље посматране у овом раду; тако и на неке друге европске земље,¹¹ а и на земље у другим деловима света.

Ако се већинском становништву ускрати „право“ да крши људска права мањина, мањинама би требало ускратити право на самоо-

⁷ Проф. Бари Бузан (Barry Buzan) први пут је употребио израз „societal security“ у својој књизи *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, second edition, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, p. 20. Тај израз би могао најадекватније да се преведе као *друштвена безбедност*.

⁸ Ole Waever, „Societal Security: The Concept“, Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre (eds.), *Identity Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers Ltd, London, 1993, p. 23.

⁹ Опширније: Маргарет Блунден, „Безбедност после хладног рата“, *Међународна политика*, бр. 1042, 1996, стр. 24–25.

¹⁰ Barry Buzan, „Societal Security and European Security“, Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre (eds.), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, исто, стр. 189.

¹¹ Опширније: Златко Исаковић, „Societal Security of Minority Groups and Societies in Southeast Europe“, Горан Башић (ур.), *Демократија и мултикултуралност у Југоисточној Европи*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2003, стр. 103–141.

предељење (које се често у Југоисточној Европи тумачи као „право“ на сецесију) и *vice versa*.¹² Оба „права“ могла би да створе озбиљне безбедносне проблеме јер, безбедност је заједничка и постоји за све или ни за кога, и то сада и убудуће (пошто би неке мањине могле да постану већине, и обрнуто). Према томе, све већинске или мањинске групе требало би да буду у могућности да схвате властиту безбедност као функцију безбедности других страна, те да делују према тим схватањима. Неке садашње већинске нације – које осигуравају безбедност садашњим мањинама – обезбеђују, у ствари, будућу безбедност за себе, а садашње мањине – изражавајући лојалност према државама – обезбеђују, у ствари, будућу лојалност за те исте државе у којима ће постати већине.

Међутим, према преовлађујућој актуелној шеми стварног понашања, ситуацији уопште и постојећим етничким пројектима, не постоји стварно дуготрајније безбедносно и политичко решење за Егејску, Вардарску, Западну и Пиринску Македонију, Камерију или Епир, Косово и Метохију, Санџак, неке делове Босне и Херцеговине, Хрватске итд. које би могло да задовољи све стране којих се то тиче.

Мађарска и Румунија су 1995. године биле ангажоване у преговорима о положају мађарске мањине у Румунији. Септембра 1996. постигле су споразум који је исте године ратификован у румунском парламенту, а у мађарском парламенту то је учињено почетком 1997. године.¹³ Споразум је постигнут делом и због чињенице да су обе државе тежиле да постану чланице НАТО-а, а један од услова било је претходно дезангажовање у конфликтима са суседним земљама.¹⁴

Основа концепта тзв. трокраке аутономије на којем су засноване основне одредбе тог споразума, јесте идеја да се етнички идентитет штити на три нивоа, односно начина. Прво, тај идентитет се штити персоналном аутономијом, која је заснована на идеји колективног правног и политичког положаја мањине који се огледа, пре свега, у учешћу њихових припадника у политичком животу земље.¹⁵ Реч је о праву на самоуправу мањине, што значи избор сопствених чланова културних, интересних и политичких организација (првенствено чланова парламента мањине и савета самоуправе, као и њеног председника), чији представници кроз разговоре са исто тако легитимним представницима централне власти утврђују одређена колективна ма-

¹² Видети: Misha Glenny, „The Yugoslav Nightmare“, „The New York Review of Books“, Vol. XLII, No. 5, 1995, p. 57.

¹³ Видети: Microsoft Encarta Encyclopedia 2000, Microsoft Corporation 1993–1999.

¹⁴ Опширније: Zlatko Isaković, „Expansion of NATO, Conflicts in the Balkans and the Security of FR Yugoslavia“, *CSS Survey*, No. 21, 1997, Internet, 15/10/98, <http://www.geocities.com/CapitolHill/2890/in-dex.html>.

¹⁵ Видети: Стеван Бугарски, „National Minorities in Romania“, Горан Башић (ed.), *Демократија и мултикултуралност у Југоисточној Европи*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2003, стр. 239–245; Други извештај о Румунији (Second Report of Romania) усвојен 22. јуна 2001, ECR1, Internet, 18/03/04, <http://www.coe.int/>.

њинска права (као што су права на употребу језика,¹⁶ образовање,¹⁷ заштиту културног и верског идентитета¹⁸ и информисање¹⁹). Та права би, потом, могла да се заштите уставним, законским и другим правним нормама на начин којим се не би подривао суверенитет државе. Друго, територијална аутономија може да се одреди као потпуна политичка, административна, културна и језичка аутономија у општинама и регионима у којима одређена мањина чини апсолутну већину становништва.²⁰ Треће, суштину локалне аутономије чине права мањине на учешће у административној власти и на језичку аутономију у местима у којима припадници те мањине чине већину популације а која нису у суседству са општинама или селима у којима припадници те мањине чине већину становништва, већ представљају „језера“ или „острва“ окружена општинама или местима насељеним претежно припадницима других нација. Иначе, без обзира на положај места, према *Закону о локалној јавној администрацији и локалној аутономији*, национална мањина чији припадници чине више од 20 одсто становништва има право на подношење захтева да се њен језик користи у писаним и усменим комуникацијама с локалним органима власти, на јавним знацима и рекламама. Међутим, запажено је да неке мањине (на пример, Роми) не могу да користе то право пошто су раштркани по земљи и ретко достижу концентрацију од 20 одсто становништва у општинама, насељеним местима и регионима.²¹

Концепт „трокраке аутономије“ је даљи развој и разрада програма људских права који је пореклом из Трансилваније, односно Ердеља, а разрађен је у Мађарској.²² Један од аутора сматра да се корени тог концепта заштите мањина могу наћи у радовима Карла Ренера и Отоа Бауера, који су почетком 20. века креирали идеју да људи који живе у Аустроугарској монархији могу да буду и грађани те монархије и припадници етничких удружења која ће тежити да заштите културу и идентитет уопште етничких скупина којима припадају. Сматра се да „таква заштита може често захтевати одређену меру територијалне аутономије у оквиру империје. Њихова централна инспирација била је да се превазиђу етнички конфликти прихватањем етничитета

¹⁶ О стању у тој области видети: Стеван Бугарски, *исто*, стр. 226–227 и 235–239; *Second Report on Romania*, *исто*.

¹⁷ Опширније: Стеван Бугарски, *исто*, стр. 225–226 и 232–239; *Second Report on Romania*, *исто*.

¹⁸ Видети о стању у тој области у: Стеван Бугарски, *исто*, стр. 224–225 и 230–232; *Second Report on Romania*, *исто*.

¹⁹ Опширније: Стеван Бугарски, *исто*, стр. 246–249; *Second Report on Romania*, *исто*.

²⁰ То је случај са Мађарима у окупацима Харгита и Ковасна у Трансилванији, односно Ердељу (Стеван Бугарски, *исто*, стр. 223; *Second Report on Romania*, *исто*).

²¹ Видети: *Second Report on Romania*, *исто*.

²² Један од водећих мађарских историчара разрадио је тај концепт интегришући стандарде за третман националних мањина и либералне принципе заштите људских права у раду посвећеном етничким тензијама у оквиру источно-централне Европе (видети: Ferenc Glatz, *Minorities in East-Central Europe*, Europa Institut, Budapest, 1993).

као јаког политичког фактора који би могао бити ублажен и каналисан кроз различите облике аутономије у оквиру граница империје“.²³ Међутим, ублажавање и каналисање конфликта не значи и његово решавање, а ни успостављање аутономије о којој је реч не мора увек да значи да ће мањине које је уживају престати да се доживљавају као грађани другог реда.

„Партнерство за мир“ и ширење Северноатлантског савеза

Велика већина земаља у југоисточној Европи које су обухваћене у овом раду имале су једну од главних политичких и безбедносних дилема – да ли да приступе НАТО-у (а пут у ЕУ води преко НАТО-а и његовог програма Партнерство за мир²⁴), и изабрале су варијанту чланства.

Неке земље су „подстакнуте“ да уђу у НАТО и због примећених опасности од Русије. У неким случајевима, изгледа, тај су страх појачале неке чланице НАТО-а и њихових тела, утичући на то да се непожељне претње сматрају вероватнијим.

Дилему да ли да се приступи Програму и НАТО-у повећава и чињеница да ће земље које остану изван Програма и НАТО-а остати изоловане у војном и, до извесног степена, политичком погледу или постати нека врста острва у „мору НАТО-а“, моћном у војном, политичком и многим другим погледима.²⁵

Након искуства које је НАТО имао у вези са сукобима између Грчке и Турске око граница и сукоба на Кипру, почео је да условљава улазак у своју структуру, између осталог, излагањем кандидата из сукоба са суседним земљама.²⁶ На пример, Румунија и Мађарска постигле су споразум у вези са осетљивим безбедносним и политичким питањем аутономије мађарске мањине у региону Ардеала или Трансилваније (румунски називи), тј. Ердеља (мађарски назив). Тим споразумом стабилизвана је ситуација у региону, али тешко да се може очекивати да су сви политички сегменти обе стране потпуно задовољни решењима уграђеним у споразум. Неке будуће веће немире у региону

²³ Dejan Guzina, *Nationalism in the Context of an Illiberal Multination States: The Case of Serbia*, Ph. D. thesis, Faculty of Graduate Studies and Research, Department of Political Science, Carleton University, Ottawa, 2000, pp. 271–272.

²⁴ Програм „Партнерство за мир“ је канал или „чекаоница“ за посткомунистичке земље које претендују да уђу у НАТО (и ЕУ, која је, изгледа, главна „шаргарепа“). Истовремено, он је установљен ради колективног одржавања мира. Међутим, изгледа да су мир и безбедност које би требало да штити тај програм првенствено мир и безбедност за чланице Северноатлантског савеза.

²⁵ Такође, сматра се да Србија, на пример, ако из неког разлога одлучи да не уђе у НАТО, не би била „црна рупа“, него „невидљива тачка“ (А. Коцић, „Виктор Мауер: Ако Србија не уђе у НАТО, постаће невидљива тачка“, интервју, Интернет, 04/05/04, <http://www.nedeljnitelegraf.co.yu/novi/2-3.htm>)

²⁶ Опширније: Златко Исаковић, *исто*.

југоисточне Европе или целој Европи могле би елите те две стране и (нарочито екстремни националистички елементи елите мађарске мањине) искористити за покушаје да се промени локална ситуација и извуче корист за себе.

Концепти националиста већинских и мањинских етничких скупина у посматраним и појединим другим земљама понекад се мање или више поклапају утолико што имају заједнички именоватељ који се састоји у наглашавању потребе да се успостави доминација над припадницима мањинских скупина, и то у земљи у целини или њеном делу у којем припадници мањине у оквиру целе популације имају релативно или чак апсолутно бројно преимућство. Концепт територијалне, а не и концепти локалне и персоналне аутономије, може да буде заснован на негирању етничких, верских, културних и језичких различитости у друштву, што може да доведе до настајања веома озбиљних – како безбедносних, тако и других – дилема и проблема.

Укратко, поставља се питање да ли мањина у једној земљи може да ужива статус већине у одређеном региону без погоршавања положаја других етничких група, које чине припадници других мањина или већине, односно конститутивних народа у тој земљи, који на тај начин постају од припадника већине припадници мањине. Да ли то за припаднике других мањина значи да ће бити суочени са барем две већине: оном која је већина, односно конститутивни народ у земљи, а и оном која је већина на територији на којој има територијалну аутономију? Да ли персонална аутономија припадницима мањине који живе изван територије на којој њихова мањина ужива територијалну аутономију доноси исти однос према њима као и према оним припадницима исте мањине који живе на територији са територијалном аутономијом?

Иако не постоје једноставни одговори на та сложена питања, „изгледало би да би бар било могуће да принцип територијалне аутономије заснован на отвореној моноетничкој логици самопредстављања може бити виђен више као један део проблема, но потенцијалног решења“. Штавише, једна од последица могла би се састојати у територијализацији потенцијалног сукоба између већине и мањине. Међутим, „ово не значи нужно да би било који напор концептуализације територијалне аутономије имао негативне последице“. Такве последице могу поуздано да се очекују ако је таква аутономија заснована на принципу етнизације политике, али не и ако је заснована на начелу мултинационалистичке територијално-административне аутономије. Аутономија о којој је реч треба да обезбеди унутрашња права и слободе чланова једне мањине у односу на остале њене припаднике (припадници етничких група и нација имају очекивања и захтеве према остатку друштва, а и према припадницима сопствене групе, односно нације у земљи и иностранству). Та врста аутономије истовремено штити и колективна права односне мањине наспрам већине и

остатка популације у друштву. Сматра се да би, у начелу, територијална аутономија заснована на етничкој и демографској разноликости једне регије пружала више могућности за помирење наизглед дивергентних принципа индивидуалних и колективних права. Један аутор је закључио да концепт „трокраке аутономије“ (као и многи други концепти) може да садржи недоследности у односу на иницијалну замисао.²⁷

Наведени сукоб Грчке и Турске – у којем је НАТО играо улогу „замрзивача“ – негативно је утицао на безбедност у источном делу јужног крила Алијансе (које покрива југоисточну Европу). Та улога је била добра препорука за НАТО као релативно ефикасног управљача сукоба. Међутим, развој сукоба на Косову и Метохији након интервенције НАТО-а показатељ је који потврђује тезу да нема гаранција да би тај савез хтео и могао да игра исту или барем сличну улогу као у грчко-турском сукобу у етничким или другим сукобима у југоисточној Европи.

Примери косовског и неких других сукоба на територији СФР Југославије и њених држава наследница, којима је такође, барем делимично, управљао НАТО доказ су да употреба силе покреће спиралу насиља. Наиме, ако слабост државе (тј. хронична несигурност) покушава да се отклони репресијом (тј. оружаном силом и насиљем уопште), тиме, у ствари, слаби та држава, што може да буде нови извор употребе силе; што се више користи сила, неопходнија је њена даља употреба, чиме се држава још више слаби итд.

Према једном схватању, један од конститутивних елемената шеме државе чини сама идеја државе, чија мање или више чврста усађеност у свести грађана обезбеђује држави сигурну основу, а усађеност те идеје у другим државама обезбеђује тој држави безбедну околину. Други конститутивни елемент шеме државе чини њена институционална димензија, која се посматра као сложени апарат власти с монополом употребе силе. Савремени развој државе карактеришу све бројније институције које је чине, представљају и легитимизују, а и ширење делокруга њихових надлежности. Државне институције чине и материјализацију и операционализацију суштине саме идеје државе, док се сврха постојања појединих институција састоји управо у одбрани идеје о којој је реч.²⁸

Наведени елементи шеме државе (и поред њихове комплексности) могу да постоје и самостално, а за теоријску обраду материје везане за неколико држава посматраних у овом раду, као и за

²⁷ Дејан Гузина, *исто*, стр. 56 и 270–273. Аутор је ставове извео на основу анализе програма мађарских партија и појединих интелектуалаца мађарске мањине у Војводини, а чини се да они могу да се примене *mutatis mutandis* и на неке случајеве у региону, односно на земље које се разматрају у овом раду, а и на неке друге земље и регионе.

²⁸ Barry Buzan, *States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, *исто*, стр. 78.

друге државе, чине се веома значајним учовање да се недостатак социјалног консензуса према идеји државе често компензује јачањем њеног институционалног елемента. Једна од најмаркантнијих карактеристика тих држава управо је чињеница да јачање институционалног елемента, по правилу, покушава да се постигне јачањем репресивног и неких сродних сегмената њихових апарата. Уз све то, у земљама централне и источне Европе (регионима којима припада већи број земаља региона југоисточне Европе) јавиле су се разлике у положају војске и полиције. У неким екстремним случајевима, војска (раније посматрана као „крунски драгуљ суверенитета“ тих држава) добија неповољнији положај и постаје само пука „декорација државности“, док полиција, због појава етничких конфликта и потреба у процесима борбе за власт, као и тероризама, добија привилегован положај.

У мери у којој су државне институције израз уских интереса доминантне политичке елите (због недовољне јасне кристализације идеје државе или зато што је идеја недовољно усађена у свести најважнијих сегмената друштва), наглашавање значаја репресивних и сродних институција државу више слаби, него што је јача. У државама те врсте, у расправама о безбедности приоритет се даје унутрашњим претњама (међу које се сврставају и поједини постуци мањина), а питање недостатка легитимитета власти „решава“ се претежно привременим ублажавањем друштвених конфликта, док корени проблема - који чине њихове основе углавном остају нетакнути.

Основни проблем је немогућност да се слаба држава ојача репресијом. Напротив, она се на тај начин још више слаби, и ствара се затворени круг: повећање употребе репресије повећава слабост државе у наведеном смислу, а – према логици која је довела до коришћења репресије – та слабост изазива коришћење још више репресије. Према мери у којој земље централне и источне Европе, а чини се посебно региона југоисточне Европе и наследнице Совјетског Савеза, одговарају наведеним описима, јављају се тешкоће у осетнијем ублажавању, а поготову решавању проблема држава које су слабе у наведеном смислу, па чак и проблема који произилазе из њихових нестабилности и етничких сукоба, а и слабости њихових суверенитета и безбедности. За отклањање тих сукоба, проблема, нестабилности и слабости потребно је успостављање не бројних државних институција са широким надлежностима, већ првенствено стабилних и легитимних институција.²⁹

Репресија која се користи, поред осталог, према припадницима мањина, као и другим припадницима друштва, има један од корена у слабости тих држава. Што се више користи репресија, то је држава слабија, што опет – према наведеној логици – доводи до настанка још

²⁹ Опширније, *исто*, стр. 82–90.

једне спирале (поред оне у којој насиље рађа насиље), пошто слабост рађа насиље и *vice versa* (насиље доводи до још веће слабости). Те две спирале могу да се уклопе и у случају ако већина или једна или више мањина прибегне употреби насиља у наводној или правој (свеједно) (само)одбрани. Наводне (само)одбране могу се јавити, на пример, ако елите већине и/или мањина покушавају да пажњу припадника односне већине или мањина одврате од проблема у односима унутар саме већине, мањина и/или у друштву у целини у правцу проблема или, чак, конфликта у односима између већина или/и других мањина у земљи и иностранству.

У случајевима у којим етнички конфликти и проблеми уопште покушавају да се решавају тероризмом, терором, репресијом, оружаним и сродним облицима силе, она може постати део проблема, а не његовог решења, и то без обзира на то да ли је реч о региону посматраном у овом раду, Баскији, Сардинији, Северној Ирској или некој другој области или земљи у већој или мањој мери „инфицираној“ сепаратизмом, доминацијом, национализмом, шовинизмом и другим познатим узроцима, елементима и последицама таквих конфликта унутар мањинских и већинских група. Настајање нових жртава повећава мржњу, а она, потом, изазива нове жртве. То је „загрљај смрти“ из којег владе и елите – како већина, тако и мањина, као и њихови припадници – треба да се извуку. Мудрост се састоји у избегавању уласка и изласку из наведене две спирале насиља, а не у уласку у њих и њиховом одржавању.

Наведена теоријска разматрања делом се заснивају на начелу да би онај ко добије шамар требало да окрене и други образ. Међутим, о том питању постоје различита мишљења. Мишљење супротно презентованом ставу заснива се на начелу „око за око, зуб за зуб“. Познато је да то начело има бројне присталице који имају властите аргументе (који чине основу теорије одвраћања), добро познате научницима и практичарима употребе силе и другим људима у посматраном региону и другим деловима Европе и света. У сваком случају, избор између те две различите оријентације, или алтернативе, једна је од најважнијих дилема у том региону и у другим крајевима света. У сваком случају, требало би узимати у обзир чињеницу да употреба силе има вишеструку цену, која тешко може да се игнорише.

Приступање Програму „Партнерство за мир“, а затим НАТО-у, могло би такође да значи – поред властитих сукоба – и улазак у неколико и других проширених сукоба (најгори тренутни случајеви изгледа да су сукоби у Авганистану и Ираку), у којима би посматране државе иначе тешко биле ангажоване. Улазак у НАТО, као и остајање изван њега, има стратегијске, економске, политичке, правне, технолошке, техничке, организационе, културне и друге аспекте и последице. Прво, генерално гледајући, колективна одбрана могла би да се сматра економичнијом од самосталне одбране. Међутим, то би прави-

ло (као и сва друга правила) могло да има изузетке. Све зависи од конкретних решења која се усвоје и примењују у одређеној ситуацији, посебно на дужи рок.

Уласком у „Партнерство за мир“ и НАТО могли би се створити бољи услови за промене у војскама земаља у југоисточној Европи јер би се чланство могло искористити као аргумент за промене. Наиме, стварно потребне и друге промене могле би да буду представљене тако као да су великим делом наметнуте потребом да се војска прилагоди Програму и стандардима и захтевима Савеза. Поред тога, пошто су за промене, по правилу, потребна велика финансијска и друга средства, потребни су и адекватни домаћи извори финансијских средстава и одговарајућа подршка споља.

Многи аутори верују да би се приступањем НАТО-у могли створити бољи услови за инвестиције из западних држава, што би могло, али, и не мора да буде тачно. Инвестирање би могло да зависи и од укупне или делимичне економске ситуације у некој фирми или земљи, као и од ситуације на регионалном и светском тржишту.

Одржавање војне сарадње, трговинских односа, научне, образовне и других размена, успостављање политичког поверења и одржавање осећања заједништва међу државама, нацијама и војскама, материјалне инвестиције, подстицање војног и цивилног научног истраживања и развоја или промовисање војног и другог образовања неке државе мере су које воде и ка промовисању политичких ставова, обезбеђивању нових политичких ресурса и проширивању расположивих опција у процесу креирања политике. На такве начине, политичка моћ (укључујући и војну и полицијску моћ) инвестира се у потенцијале за утицај на друге субјекте међународних односа, али – као и у другим инвестицијама – то би могло и да не успе, па чак и да има контрапродуктивно дејство, поготову ако је утицај тако снажан да се може оквалификовати као сила (чиме, у ствари, престаје да буде утицај), или је његов интензитет негде на граници, односно у сивој зони између утицаја и силе.

Мотив НАТО-а и Програма за пријем нових чланица из региона Југоисточне Европе могао би да буде у задобијању политичке и друге контроле над саобраћајем и другим комуникацијама и територијама уопште, у спровођењу утицаја на развој ситуације у земљи и око ње, у успостављању база на том подручју итд. Међутим, када нека мала земља дозволи великој сили да, на пример, изгради војне базе на њеној територији, влада домаћина може да подстакне властито становништво да протестује против страних база. Након тога, влада користи те протесте као аргументе у прилог захтева за додатне уступке, да би, наводно, умирила сопствено становништво. Друга страна постаје зависна од земаља домаћина. Добро је познато да војна и друга економска помоћ и неки други односи стварају зависност, која може да буде симетрична (када је однос једнако важан обема странама) или асиме-

трична (када је однос важнији једној него другој страни).³⁰ Ту зависност нарочито може да користи као средство за претњу раскидањем тих односа страна која однос сматра мање важним.

Закључне напомене

У посматраним земљама и осталим земљама у свету постоје бројне безбедносне и сличне дилеме. Неки основни типови безбедности који се примењују у посматраном региону јесу: конвенционална или тврда државна или национална безбедност, ратови ниског интензитета („неконвенционална“ и „мека“ безбедност), грађанска безбедност, социјетална безбедност, безбедност животне средине, економска безбедност, људска безбедност, „нова“ (или обновљена) државна или национална безбедност итд. У ситуацији за коју су карактеристична постојања разних ограничења ресурса често постоји дилема којем типу безбедности треба дати приоритет. У тој ситуацији постоје, такође, посебне дилеме да ли више државне безбедности често значи мање других типова безбедности, и да ли различите врсте безбедности могу да буду у раскораку.

Мањине, као и друге у неком смислу слабије групе грађана, требало би у посматраним и другим земљама, да буду заштићене формално и стварно да би се остварило (барем у неким случајевима) помирење и заједнички живот у миру и демократији (само)жртвованим у ратовима у регионима с мешовитим становништвом и друштвима у целини. Систем који је за то потребан требало би да буде нека врста поделе моћи у друштву која се назива консоцијацијом (*consociation*), а права обеју врста група – мањине и већине – требало би да буду заштићена, и требало би да им буде званично дозвољено и стварно омогућено да учествују у политичком, правном, јавном, културном и медијском животу своје земље. За постизање тих циљева требало би применити два начела из чл. 4 Оквирне конвенције о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина – *једнакост и недискриминацију*.³¹

Изгледа, међутим, да би захтев за потпуну званичну и стварну једнакост мањинских и већинских етничких група могао да се сматра утопијом. Познато је да су националне и друге мањине на неки начин губитници (*underdogs*) у свим демократским и другим земљама. Тај положај у демократским земљама је последица, у првом реду, праксе да у тим системима најзначајније одлуке доноси већина. Као и многи

³⁰ Опширније: Bruce Russett and Harvey Starr, *World Politics – The Menu for Choice*, W. H. Freeman and Company, New York and Oxford, 1985, pp. 137–139.

³¹ Видети текст *Оквирне конвенције о правима припадника националних или етничких, верских или језичких мањина (Framework Convention on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, „International Legal Materials“, No. 3, 1993, pp. 913–916).

други односи, међуетнички односи би требало да буду регулисани и успостављени према осећају за праву меру или степен, а постојеће неједнакости не смеју да прерасту у дискриминацију, сегрегацију или сличне појаве.

Лијпхарт је нагласио да је за стабилну и плодну демократију и консоцијацију важна сарадња између елита различитих етничких група. Такође, указао је на могућност да се појединци и организације који припадају различитим етничким групама удружују и сарађују ван граница својих појединачних етничких и/или федералних јединица. Развој ситуације у неким земљама југоисточне Европе и у другим деловима света показао је да „политичке елите задржавају за себе улогу посредовања између група, а смањују могућности директне сарадње између грађана и организација из области које они контролишу. Каже се да елите подржавају хетерогеност друштва као целине, тј. међу етничким групама, али дејствују веома енергично како би наметнуле хомогеност унутар група које они контролишу“.³² Заједнички живот или подела моћи и поштовање људских права (а поготову њихова неповредивост) могли би да се сматрају дугорочним теоријским и политичким решењима која су најсврсисходнија за одржавање социјеталне и других врста безбедности мањина и већинских нација.³³

За остварење безбедносних и других решења која задовољавају све или, барем, готово све укључене стране, посматраном региону и земљама потребне су развијене економије, као и заштита већинских, мањинских и других људских права, која би се могла заснивати не само на актуелним законима него и на одговарајућим елементима традиција и обичаја. Народи у том региону гаје у својим срцима љубав и мржњу, заједно са тенденцијом да испољавају слепу оданост политичким, верским и другим лидерима, који редовно бирају које ће од наведених осећања бити (зло)употребљено у борби за власт и у идеолошким борбама у одређеном историјском тренутку. Једна теорија о узроцима рата тумачи их као последице неспособности и/или невољности влада и елитних кругова уопште да решавају у својим друштвима акумулиране економске, социјалне и културне проблеме, пробле-

³² Војислав Становчић, „Владавина права и суживот етничких група“: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Зборник радова презентованих на научном састанку, 11, 12. и 13. јануар 1995, Српска академија наука и уметности, Београд, 1996, стр. 68.

³³ Опширније: Arned Lijphart, „Non-majoritarian Democracy“, *Publius*, vol. 15, No. 2, 1985; Arned Lijphart, „Self-Determination versus Pre-determination of Ethnic Minorities in Power-Sharing Systems“, Will Kymlicka (ed.), *The Rights of Minority Cultures*, Oxford University Press, New York, 1995; Војислав Становчић, „Constitutional Institutions and the Rule of Law in Multi-Ethnic States“, рад је презентован на Четвртом светском конгресу Међународне асоцијације уставног права, Токио, 25–28. септембра 1995; Zlatko Isaković, „Societal Security of Minority Groups and Societies in Southeast Europe“, исто, стр. 135; Златко Исаковић, „Политички процеси у суседним земљама: однос према националним мањинама“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, април 2004, стр. 68–70.

ме у заштити човекове средине итд. Стога, они скрећу пажњу једног или више народа са тих проблема тако што их усмеравају на друге унутрашње и међународне проблеме, често злоупотребљавајући етничка и друга осећања једног или више народа – национална осећања, осећања љубави, (не)наклоности, и/или мржње – и на њима засноване трауме, несигурности итд.³⁴

Политичке партије етничких мањина у посматраним и другим земљама могле би да имају веома значајну улогу у извесним околностима на основу расподеле моћи између политичких партија већинских етничких група или других партија, и/или њихових коалиција. Тај потенцијални значај мањинских партија може да стабилизује политички живот, побољша безбедност у земљама и – за узврат – омогући тим партијама да поправе положај своје и, можда, неких других мањина.

У безбедносним и другим погледима од изванредне важности је да се створе предуслови за јачање друштвене свести о предностима које имају мултикултурна и мултиетничка друштва у поређењу с ретким монокултурним и моноетничким друштвима. Велики значај у том процесу имају образовне институције (мада у њима, у неким случајевима, има подвајања на националној, језичкој и верској основи и/или се изазивају мржња, стереотипи и предрасуде), медији (мада и они понекад шире стереотипе, предрасуде, па чак и мржњу према онима који се разликују у етничком или другим погледима) и, вероватно највише од свих – породица. Поред тога, значајни су и односи између пријатеља, суседа, колега на послу итд.

Постоје одређене суптилне сличности између идеје о хомогеној националној држави у Југоисточној и Источној Европи након „хладног рата“ и претходне преовлађујуће концепције једнопартијске државе у истим регионима, којим припада већина земаља које су разматране у овом раду. Наиме, обе концепције се заснивају на, мањем или већем, порицању права на поседовање и изражавање различитости појединаца и њихових скупина. Док је концепт једнопартијске државе био усмерен ка гушењу политичких различитости, концепт о хомогеној националној држави усмерен је према отклањању етничких разлика. Стављање нагласка на етничку територију, односно територију која припада (само или бар претежно) једном народу или мањини (свеједно) води ка ускраћивању припадницима других народа (конститутивних нација или мањина) чији припадници живе на тој територији права на „правичан део територије“.

Има неколико дилема у вези с могућом применом насиља у сукобима. Добро позната дилема јесте да ли насиље често постаје део

³⁴ Опширније: Zlatko Isaković, „Erich Fromm's Concept of Aggression and the 'Missing Element' of Ethnonational Mobilisation in the Second Yugoslavia“, *COPRI Working Paper*, No. 8, 1997; Златко Исаковић, „Идеологија, комуникације и политичка моћ“, „Међународни проблеми“, Vol. XLIX, br. 2–3, 1997, str. 209–213.

проблема (чинећи сукоб тежим за решавање), а не његовог решења (без обзира на намеру онога ко прибегава насиљу). Изгледа, међутим, да они који сматрају да је победити, па чак и насилно елиминисати свог непријатеља или уопште противника, најбољи или један од најбољих начина за решење сукоба игноришу – поред осталих нежељених појава (трауме и друго) – могућност јављања жеђи за осветом након пораза.

Следећа дилема је везана за питање да ли примењено насиље изазива ново насиље и тако генерише спирале и трауме. Једна дилема повезана је са значајем улоге субјективности у квалификовању насиља. Наиме, људи још нису спремни да се одрекну сваког насиља без обзира на извршиоце, коришћена средства, околности, место и време дејстава, жртве, као и нека друга својства чинова насиља. Субјективност, која је карактеристична за људска бића, „влада“ светом. Људи за властито насиље обично налазе неко оправдање, а за насиље других људи то може, али и не мора да буде случај (посебно ако им ти људи нису блиски у политичком или неком другом погледу). У тој чињеници садржана је једна од главних дилема људске безбедности у свету од праисторије човечанства – а дилема је веома изражена у региону Југоисточне Европе.

Дилему (која је повезана са претходном) чини и степен до којег се може проценити шта је претња, коме је упућена, на који начин, у којем временском распону и у којој ситуацији. Поред тога, постоји и дилема да ли је могуће избећи злоупотребе или ненамерне грешке у процесу прибављања безбедности. Изгледа да за решавање те дилеме треба (што није и довољно) спецификовати: процедурална и друга правила за примену насиља ради осигурања безбедности; ситуације у којима примена насиља ради остварења безбедности може да буде оправдана; интензитет насиља које је сразмерно претњи; врсте насиља које се могу употребити као одговор на извесне типове претњи; средства за примену насиља која се могу користити за ту сврху; правила о дозвољеном трајању насиља; одговоре на питања шта стварно значи свођење на минимум броја невиних људи убијених у разним ситуацијама; шта значе „невиност“ и „кривица“;³⁵ актере (органе) који су надлежни да процењују да ли су испуњени услови за оправдану и дозвољену употребу насиља (*jus ad bellum* и његове аналогне верзије за употребу насиља у оквиру других врста безбедности); актере који оцењују да ли се поштују правила којима се регулишу односи између страна које учествују у насиљу (*jus in bellum* и његове аналогне верзије за употребу насиља у оквиру других врста безбедности) итд.

Једна од веома значајних дилема јесте да ли је могуће ширити своје ставове и вредности – уместо насиљем – давањем примера у ме-

³⁵ То би требало да се уради нарочито у случајевима који се тичу поступака за примену терора и извођење терористичких чинова, када је појам кривице често релативизиран, понекад чак до екстремних граница.

ђународним односима, тј. понашањем којим би се придобиле друге државе и подстицањем људи у свету или региону да подрже или опонашају такво понашање. У неким случајевима, извесне државе у посматраном и другим регионима покушавају да задрже и шире власти-те ставове и вредности, а и да решавају проблеме и сукобе насиљем не обазирјући се довољно на чињеницу да има и других мера које се за то могу користити (преговори, убеђивање, условљавање, обећања, награде, претње, казне итд.). У неким случајевима они користе насиље, а и друга наведена средства.

Постоји и дилема да ли се људска права и демократија уопште могу заштити и наметнути ратом или другим врстама насиља. Позитивним одговором занемарује се чињеница (поред наведеног) да се у трећој генерацији права појављује право људи на мир. Према томе, не могу се заштити или наметнути насиљем једно или више људских права а да се не повреди право на мир (које се дефинише као одсуство барем рата или других врста насиља већих размера). То води ка још једној дилеми, у вези с тим да ли се мир који је постигнут масовним насиљем може квалификовати као прави мир. Поред тога, у позитивном одговору се не узима у обзир чињеница да насиље има наведене ефекте, тј. цену не само за актера који трпи насиље него и за актера који га примењује, тј. тзв. бумеранг ефекат (више или мање интензивна милитаризација друштва, политичке, идеолошке, психолошке, економске, културне и бројне друге опасности итд.)³⁶

Може се поставити и дилема да ли и у којем степену демократија треба или може да се жртвује у односима са непријатељевим и властитим снагама ради примене насиља током одбрамбених или „одбрамбених“ мера (поготову ако оне трају дужи временски период, као за време светских ратова, Корејског, Вијетнамског и неких других ратова).³⁷ Према једном мишљењу, суштински је важно да се пружи отпор макијавелистичкој логици (која карактерише тероризам и, често, друге врсте политички мотивисаног насиља): не постоји ништа што не би требало жртвовати (укључујући чак и бројне невинне цивиле ради постизања извесног циља, осим ако је кривица релативизиована до екстремног степена).³⁸ Супротан одговор заснива се на логици која мање или више игнорише потенцијалне, тј. могуће и стварне опасности од властитих снага безбедности уопште, као и од њиховог логистичког и другог помоћног састава, јединица и органа и

³⁶ Опширније: Златко Исаковић, *Рат и социјализам – упливи међународних оружаних сукоба на социјалистичке земље и покрете*, „Стручна књига“, Београд, 1989, стр. 139–141; *Одбрана Југославије од посредног наступања*, „Научна књига“, Београд, 1990, стр. 44–114.

³⁷ Опширније: Златко Исаковић, *Рат и социјализам – упливи међународних оружаних сукоба на социјалистичке земље и покрете*, исто, стр. 139–141; *Одбрана Југославије од посредног наступања*, исто, стр. 61–62.

³⁸ Видети: Vatroslav Vekarić, „Security and Democracy“, *Review of International Affairs*, No. 1106, April-June 2002, pp. 52–53.

њихових активности. Та опасност је, мање или више јасно, демонстрирана неколико пута у историји (посебно током Корејског рата), а на тој основи дефинисана је и наглашена потреба за цивилно-војном контролом над снагама безбедности.

Што политичко насиље великих размера дуже траје, већа је могућност да се укључене демократије трансформишу у диктатуре или, барем, у централизоване системе (потврђујући тезу да демократске земље не воде ратове или бар не између себе у оном смислу у којем би се ратови могли сматрати врстом политичког насиља).³⁹ На тај начин – скоро без обзира на то да ли је то насиље против неке државе или терориста – демократије показују своје ружно лице, што је често циљ терориста, као и држава које нападају државе које се генерално сматрају демократским.

Следећа значајна дилема јесте да ли би требало штити неки режим, тј. владу која се сама декларише као демократска ако нема демократске ставове, вредности и праксу. Једна од могућности јесте да се сматра да је демократским властима ретко потребна одбрана путем силе, већ се првенствено бране својим вредностима и угледом код других; без вредности и угледа тешко се могу одбранити било каквим средствима и методима. Ако ништа друго не помаже, сила се може употребити само за одбрану опстанка демократског система у некој земљи, а не њене самодеklarисане демократске власти. Том избору могао би се супротставити, на пример, аргумент о потреби да се брани национална држава или држава која припада углавном следбеницима неке вере, чак и без обзира на степен демократије који је у њој достигнут. На тај начин, у ствари, поставља се питање хијерархије вредности, тј. дилема да ли је важнија демократија или нација и/или вера, али се не нуди конкретан одговор.

Једна дилема у посматраном и неким другим регионима јесте да ли се може покушати да се религије, националне или друге идеологије ефикасно промене насиљем. Може се претпоставити да је основна опасност од потврдног одговора то да би могуће последице могле да буду чак супротне од оних које су планиране због повећања конзервативизма и повезаности унутар групе над којом се изводи насиље. У том случају, планиране промене могле би да буду чак теже и спорије него кад би се пустило да их изведу припадници те нације или следбеници те вере, или да их остваре исти или други спољни актери ненасилним средствима.

Промена идеологије је изванредно тежак задатак, у којем чак и најјачи аргументи имају ограничен резултат због чињенице да су за идеологије карактеристични феномени чврсте привржености и оданости садржају (основних и понекад других) идеја и веровања (експе-

³⁹ Опширније: Zlatko Isaković, „Democratization, Democracy, and Ethnic Conflicts in the Balkans“, „Copri Working Papers“, No. 9, 2000, p. 11.

римент пресуђује у спору између два хемичара, али је без одговора питање како да се нађе судија у спору између оних који славе различите богове). Приврженост и оданост веровањима у екстремним случајевима – нарочито ако је народ или мања скупина суочена са (стварним или замишљеним, свеједно) спољним претњама – могу да се преобрате у страст и да трансформишу људе у фанатике. Историја посматраног европског региона, као и других европских и бројних других региона, пуна је бројних опасних последица покушаја да се промене или, чак, елиминишу верски или национални и слични идентитети и идеологије.

Поставља се питање шта би могло и требало да се учини у вези са наведеним питањима и неким другим погледима у региону Југоисточне Европе (и у другим крајевима, пошто је тај регион део Европе и света). Један од праваца активности могло би да буде додатно прецизирање постојећих концепција безбедности како би се, што је могуће више, спречило да их злоупотребљавају моћи жељни доносиоци политичких одлука у међународним и унутрашњим споровима, борбама за власт и сукобима око поседовања или само око контроле над територијама и земљама, у ривалству око успостављања база, у интервенцијама итд. При томе, треба користити начела обазривости и економичности у процесима стварања и примене безбедносних концепција. У екстремним случајевима, може се јавити дилема да ли службе безбедности – ако не поштују то начело – могу да почну да секу гране на којим седе.

Пошто се тероризам користи као оправдање за примену насиља у већем броју случајева него што изгледа да је стварно оправдано,⁴⁰ теорија може да помогне да се што је могуће прецизније дефинише феномен тероризма. Сличан покушај могао би се учинити и у вези с одређивањем линије која постоји између превентивне и хуманитарне интервенције јер је реконцептуализација човекољубља – како се показало у интервенцији НАТО-а на Косову и Метохији и у неким другим случајевима – учинила нејасном линију између тих врста интервенција.⁴¹

Постојеће узајамно деловање интегративних и дезинтегративних процеса у региону Југоисточне Европе и у свету чини суштину промене конфигурације или преобликовања анархије која постоји у међународним односима. Она би се могла смањити или повећати (зависно од интереса, циљева, коришћених средстава и процедура) применом различитих безбедносних концепција.

Оно што доноси безбедност једној држави, народу и њиховој заједници или организацији понекад може да буде претња за другу др-

⁴⁰ Видети: Dragana Dulić, „Human Security and Humanitarian Affairs in a Time of Globalisation: Beyond September 11th“, „IPRA e-Newsletter“, Vol. 3, No.1, <http://www.human.mic-u.ac.jp/~peace/newsletter/2004Vol3No1.doc>.

⁴¹ Видети: Драгана Дулић, *исто*.

жаву, народ и њихову заједницу или организацију. Питању безбедности у посматраном региону или другим деловима света требало би приступити тако да она сада треба да постоји за све заинтересоване стране, као и у будућности и у прошлости. Изгледа да највећи безбедносни значај има задатак, главни за сваку државу и елиту, да науче да живе са етничким сукобом и да га решавају без икаквог насиља.⁴² Задовољавање државне и опште или посебне људске тежње за безбедношћу употребом било које врсте безбедносних концепција има политичке, стратегијске, правне, технолошке, техничке, економске, културне, организационе и друге аспекте (и цене у многим случајевима), које би требало узети у обзир пре и/или за време разматрања проблема који се решавају.

Може се закључити да би једна од главних безбедносних дилема могла да буде: *да ли ће народ(и) и њихове заједнице и организације почети да служе безбедности, или би требало да безбедност служи њима*. Последице избора прве могућности дошле су до изражаја у распаду Совјетског Савеза и Варшавског пакта, пропасти комунизма у Европи, великом оптерећењу војним издацима у извесним регионима, ратовима на територији СФР Југославије итд. Друга опција изгледа да је исправна, и то било у оквиру НАТО-а и „Партнерства за мир“, било изван њих.**

⁴² Видети: Biljana Vankovska-Cvetkovska, „Sovereignty Principle and Ethnic Pluralism – A Challenge to Macedonian State“, *Међународни проблеми*, Vol. XLIX, No. 4, 1997, pp. 466–467.

** Превод: Душанка Пивљанин.

Тероризам и организовани криминал после 11. септембра 2001. године

УДК: 323.285 : 327.88 „2001.09.11/...“

Проф. др Александар Фатић*

У теорији је направљена разлика између класичног тероризма и мегатероризма, који је обележио раздобље после терористичких удара на Њујорк и Вашингтон, 11. септембра 2001. године. Док класични тероризам тежи да буде допуна политике, односно да се манифестује као њен криминализован производ, мегатероризам је квалитативно нова појава која је сама по себи политика. Услови за мегатероризам повезани су с високим улозима и великом диспропорцијом у сили којом поједине стране располажу. Политика САД највише је допринела стварању таквих услова на глобалном плану, и оне су за то стратешки одговорне, што често не схватају или не желе да схвате ни најизразитији критичари међународног хегемонизма у политици Сједињених Држава. Агресивно понашање велике силе у међународним односима готово аутоматски производи још већи број антагонизованих односа других мањих сила, а све то доводи до општег заоштравања међународних односа. Војни одговори на мегатерористичку претњу управо производе њену ескалацију, односно претерано агресивни одговори на класичне терористичке претње делимично су и изазвали мегатероризам. Највећа грешка у одговору на мегатероризам (САД, али и других утицајних сила) јесте прихватање ратујућег модела војне агресије, што терористима прибавља легитимитет који раније нису имали.

Појаве корупционашких афера у Србији и Црној Гори, у Македонији, у БиХ и другим земљама Балкана само додатно потврђују да су процеси транзиције у већини земаља југоисточне, па и источне Европе, праћени нус производима у облику криминализације економских и политичких система, па се појављују озбиљни проблеми у расподели моћи у балканским транзицијама. У структури новоформиране демократије, која је у сагласју са савременим тенденцијама у развоју тзв. полиархичне демократије, политичке одлуке не доносе увек и нужно политичке институције као представници државе, иако се оне доносе у оквиру тих институција. Јавна политика се одваја од јавног мњења и појављује се хронични дефицит легитимности власти. У деловима политичког естаблишмента, повезаним са организованим криминалом, ствара се атмосфера да „циљ оправдава средство“ или „да је све допуштено, што није изричито забрањено“, што погодује стварању услова за легитимисање корупције и организованог криминала.

* Аутор је научни саветник у Институту за међународну политику и привреду у Београду.

Исказана деструктивна улога организованих криминалних група, однос актуелних власти, па и дела јавности према тим групама у време међунационалних сукоба, и даље, учинили су довољно јасном чињеницу да се везе између организованог криминала и политичких елита у свим деловима бивше СФР Југославије остварују путем узајамних клијентелистичких односа, које су потхрањивали и међународни чиниоци својим недоследним понашањем. Недоследност међународне подршке доприноси стварању клијентелских култура, а такве културе доводе до формирања релативно трајних партнерстава између политичких елита и организованог криминала. Тако настаје нови тип организованог криминала који задржава класично својство (криминал за профит), али се и модификује у „нови ратујући ентитет“, који се окреће и борби против државе ради преузимања државне власти.

Основни проблем са легитимацијом насиља у међународним односима јесте то што се њоме легитимише и терористички одговор на монополизацију међународних односа и на тзв. интервенционистичке ратове. Садашња тенденција у САД ка релегитимацији насиља као метода борбе против тероризма историјски и безбедносно је ретроградан. Тиме се само смањује стигма тероризма у свету и повећава простор за аргументацију да „терористи немају избора“. Исто или слично важи и за организовани криминал у Србији или ма којој земљи у транзицији у југоисточној Европи.

Основни принцип успешног супротстављања тероризму, сматра аутор, јесте одржавање моралног статуса ненасиља као императива за међународне односе. Савремена политика, пре свега глобална политика САД, која је управо заснована на поновној легитимацији насиља, унапред је осуђена на неуспех у борби против тероризма.

Кључне речи: тероризам, мегатероризам, организовани криминал, безбедносна претња, политика, власт, одговор, легитимација, релегитимација, насиље.

Тероризам и „мегатероризам“

У теорији се прави разлика између класичног тероризма и тзв. мегатероризма, за који се сматра да је обележио период после 11. септембра 2001. године. Наравно, сами називи сугеришу пуку квантитативну разлику, па би могло да се подразумева да мегатерористи нападају веће мете, са више ресурса, на радикалнији начин, а самим тим и са више жртава и већим одјеком у јавности. У стварности, тзв. класични и тзв. мегатероризам разликују се и по томе што класични тероризам тежи да буде допуна политици, док је мегатероризам сам по себи политика. Класични тероризам је криминализовани продужетак политике на сличан начин као што је, по Клаузевицу, и рат продужетак политике. У ситуацијама у којима стране у конфликту немају начина да реше спор на узајамно задовољавајући начин, а посебно онда

када је једна страна драматично надмоћнија, постоје услови за прибегавање терористичким акцијама. Када се размотри констелација снага у политичким и етничким конфликтима који су у садашње време обележени високим степеном терористичке претње, види се да је страна која се служи терористичким акцијама увек драматично слабија; Палестинци у сукобу са Израелом, муслимански екстремисти у сукобу са САД широм света, Курди у сукобу са Турцима, сепаратисти у Шпанији у сукобу са организованом шпанском државом.

„Мегатероризам“ је, у извесном смислу, квалитативно нова појава. Са повећавањем улога повећава се и опредељеност терориста и политичких одлучилаца који их мотивишу, а када спремност на радикалну терористичку активност постане довољно велика, престаје потреба за политиком и тероризам остаје једина политика. Управо та ситуација, у којој се комплетна политика неке групе са политичким циљевима спроводи искључиво путем тероризма, чини контекст за „мегатероризам“ као нови феномен. Напад на Њујорк и Вашингтон отетим путничким авионима 11. септембра 2001. терористички је акт који је био упадљивији и упечатљивији од било какве политике. Напади у Шпанији 2004. године такође. Савремени мегатерористи размишљају о биолошком оружју, масовним ударима на велике урбане центре, о врсти масовне претње безбедности која је неупоредиво снажнија као политичка порука од било какве политичке активности.

Услови за „мегатероризам“ су повезани са високим улозима и великом непропорционалношћу у сили коју поједине стране поседују. Политика САД највише је допринела стварању таквих услова на глобалном плану и зато су САД, упоредо са тим што су највећа мета тероризма у свету, истовремено, стратешки одговорне за појаву „мегатероризма“. У вези с тим, један утицајни амерички аналитичар тероризма каже: „... САД више не ограничавају, као за време хладног рата, бриге о евентуалним совјетским и кинеским војним одговорима који би могли произвести ескалацију насиља која би се могла лако завршити нуклеарним ратом. Данас не постоји земља, чак ни група земаља, које поседују вољу и способност да зауставе САД. Ово је дубоко узнемиравајућа околност за друге, и нездрава околност за нас саме, посебно када се има у виду бар наизглед арогантни став тренутне америчке владе која не хаје за негативно мишљење света о политици САД.“¹

Такво поступање једине преостале војне суперсиле директан је предлог за повећање терористичке претње, и чак и најизразитији критичари међународног хегемонизма у спољној политици САД не схватају све релевантне димензије тог узрочно-последичног ланца. Дешава се, готово редовно, да се стратешке анализе губе у морализаторско-самооправдавајућој реторици у вези с конкретним агресивним акцијама САД, као да је могуће, на једној страни, кршити међународ-

¹ Richard Falk, *The Great Terror War*, Arris Books, Gloucestershire, 2003, p. XIV.

но право и изводити директне војне агресије уз морализаторска оправдања и, са друге стране, „неутрално анализирати“ ефекте таквих акција на провоцирање тероризма. На пример, исти аутор, Ричард Фолк, критикује америчку хегемонистичку политику на глобалном плану и, у принципу, оправдава, како сам каже, нелегалну агресију САД на Србију поводом конфликта на Косову 1999. године, уз образложење да је тај акт „иако технички нелегалан, био политички и морално легитиман“.² Према Фолковом мишљењу, које дијахроничка перспектива већ прилично јасно оповргава, „... НАТО интервенција ... је дала Косоварима укус нормалности и помогла да се њихов политички живот помери у смеру наде за остварење самосталности, па је чак и допринела појави демократских промена у процесу владавине у Београду, и тиме се квалификовала као промашена, али искрена хуманитарна интервенција“.³ Фолк сматра да је интервенција НАТО-а „промашена хуманитарна интервенција“ јер није спречен рат на Косову и Метохији и јер су нанете нове жртве. Он сугерише да се не слаже са начином на који је интервенција спроведена, али не каже да ли зато што је интервенција била заснована на бомбардовању и масовном разарању инфраструктуре, или зато што је погинуло много цивила, или зато што, можда, није била довољно радикална. У сваком случају, 2004. године је јасно да интервенција НАТО-а не само да није донела „укус нормалности“ на Косову него је и омогућила једној екстремистички руковођеној већинској популацији – косовским Албанцима, да се служе политички легитимизованим етничким чишћењем Срба и других неалбанаца, и да се систематски припреме за терористичке акције којима ће настојати да се реше и Срба и међународних трупца.

Синхронизовани напади Албанаца на српске светиње на Косову и на преостале српске енклаве 2004. године, са паљењем манастира, Призренске богословије, убијањем и протеривањем Срба, квалификују се као класични тероризам. То што су Албанци урадили на Косову 2004. године не разликује се по криминалном статусу од поступака Ал Каиде у Шпанији исте године. Дакле, резултати интервенције НАТО-а воде ка томе да се на Балкану, противно устаљеним принципима међународних односа, формира једна терористичка држава која ће се силом отцепити од Србије и, потом, постати рак-рана за Европу. Постоји опасност да се створи једна балканска цамахирија путем насиља, тероризма и етничке мајоризације. Шта се од тако формиране државе може очекивати није тешко погодити. Дакле, Фолкови закључци показују дубоко неразумевање суштине међународних односа. Ти односи морају бити засновани на узајамном уважавању и на дипломатском општењу, и ни у којем случају се не смеју претворити у

² Исто, стр. XVI.

³ Исто.

отворену доминацију диспропорционалном силом, јер и у међународним односима, као и у природи, важи принцип акције и реакције. Уколико страна која је под диспропорционалним војним и политичким притиском нема дипломатског и међународноправног начина да се одупре, одупреће се тероризмом, као што се сада муслимани одупиру хегемонији САД терористичким нападима на недужне људе у западним престоницама.

С једне стране, терористичка реакција на хегемонистичку акцију доводи до катастрофалних последица на плану тзв. меке безбедности. Дакле, на плану свакодневне безбедности грађана унутар друштва независно од било какве међународне војне претње. С друге стране, међутим, охрабривање на тероризму заснованих тежњи ка „националној еманципацији“, поготову оних на Косову, на којем главни актери „еманципације“ већ деценијама тргују хероиним и контролишу читаву ту грану организованог криминала у Швајцарској, Шведској, Италији и још неким западним земљама, индиректно је и охрабривање укоревивања и широке употребе тероризма ради остваривања политичких циљева. Стога су тероризам и легитимни међународни односи апсолутни антиподи. Сваки компромис легитимности међународних односа, свака доминација путем силе, и свако кокетирање са онима који користе политичко насиље ради партикуларних политичких циљева које не могу или не желе да артикулишу у законитим политичким институцијама, на један или на други начин, доприносе повећању профила терористичких акција као политичког метода. Управо томе је допринела и акција НАТО-а 1999. године, као и акције САД у Ираку и Авганистану, претње упућене Ирану, Либији, Сирији... Агресивно поступање САД против муслиманских држава директно подстиче терористичку претњу против грађана САД на територији САД, и против грађана европских држава на тлу Европе.

Један од основних покретачких механизма за традиционалне терористичке акције, барем од стране исламских терориста, јесте једностранни став САД у вези с израелско-палестинским конфликтом и Израелове упорне окупације палестинских територија запоседнутих у тзв. шестодневном рату 1967. године, упркос поновљеним упутствима УН да Израел треба да се повуче са окупираних територија. Истовремено, Израел упорно крши Женевске конвенције којима се регулише поступање у оквиру војних окупација. Други покретачки механизам тероризма је упорна увредљива реторика и политичка пракса репресије, санкција и сталног обавештајног и оперативног притиска Ције против земаља које је још Реганова администрација прогласила „отпадничким“, а та листа укључује Либију, Иран, Сирију, Ирак, Кубу, Северну Кореју и друге земље. Реч је о томе да се у САД галванизује јавно мњење у прилог ставу да су те земље базе за терористе и да су ангажоване у терористичким кампањама притиска против сопствених грађана. Међутим, истовремено, САД појављују се у глобалној

улози агресора уз редовно заобилажење УН, што даје изванредно легитимитет покушајима земаља које су означене као „отпадничке“ да се побуне. Наиме, ако се САД, као суперсила, не придржавају међународног права и изводе отворене војне агресије на друге суверене земље, поставља се питање како се могу мале и војно мало значајне земље, попут наведених, третирати као „отпадничке“, са образложењем да се не покоравају принципима међународног поретка, иако је њихово међународно понашање много мање агресивно, барем статистички, од понашања САД и њихових савезника. Тај парадокс, да најагресивнији нападају мање агресивне под оптужбом да су потенцијална опасност од агресије на друге земље, даје морални тон отпору арапског света америчкој доминацији, а самим тим то је и квазиморални увод за постепену легитимацију тероризма у екстремистичким исламским круговима у арапском свету.

„Мегатероризам“, за разлику од класичног тероризма, јесте терористичка политика која је већ легитимизована у широким слојевима становништва. Терористичке организације и кампање не би било могуће одржати и развијати без оптималне подршке становништва, што се посебно односи на „мегатероризам“, јер се у вези с њим подразумевају репресивне акције међународне заједнице, попут санкција, од којих највише страда управо обично становништво. Стога је повећање мегатерористичке претње забрињавајући знак неуспеха, пре свега америчке спољне политике да обрати пажњу на главне узроке тероризма, и сигуран знак да тероризам све више постаје метод политичке борбе оних који су политички изоловани.

Фундаментална грешка у одговору на „мегатероризам“ коју су САД починиле после 11. септембра 2001. јесте прихватање модела војне агресије. Наиме, међународним правом војна акција се санкционише само као инструмент конфликта између држава, а не као одговор на акције неформалних група које немају државне атрибуте. Одговор на акцију Ал Каиде (при чему свету нису предочени уверљиви докази да је Ал Каида неспорно била актер напада на САД 2001) нападом на Авганистан био је мотивисан схватањем да је мегатерористички акт против Светског трговинског центра у Њујорку и против Пентагона доказао да неформалне групе поседују висок степен разорне моћи. Из тога се може извести закључак да таква сила оправдава примену ратујућег модела војне агресије против земаља за које се сумња да пружају уточиште терористима.⁴ Управо такав закључак је основна грешка, јер се ратујућим одговором, у принципу, не постижу резултати у борби против тероризма (Ал Каида и даље постоји и Осама бин Ладен је још на слободи), док се, истовремено, тим терористима даје легитимитет који раније нису имали: легитимитет аутентичних бораца за јасно идентификоване политичке циљеве. Таква

⁴ Исто, стр. XVII.

„постмодерна концепција рата“, у ствари, деструкција је суштине међународног права, које ограничава употребу војне силе, и када се једном пристане на такве аргументе ствара се амбијент у којем се на мегатероризам мора рачунати као на трајну реалност.

Војне димензије безбедности у вези са ратујућим моделом борбе против „мегатероризма“

Под проблематиком везаном с војничким, ратујућим одговорима на „мегатероризам“ подразумевају се и озбиљне последице у области међународних односа. Пре свега, подразумева се одржавање великих војних потенцијала који се користе на удаљеним ратиштима, тј. који се, уз употребу напредне технологије, користе у интервенционистичким мисијама против земаља које формално нису у рату. То је био случај са Ираком и Авганистаном, и тзв. хуманитарном интервенцијом на Косову и Метохији 1999. године. Када се једном испрофилише таква политика и донесе одлука да се одржава велика војска, са високим технолошким капацитетима, да би се изводиле операције са „бројем жртава близу нуле“, дакле операције које карактерише употреба крстарећих пројектила и стратешких бомбардера, без директне употребе пешадијских трупа, ствара се антагонизам који је иначе карактеристичан за међународну позицију војно агресивних земаља или политички доминантних сила.⁵

Свака доминантна сила која поседује велику стајаћу војску, а готову ако има агресивну политику и ако је ангажована у интервенционистичким мисијама, аутоматски провоцира антагонистичке односе других, мањих сила које стварно или потенцијално угрожава. Тај антагонизам генерише једну специфичну форму безбедносне дилеме, јер глобално неодобравање агресивне политике једне велике силе или суперсиле у политичким круговима и међу другим релевантним доносиоцима одлука унутар ње ствара утисак о додатној оправданости агресивне политике, чиме се могућност конфликта додатно продубљује. Истовремено, још агресивније понашање велике силе у међународним односима изазива још већи број антагонистичких односа, па се процес прогресивно убрзава и, према томе, међународни односи заостравају. То је, грубо описано, садашња међународна позиција САД и њихових савезника, пре свега Велике Британије, и на Блиском истоку – Израела.

Војни одговори на мегатерористичку претњу, из наведених разлога, изазивају ескалацију мегатерористичке претње. У ствари, постоје аргументи да су претерано агресивни одговори на класичну те-

⁵ Видети: Александар Фатић, „Политичко насиље у међународним односима и проблеми пропалих држава“, у: Александар Фатић (ур.), *Проблеми српске политике*, Центар за менаџмент, Београд, 2000, стр. 15.

рористичку претњу делимично и изазвали „мегатероризам“. Повећавање осећаја беспомоћности и обесправљености код екстремистичких кругова који су склони тероризму, кроз агресивну међународну политику великих сила и њихово заобилажење ограничења на агресивну политику која произилазе из међународног права и чији су главни актери међународне институције, само охрабрује екстремистичке кругове да и даље прибегавају „једином преосталом“ методу за афирмацију својих политичких аспирација – тероризму.

Поставља се питање шта је алтернатива војничком начину борбе против тероризма. Као што каже Фолк, који иначе, сасвим погрешно, оправдава тзв. иницијални војни одговор, дакле напад на Авганистан, суштина „рата против тероризма“ требало би да буде неки „нови рат“, јер се инсистирање на војним агресивама у континуитету претвара само у другу форму терора. Тај „нови рат“ би укључивао све креативнију употребу познатих форми полицијског и обавештајног рада, превенцију насиља у локалним срединама и стварање културе једног новог међународног „лидерства“ које би било засновано на цивилизованим облицима помоћи да се реше социјална, развојна и локална безбедносна питања, а не на „међуцивилизацијском конфликту“ кроз агресивну употребу војске.

Политичка и институционална легитимација криминала као предлог за општу легитимацију насиља

У јесен 2003. у Србији је избио корупцијски скандал када је премијеровог саветника за безбедност и бившег шефа премијеровог кабинета оптужио бивши гувернер Народне банке Србије и Црне Горе да су се бавили прањем новца преко офшор банковних рачуна. Те оптужбе су довеле до свеобухватног испитивања српске владе између 2001. и 2004. године, што је изазвало пад те владе у парламентарној кризи и одржавање нових избора крајем 2003. године. Развој те афере открио је бројне сумње у корумпираност владиних службеника, па је бивши премијеров саветник за безбедност, када је испитиван у вези са оптужбама за прање новца, навео и то да је бивши министар финансија од њега тражио да (незаконито) прислушкује разговоре одређених личности.⁶ Треба узимати у обзир чињеницу да су се све те оптужбе појавиле непосредно после убиства премијера Ђинђића, 12. марта 2003. године. Према наводима полиције, атентат су извели бивши чланови некада елитне јединице српске државне безбедности – Јединице за специјалне операције, чији се командант изненада предао полицији, изазивајући тиме праву сензацију и очекивање спектакуларног сведочења о детаљима убиства.⁷

⁶ Ружа Ђирковић, „Случај Колесар-Јањушевић: Белић је крив за све“, НИН, бр. 2758, 6. новембар 2003, стр. 22–23.

⁷ Aleksandar Fatić, „Serbian Prime Minister assassinated: organised crime proclaimed the prime security threat“, „South-East Europe Review“, vol. 5, no. 4, 2003, pp. 7–14.

Свега годину дана пре трагичних догађаја у Србији, 2002. године, у Македонији је главно предизборно питање, упркос драматичним међуетничким тензијама и оружаном побуни албанске паравојске око Тетова, била корупција тадашње владе Љупча Георгијевског. Убедљива победа на изборима тадашње опозиције довела је и до одлучне промене у приступу криминалу, пре свега до отклона власти од синергијског деловања са организованим криминалом и до развијања отворених стратегија борбе против корумпираних јавних служби. Сада у Македонији постоји јаснији и одговорнији модел управљања друштвом, али наслеђе дубоке структурне криминализације још увек постоји и неопходна је стална контрола.

У Босни и Херцеговини, Канцеларија високог представника међународне заједнице (ОНР) затражила је од специјалног ревизора да провери трансакције повезане са пословањем Електропривреде Републике Српске и Електропривреде Херцег Босне, па је утврђено да је, само током 2002. године, више од 80 милиона евра на различите начине „нестало“ из првог предузећа, док је електрична енергија произведена у термоелектрани „Гацко“ продавана приватним предузећима за половину производне цене, што је довело до годишњег губитка од око 40 милиона евра. Специјални ревизор је такође установио да је Електропривреда Херцег Босне само током 2001. године изгубила око 25 милиона евра због лошег управљања, конфликта интереса и отворене крађе.⁸

У Мађарској, која је већ веома напредовала ка интеграцији у Европску унију, транзиција од контролисане ка тржишној економији изазвала је негативне последице по интегритет управљања у привреди и приватизацији. У управљању је делотворан надзор практично немогућ, јер се сви уговори о набавкама који су закључени између органа јавне управе и државних предузећа, с једне стране, и приватног сектора, с друге стране, сматрају пословним тајнама, што је изазвало забринутост у оквиру Групе земаља против корупције (*GRECO*), групе која делује са мандатом Савета Европе. У другој области, области приватизације, која је у Мађарској одавно завршена, још увек постоје сумње у јавности, укључујући и стручну јавност, везане за методологију која је коришћена у поступку приватизације, а оне обухватају и тврдње да су бројне фирме продате за много мање износе него што је била њихова реална вредност.⁹

⁸ Срђан Коран, „Корупција у привреди Босне и Херцеговине“, „Пулс“, август–септембар 2003, стр. 41–42. Опширније видети: Srdan Vučetić, „Peacebuilding and political corruption: the Bosnian case“, „South-East Europe Review“, vol. 5, no. 3, 2002, pp. 65–80.

⁹ Видети: Arpad Kovacs, „Corruption and the Possibilities of Repressing Corruption“, Joint Project Against Corruption in the Republic of Hungary: Preliminary Assessment and Feedback on the Corruption Pilot Study, UNODCCP, UNICRI, 2000, <http://www.nobriber.org/Documents/corruption-hungary-wp-prelim.pdf>, p. 21, 14. July 2003, и Срђан Коран, „Корупција у Мађарској“, „Пулс“, август – септембар 2003, стр. 46–52.

Процеси у вези са транзицијом у већини земаља југоисточно-европског региона, и ширег региона источне Ервопе, донели су и споредне „производе“ у облику криминализације економских и политичких система. Бенџамин Барбер тај феномен формулише на следећи начин: „Слободно тржиште у Русији је постало повезано са банкротом пирамидалних банака који је усисао животну уштеђевину милиона људи и заувек их окренуо против онога што виде као нерегулисани капитализам – оно што је Сложењин називао 'дивљим' капитализмом ... У Украјини, према једној процени, чак до једне половине 'укупне економске активности је нелегално'“.¹⁰

Проблеми у расподели моћи у балканским транзицијама¹¹

Главни изазов у спровођењу трансформације посткомунистичких политичких система везан је за уставне одредбе којима се регулише расподела моћи унутар тих система. Општи оквири расподеле ауторитета и фактичке моћи које садрже уставни омогућавају спор и муко-трпан, али нужан процес изградње праве владавине права и функционалних политичких и правних институција у земљама опустошеним волунтаризмом ауторитарних комунистичких режима током прошлог века. Међутим, у многим земљама региона постоје бројне препреке јасном формулисању чак и најосновнијих уставних принципа. У ствари, у том контексту шира политичка питања често директно утичу на способност посткомунистичких политичких заједница да изграде политичке институције.

У већини земаља Балкана постоје етничке мањине чији је статус хронични извор нервозе и проблема за политичке елите, јер када год се у тим земљама догоди нека системска промена повећавају се аспирације етничких заједница које су дефинисане као мањине, и оне постављају нове захтеве да буду дефинисане као „конститутивне нације“ у националним уставима. Када се та тенденција сагледа у контексту историје националних држава у Европи и одговарајућег, снажно прихваћеног, става већинског становништва у региону да национална „својина“ над државом треба јасно да буде изражена у уставима, постаје јасно да такви захтеви мањина изазивају озбиљне застоје у изради нових устава. Наиме, уврежен став већинског становништва у већини земаља Балкана јесте да њихове државе треба да буду дефинисане као националне државе. Дакле, као државе које првенствено

¹⁰ Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld*, Corgi Books, London, 2003, p. 197.

¹¹ Овај пододелак је заснован на предавању које је аутор одржао у оквиру Програма за југоистичну Европу Сент Ентони колеџа у Оксфорду, 31. јануара 2004, и на предавањима одржаним 5, 6, 12, и 13. фебруара 2004, у оквиру специјалистичког курса антикорупцијске методологије у организацији Групе за регионалну безбедност Центра за менаџмент и Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду. Аутор се захваљује свим колегама и студентима који су својим учешћем у дискусијама и сугестијама допринели аргументацији садржаној у овом тексту.

„припадају“ нацији која је носилац идентитета државе, и која је, у принципу, и најбројнија нација у свакој таквој држави. То не значи да друге етничке групе треба да буду дискриминисане.

Национални карактер државе има мало других последица осим што је јасно изражен у уставу. У свакодневном животу, такав устав, у ствари, не изазива никакве последице које би одражавале разлику у третману припадника уставно доминантне нације и припадника осталих етничких група. Међутим, дебате које произилазе из аспирација да све етничке групе буду поменуте као „конститутивне“ у уставима земаља региона понекад стварају услове у којима, због немогућности доношења устава, привремене институције и механизми морају да се баве решавањем важних државних питања, укључујући борбу против организованог криминала и корупције. Док се воде дебате о томе да ли релевантно схватање државе у новим уставима треба да буде засновано на појму националне, или на појму тзв. грађанске државе, тј. да ли државу треба дефинисати као државу једне или више националних заједница, или као „државу свих њених грађана“, институционални провизоријум, често нелегитиман или делимично демократски легитиман, бави се кључним питањима друштвене контроле, док организовани криминал цвета и корупција се системски укоренује.

Концепт грађанске државе је теоријски атрактиван, али је у пракси веома нереалистичан као политички предлог. Говорити о дефинисању државе као грађанске у контексту скорашњих непријатељстава на територији бивше СФР Југославије и иредентистичких улога које поједине етничке заједнице отворено играју против својих држава и уставно установљених институција исто је што и говорити о поништавању традиционалне државе и увођењу институционалне анархије у којој „групе грађана“ доминирају над уставним хаосом.

Пример спорог напредовања ка изналажењу уставних решења за Косово у Србији показује колико је немогуће поделити „власништво“ над државом са етничком групом као што су косовски Албанци, који су водили рат против државе, и који сада воде тихи рат ниског интензитета против међународних трупа на Косову. У међувремену, корупција дивља, трговина хероином се спроводи фактички без ефективног надзора, а традиционалне „етничке“ банде са Косова доминирају у организованој трговини наркотицима у свим средњоевропским престоницама, при чему је Праг средином деведесетих година 20. века проглашен „хероинском престоницом света“.

Политички аргументи против коначног заснивања уставних решења на јасним и недвосмисленим националним основама, при чему се права и слободе, упркос националној основи „власништва“ над државом, гарантују свим грађанима, без обзира на њихово етничко порекло, у суштини служе иредентистичким циљевима појединих „мањина“, које желе да устави буду „грађанског“ типа, али да се, и поред тога, оне помињу као националне заједнице а не само као „грађани“.

Постоји једна, у суштини, деструктивна тенденција код домаћих, као и код међународних, политичара и коментатора да заснивају све дискусије о уставним питањима на вербално „антинационалистичким“ критеријумима, иако се таквим вербалним „антинационализмом“, у ствари, директно противуречи основним политичким чињеницама у југоисточноевропском региону.

Могли би се наћи аргументи за то да је наведени „антинационализам“ само друга страна национализма, само једна још деструктивнија и ексклузивнија страна, јер је антинационализам, у ствари, корен многих проблема у правој регулацији друштвеног живота. У региону који Барбер, донекле арогантно и једнострано, али ипак илустративно, назива „племенски суперзасићеним“, наметање „наднационалне“ државе јесте, обично, само стратегија у настојању неке етничке групе да преотме власништво над државом.¹² Оклевање да се реши питање о националној „својини“ над државом води до катастрофалних последица у области провизорног устројавања друштвене контроле. Политичко сукобљавање између елита које из таквог стања произилази изазива одлагања у уставном устројавању других, практичнијих области, и политички систем, као целина, постепено се претвара у политички провизоријум у којем корупција и организовани криминал са лакоћом приступају полугама актуелне власти, која може и не мора да буде идентична формалној власти.

Добар пример такве тенденције је неспособност српске државе да јасно раздвоји овлашћења различитих традиционалних, полуустановљених и тек најављених служби за друштвену контролу чији је задатак да се боре против организованог криминала и корупције. Традиционално, обавештајни и обавештајно-аналитички посао обављале су искључиво некадашње службе државне безбедности, док класичној полицији није било дозвољено да се бави тзв. проактивним полицијским радом, или „полицијским радом који се заснива на обавештајном раду“ (*intelligence-led policing*). Проактивни полицијски рад је сада доминантна форма полицијске контроле организованог криминала у већини развијених земаља. Међутим, да би се новоформираним специјалним јединицама унутар класичне полиције омогућило да спроводе такве операције потребно је да се измене основне уставне одредбе, којима би се успоставио нормативни оквир за измену опште структуре овлашћења у сектору те врсте друштвене контроле. Ипак, нови српски устав до сада још увек није донет, пре свега због неспремности Владе Србије у периоду 2001–2004. година да се тим послом озбиљно позабави, као и због нерешеног статуса Косова и незавршених дебата о „националном“ или „грађанском“ карактеру самог устава.¹³ Та општа, наизглед удаљена уставна питања практично спречавају преду-

¹² Benjamin R. Barber, *исто*, стр. 196.

¹³ Александар Фатић, „Устав услов опстанка државе“, „Политика“, 9. фебруар 2004, стр. А6.

зимање законодавних и политичких реформи које су хитно потребне да би се државном апарату омогућило да ефикасно нападне организовани криминал. У међувремену, корупција се развија по својој сопственој логици, која произилази из неформалне и спонтане дистрибуције стварне моћи унутар и међу различитим државним службама.

Грубо посматрано, структура новоформираних демократија у југоисточној Европи одговара савременим тенденцијама у развоју такозване „полиархичне демократије“, у којој политичке одлуке не доносе увек и нужно политичке институције као представници државе, иако се оне доносе у оквиру тих институција. Наиме, у полиархичном моделу демократије подразумева се отворено тржиште за политичке пројекте који долазе из различитих група за притисак унутар друштва, а политичке институције су само оквири у којима се одвија такмичење између различитих идеја. Оне, такође, усмеравају процес примене платформе која „победи“ у том тржишном такмичењу. Предлози се групишу унутар тзв. проблемских или политичких заједница. „Проблемске заједнице“ су групе за притисак које се формирају у вези с конкретним проблемима и питањима које треба решити, док су „политичке заједнице“ групе за притисак које се формирају у вези с групама проблема и општим политичким темама, па самим тим трају дуже и шире утичу на политички живот.¹⁴

Групе за притисак се формирају или на основу корпоративних интереса (у ширем смислу), укључујући како интересе различитих организација и компанија, тако и интересе припадника професија и занатских група, или на основу погледа и мишљења стручњака. У југоисточноевропском региону социјални, економски и политички проблеми су озбиљни, а политичке институције нове и неутврђене, да власти углавном теже ка томе да сарађују с „политичким заједницама“, радије него са „проблемским заједницама“, јер им прве нуде стабилније и структурираније савете у вези са проблемима које власти треба да решавају. Истовремено, „проблемске заједнице“, као што су оне које обично стоје иза штрајкова, често врше притисак а да, истовремено, не нуде реалне варијанте. Управо је то разлог због којег су у југоисточној Европи политичке заједнице исто толико важне и утицајне колико и у развијеним демократијама. Оне су поготову утицајне ако окупљају стручњаке у појединим областима, и тада неформални утицај таквих група може да превазиђе фактичку моћ формалних носилаца јавних функција у многим областима јавног одлучивања. Међутим, таква ситуација ствара структурне могућности за системску корупцију. Ако се корупција генерално схвати као злоупотреба званичне моћи ради стицања неке врсте приватне користи, при чему приватна корист може да буде индивидуална или колективна, и није ограничена на личност носиоца јавне функције, јасно је да треба ис-

¹⁴ John Scott, *Power*, Polity Press, Cambridge, 2001 (поглавља 2, 3 и 5).

питати појам релевантне моћи као кључ за разумевање злоупотребе моћи у ширем смислу.

О моћи се може најдиректније и најлакше расправљати у контексту у којем она произилази из јавне функције, али је то једноставно разумевање истовремено само делимично, и стога има ограничену вредност у настојањима да се ограничи системска корупција која омогућава разрастање организованог криминала. Наиме, злоупотребе фактичке моћи су много распрострањеније него документоване злоупотребе јавне функције, пошто се фактичке одлуке у било којем политичком систему доносе под утицајем, или чак директно, људи који су у поседу кључева за капије политичке промоције (*gatekeepers*), а који нису носиоци јавних функција. Та појава је посебно јасна у деловању политичких странака.¹⁵

Политичке странке су форуми у којима се обављају договори о већини кључних одлука пре него што се успоставе формалне институције власти. На пример, у посткомунистичким земљама институције се често реконституишу када год се догоди значајна промена политичких елита. Тај процес се обично назива „прогресом ка успостављању политичке стабилности“, али је, у ствари, реч о серији институционалних криза, у којима се, практично, читава структуре правосуђа, извршне власти и, наравно, парламентарне власти повремено смењују и поново их окушља нова владајућа елита.

Током процеса поновне изградње институција главне одлуке не доносе владини министри, већ „чувари капија“, који делују у сенци. У типичним случајевима реч је о истакнутим личностима из грађанског и академског света, често са високопартикуларизованим интересима, и готово увек без икаквог легитимитета у односу на ставове бирача. Ипак, њихове сугестије и предлози готово редовно стижу до парламента и постају закони. У том процесу је политичка корупција најизраженија, јер интереси малих странака које учествују у великим коалицијама, као и интереси различитих појединаца и организација које су блиске „чуварима капија“, постају укоревани у званичној политици без икаквог значајног надзора и контроле. Таква искривљавања политичког система дешавају се у недокументованим дискусијама у лобијима политичких институција, у којима су министри често само штићеници „чувара капија“. „Чувари капија“ су из редова бившег комунистичког апарата, и додатно замрачују слику укупне структуре фактичке моћи у друштву.

Опасности које произилазе из могуће корупције међу „чуварима политичких капија“ посебно су изражене када се узме у обзир чињеница да у сваком друштву кохезија између елита зависи од шаблона њиховог регрутовања и узајамног преклапања, са израженом тенденцијом да се исти појединци крећу између различитих јавних функција

¹⁵ Исто.

високог нивоа током своје политичке каријере.¹⁶ Ако је процес њиховог регрутовања заснован на заједничком социјалном и политичком пореклу и припадању, на личним везама и узајамном фаворизовању, тако да, на пример, припадност малој политичкој странци или непознатој невладиној организацији постане кључ за постављање на амбасадорску или чак министарску функцију, онда се таква дијалектика моћи може назвати корумпираном. Када једном буду постављени на јавну функцију на тај начин, појединци се крећу кроз систем јавне службе хоризонтално (дакле, прелазе са функције на функцију на отприлике истом нивоу), или хијерархијски напредују. Тако целокупан систем јавне управе постаје талац воље неколико људи који нити обављају неку јавну функцију, нити имају било какву вертикалну легитимацију у односу на вољу бирача.

Социјални капитал на основу којег се обављају наведена постављења и сам је коруптивна категорија, јер није верификован кроз било какву јавну и транспарентну процедуру, једноставно због тога што јавност најчешће уопште не зна ко су „чувари капија“, који обављају највећи део регрутовања за јавне функције. Стога садашње изборне базе у већини балканских земаља сматрају да је транспарентност јавних постављења и функционисања власти главни захтев за нове владе.¹⁷

У таквој ситуацији јавна политика се одваја од јавног мњења, и појављује се хронични дефицит легитимности власти. Такво је било стање са првом српском владом после Милошевића, када је неформална отмица дневног реда за јавну политику кулминирала у отвореној политичкој корупцији у парламенту, када су, 2003. године, посланици владајуће коалиције фалсификовали гласове за смену гувернера Народне банке илегалним гласањем помоћу гласачких картица својих колега који нису били присутни на седници, и чак су били у иностранству. У вези с тим, тврдња једног члана Председништва Демократске странке, почетком 2004. године, да фалсификовање гласова, у ствари, није било кривично дело, него „политички прекршај“ који не треба схватити преозбиљно, материјално је нетачна, јер Кривични закон Србије садржи инкриминацију за злоупотребу службеног положаја која укључује и злоупотребу парламентарног процеса. С друге стране, тврдња је мо-

¹⁶ Исто.

¹⁷ Треба узимати у обзир да „чувари капија“, недовољно јасни поступци регрутовања елита и одговарајућа отмица демократије не постоје само на Балкану; напротив, политичка социологија је документовала такве случајеве пре свега на примерима западних демократија. Видети: Robert A. Dahl (1957), „The concept of power“, „Power“, vol 2, ed. by John Schott, Routledge, London, 1994; Robert Jessop, *Social Order, Reform and Revolution*, MacMillan, London, 1972; Wyn Grant & John Sargent, *Business and Politics in Britain*, MacMillan, London, 1987; W. L. Guttsman, *The British Political Elite*, MacGibbon & Kee, London. Ипак, те појаве, које су нове у развоју политичких институција у осетљивим регионима, како у смислу стабилности самих система, тако и у смислу унутрашње и регионалне безбедности, много су опасније него у стабилним друштвима. Стога су оне и већа претња интегритету демократије у развоју него традиционално демократском политичком систему.

рално дубоко проблематична јер, чак и када наведено дело не би било кривично дело према српском закону, сваком припаднику политичког естаблишмента би требало да буде јасно да је та врста политичке корупције криминализована у већини земаља, и да се њоме тешко нарушавају поверење јавности и принципи владавине права.¹⁸ Тенденција да се не обраћа „превише“ пажње на тај инцидент одражавала је опште расположење које је било карактеристично за српску владу између 2001. и 2004. године, а оно се, у основи, заснивало на принципу да је „важно завршити ствари, а мање је важно како“.

Ситуација која произилази из наведеног расположења власти по-годује стварању друштвених услова за легитимисање корупције и организованог криминала, јер је став да циљ оправдава средство и да је дословно слеђење правног поступка ометање „реформе“ у складу с духом организованог криминала, који је усредсређен на стицање конкретне материјалне користи у синергији са корумпираним деловима политичког система. Тај ефекат се огледао и у бројним неуспешним покушајима формирања нове српске владе после избора децембра 2003. године, као и у повезивању у јавности Милорада Луковића Легије, за кога се званично наводи да је организовао убиство премијера Зорана Ђинђића, са неким члановима бивше српске владе.

Наведени догађаји су довели до учвршћивања става у јавности да је власт била криминализована, а такво уверење има „рикошет ефекат“ за делимичну друштвену легитимацију сумњивог пословања и бар прећутну толеранцију за организовани криминал и корупцију, са колоквијалним образложењем да „ако то власт ради, зашто не бих ја?“ Резултат тога је да грађани постају толерантнији према корупцији и криминалу у јавној управи и да их схватају као мање озбиљне појаве од неких других проблема.¹⁹ Почетком 1999. године у Бугарској, у којој је у то време била озбиљно раширена корупција, ставови јавности су одражавали забринутост због корупције као тек четврти проблем по важности.²⁰ У јесен 2000, истраживање јавног мњења у Србији и Црној Гори, спроведено за *Early Warning* студију *UNDP*-а, показало је да 51 одсто становништва уопште није сматрало корупцијом плаћање јавном службенику за услугу коју је и иначе дужан да

¹⁸ Једна од контроверзи у јавној расправи у Србији односила се на саму формулацију чл. 242 Кривичног закона Србије, којим је предвиђено кривично дело злоупотребе службеног положаја. Расправа је вођена у вези са тим да ли је посланик носилац јавне функције у смислу релевантног за чл. 242, али се та дилема може сасвим лако разрешити упућивањем на чл. 46 истог закона, у којем се прецизно дефинише значење релевантног термина „службено лице“ тако да подразумева и изабраног представника у скупштини (параграф 2).

¹⁹ Видети: Beate Sissenich, „Corruption as domestic and international concern: an overview of causes, consequences and reform efforts“, „South-East Europe Review“, vol. 4, no. 2, 2001, pp. 9–22; Tanja Chavdarova, „Corruption in the Bulgarian post-Communist transformation“, „South-East Europe Review“, vol. 4, no. 3, 2001, pp. 9–18.

²⁰ UNDP – United Nations Development Programme Bulgaria (1999), „Biannual Early Warning Report“, December 1998–May 1999, Sofia.

учини, док је само 16 одсто испитаника сматрало да је корупција плаћање јавном службенику за услугу коју он нема право да учини.²¹

Недовољно раздвојене структуре фактичке моћи у друштву, обухватно преклапање званичних и незваничних кругова носилаца моћи (тзв. примарна и секундарна моћ), као и спремност бивше власти да прихвати партнерство са криминалцима као начин за остваривање циљева друштвене реформе чиниоци су који су довели до околности у којима је друштвена прихватљивост криминала већа него што би била нормално. Сходно томе, иницијативе да се спроведу одлучне мере усмерене на контролу криминала „одбијају“ се о јавно мњење, које има толеранцију за криминал. Услов за делотворну примену мера за контролу криминала јесте социјална стигматизација криминала, која преноси и неопходну вертикалну легитимацију спроведеној политици контроле, тј. подршку најширег круга становништва.

У вези с наведеним, посебно је опасан организовани аспект криминала. Реч је о томе да – иако међу криминолозима постоје значајне контроверзе о томе колико је уопште одржив сам појам организованог криминала – постоји опште слагање да се, за разлику од тзв. „класичног“ или „уличног“ криминала, организовани криминал заснива, пре свега, на систематском настојању да се оствари профит, обично преко редовног снабдевања неког илегалног тржишта.²² Организовани криминал производи синергије са корумпираним деловима политичког естаблишмента делимично и зато што су корумпирани јавни службеници често у положају да помогну прање новца стеченог на основу кривичних дела. Додатна предност која произилази из остваривања веза организованог криминала са званичним естаблишментом повезана је са спремношћу корумпираних службеника да помогну припадницима организованог криминала да интегришу свој капитал у званичну економију непосредно пре „пензионисања“.²³ Отуда је делимично разумљиво схватање неких политичара да је криминал, посебно организовани, наслеђе бившег режима у југоисточној Европи са којим је боље изградити пријатељске, него непријатељске везе, а све то у име политичких и друштвених реформи. Тај однос увек треба сагледавати и у контексту инхерентних интереса организованог криминала да подмићује, принуђује на сарадњу, застрашује и коопти-

²¹ Aleksandar Fatić i Danijel Pantić, „Crime, Corruption and Social Stability“, in UNDP Early Warning Report, *Challenges of Implementing the Reform Agenda: One Year After the Democratic Breakthrough* (October 2000–October 2001), UNDP, Beograd, pp. 87–95.

²² Mike Woodiwiss, „Transnational organized crime: the global reach of an American concept“, in Adam Edwards & Peter Gill (eds), *Transnational Organized Crime: Perspectives on global security*, Routledge, London, pp. 13–27; James Sheptycki, „Global law enforcement as a protection racket: some skeptical notes on transnational organized crime as an object of global governance“, in Edwards & Gill, *исто*, стр. 24–58; R. N. Naylor, „Predators, Parasites, or Free-Market Pioneers: Reflections on the Nature and Analysis of Profit-Driven Crime“, in Margaret E. Beare (ed.), *Critical Reflections on Transnational Organised Crime, Money Laundering, and Corruption*, University of Toronto Press, Toronto, pp. 35–54.

²³ R. N. Naylor, „Follow-the-Money Methods in Crime Control Policy“, in Margaret E. Beare (ed.), *исто*, стр. 56–90.

ра јавне службенике, наравно не у интересу реформи, већ ради преузимања кључних полуга власти, које би криминалне организације потом користиле за промовисање економије подземља.

Међу савременим криминолозима није непозната пракса да се организовани криминал дефинише, пре свега, као криминал заснован на тржишту, мотивисан профитом, који има значајне карактеристике легитимног пословања, па су неки криминолози чак довели у питање тезу да је у свим случајевима могуће јасно разграничити легитимно пословање и организовани криминал: „Колико је јасна граница између криминала мотивисаног профитом и нормалне привредне активности? Да ли је то заиста питање црног и белог разликовања, или континуитет различитих нијанси сиве боје?“²⁴ С обзиром на везе између легитимног и нелегитимног тржишта, може се очекивати да су честе везе између легитимних пословних људи и припадника организованог криминала. Један глобално признат пример сарадње између великих легитимних компанија и криминалаца јесте дуванска индустрија. Наиме, велике дуванске компаније намерно оснивају огранке у иностранству, тако да цигарете које су наводно извезене, а самим тим ослобођене (у западним земљама високог) пореза, у сарадњи са криминалним организацијама поново прошверцују у земљу порекла. На брзим глисерима или малим авионима које кријумчари користе, поред дувана, налазе се и хероин, избеглице и жене које су отете или преварене да би се користиле за проституцију.²⁵

Везе између криминала и политике

„Нови ратујући ентитет“: следећи степен развоја криминалне организације

Почетком деведесетих година 20. века, када је Слободан Милошевић започео да стеже стисак око српског друштва, лидери црногорских и српских комунистичких партија били су заједно. Међутим, са протоком времена, између две политичке елите су се појавиле све веће разлике, и већ средином деведесетих година однос између мале јужне републике, коју је тада водио харизматични председник Мило Ђукановић, и много веће Србије, која је била хипнотисана Милошевићевом национално-еманципаторском реториком, могао се окарактерисати као отворени политички конфликт. Са почетком ратова у бившој СФР Југославији постало је јасно да ће организовани криминал имати кључну улогу у ескалирању конфликта на читавој кризом захваћеној територији. „Специјалне јединице“, које су водили добро познати криминалци, водиле су пустошећу кампању рата ниског ин-

²⁴ R. N. Naylor, „Predators, Parasites, or Free-Market Pioneers: Reflections on the Nature and Analysis of Profit-Driven Crime“, *исто*, стр. 35.

²⁵ *Исто*, стр. 45.

тензитета против цивилног становништва, док су их политички лидери у њиховим националним престоницама хвалили за патриотизам. Криминалци су имали доминантне медијске улоге током рата, док је званична војска, која је углавном водила конвенционални рат за територију, била предмет другоразредне медијске пажње.²⁶ Истовремено, банде су се брзо богатиле продајом опљачкане имовине са линије фронта и из позадине војних операција. Комплетна структура приватног предузетништва, потом, постала је предмет јагме између различитих банди ради изнуде кроз обезбеђивање „заштите“ од истих гангстера који су на ратиштима стицали репутацију „националних хероја“. У једном тренутку командант целе одбране Сарајева био је једна од главних фигура у круговима организованог криминала у Босни – Јука Празина, који је касније убијен у пушкарању са босанском полицијом. Сличне улоге су имали и српски и хрватски криминалци.

На почетку ратних сукоба, у западноевропским престоницама и у Вашингтону подршка Црној Гори и Ђукановићевој влади почела је нагло да се повећава. Црна Гора је постала „хит“ земља региона: мала реформистички оријентисана држава која се одупирала балканском диктатору са севера. Ђукановић је почео да финансира своју државу и своје политичке елите на сваки начин који му је био доступан, са прећутним одобрењем и великодушном финансијском подршком Вашингтона и Брисела. Отприлике у исто то време, црногорска опозиција је почела да се оглашава протестима против „шверцерских лапаца“ који су, наводно, били у функцији дуж црногорске обале, при чему су мали глисери сваке ноћи саобраћали Јадранским морем између црногорске и италијанске обале сатоварима цигарета и ко зна чега још. Црногорски званичници су час порицали оптужбе да подржавају читаву индустрију организованог шверца дувана, час лаконски одговарали да су „времена тешка“, да је Црна Гора жртва санкција које су и Србији и Црној Гори уведене због Милошевића, и да се мора нешто учинити да би се попунио буџет и платиле пензије и плате у малој републици.

Оптужбе опозиције изазвале су истрагу више италијанских тужилаца и судија, и повремено су из Италије почеле да стижу претње да би италијански органи могли подићи оптужнице у вези с транснационалним организованим криминалом против појединих припадника црногорске политичке елите. Међутим, временом је постало јасно да су те оптужбе биле политички синхронизоване : кад год је постојао проблем са „убеђивањем“ црногорске владе да се сложи са европском подршком унитарне државе Србије и Црне Горе (тада још увек Југославије), изненада би се у јавности појавили италијански тужиоци, са, наводно, обимним „доказним материјалом“ да су црногорски званични-

²⁶ Опширније: Aleksandar Fatić, „The Transitional Crisis in Serbia“, in David Phinnemore & Peter Siani-Davies (eds), *South-Eastern Europe, the Stability Pact and EU Enlargement*, European Studies Foundation Publishing House, Cluj, Romania, pp. 39–65.

ци у ствари криминалци. Чим би се црногорска влада сагласила да следи европску политичку линију, оптужбе би нагло нестале. Црногорски аналитичари су почели да називају ту италијанску политику „уцена криминалним досијеом“. У међувремену, црногорска опозиција и медији наставили су да извештавају о редовном транспорту дувана и осталог товара у Италију и из Италије. Велике дуванске компаније су, наводно, биле укључене, али се нису изјашњавале. Ускоро су се грађани Црне Горе навикли на ту индустрију и на повремене медијске извештаје о њој, па су почели и да је бране, позивајући се на посебан политички и економски положај мале државе, њену политичку и географску изолованост, и потребу да њен политички систем преживи „под санкцијама“.

Истовремено, с друге стране црногорске границе са Косовом, у току су биле припреме за оружану побуну против српске државе, и албанске паравојне трупе су пролазиле кроз обуку и опремане су уз помоћ новца који је зарађен у добро разрађеном послу трговине хероином чији су главни протагонисти, већ деценијама, дилери из редова косовских Албанаца. На Косову је народ те криминалце доживљавао као националне еманципаторе, „патриотске пословне људе“ који су помогли да се наоружа Ослободилачка војска Косова, која је требало да ратничким путем „потврди“ албански етнички захтев за својом над читавом јужном српском покрајином. Средином деведесетих година 20. века, количине хероина које су стизале у средњоевропска и западноевропска тржишта преко Косова толико су се повећале да је улична цена грама хероина драстично опала. У исто време, убрзана је куповина оружја и муниције на Косову. Организовани криминал у својој најкласичнијој форми је директно финансирао „порив за националном еманципацијом“. Деценијама је редовно снабдевање европског хероинског тржишта било главни извор прихода за косовске сепаратисте, али никада није било толико очигледно као средином деведесетих година да се ти профити користе за остваривање политичких апетита на Косову.²⁷

Постало је јасно да се везе између организованог криминала и политичких елита у свим деловима бивше СФР Југославије остварују путем узајамних клијентелистичких односа. Такви односи су били могући услед корупције политичких елита и недоследног поступања међународних чинилаца, који су погоршавали проблеме јер су својим збуњујућим поступцима разрађивали иницијативу да се створи локално језгро енергије за изградњу праве владавине закона. Међународна критика локалних политичких елита често је била погрешно усмерена или неоснована, мотивисана више ширим политичким потребама него искреном жељом да се промовише владавина права. Таквим нападима, сумњивог кредибилитета и готово сасвим недоследним, у

²⁷ Николаос Д. А. Арванитес, *Балкански чвор*, АНДА Инфо, Београд, 2003.

ствари је подриван процес стварања критичне локалне политичке воље да се формулишу и примене аутентични стандарди транспарентности и интегритета у јавној управи. Стивен Холмс тај проблем формулише на следећи начин: „Либерална реформа не може успети ако нема домаћу политичку подршку. Подршка из иностранства није довољна. Неразумевање ове једноставне истине је довело до подривања делотворности великог дела техничке помоћи коју је Запад упутио новим посткомунистичким државама. Владавина права се не може консолидовати или институционализовати ако не постоји домаћа конституентна заједница за владавину права, која је спремна и способна да се бори за своје интересе и уверења. Страна подршка за законитост и уставност је само слаба нит, на којој се тај пројект не може изградити; та подршка чак може бити контрапродуктивна када се усмерава недоследно и у сарадњи са супарнички настројеним и лоше информисаним консултантима“.²⁸

Недоследност те врсте доприноси стварању клијентелистичких култура, а такве културе доводе до формирања релативно трајних партнерстава између политичких елита и организованог криминала. Реч је о томе да организовани криминал има суштински интерес да инфилтрира државу, и када су једном успостављена партнерства између криминалаца и државних чиновника, чиновници постају клијенти криминалних организација, обично добијају финансијску подршку и физичку заштиту. Истовремено, криминална организација постаје клијент корумпираног чиновника у смислу административног фаворизовања и заштите информација. Међутим, проблеми настају када било која страна у клијентском односу, а обично је реч о државном чиновнику, покуша да изађе из таквог односа, јер излазак било које стране из клијентског односа доводи другу страну у потенцијалну опасност. На пример, државни чиновник који је помогао да се опере новац зарађен чињењем озбиљних кривичних дела и за узврат је примио услуге од организованог криминала може да одлучи да изађе из коруптивног односа, али поступајући тако он доводи у опасност читав ланац криминалних операција. Стога ће, вероватно, такав чиновник постати мета атентата након што најави своју намеру да напусти клијентски однос. То је највећи проблем у вези с југоисточноевропским владама које долазе у додир са криминалцима и имају могућност да са њима праве компромисе и склапају споразуме.

С једне стране, започињање реформистичке владавине на потпуно чист начин, у периоду непосредно после краја комунистичке владавине, у којој је сарадња са подземљем била традиција, мало је вероватна перспектива. Свака права посткомунистичка влада у југоисточноевропском региону била је, у принципу, у позицији да је морала да пре-

²⁸ Stephen Holmes, „Crime and corruption after communism“, *East European Constitutional Review*, Fall 1997, p. 59.

говара са сумњивим пословним људима, а можда чак и са високо ранжираним појединцима у редовима организованог криминала. Стога је једини начин, у свим земљама региона, да се одлучно пресеку бар неке криминалне везе успостављене тим путем био промена власти.²⁹

Посебна карактеристика клијентелистичких односа између јавних чиновника и организованог криминала садржана је у чињеници да су носиоци улога унутар ланца криминалних операција често појединачни политичари. Појединачни чланови естаблишмента тако делују у директној спреси с криминалним организацијама иако директно нису чланови тих организација. Стога, формално, постоји дисконтинуитет између чланова банде и оних сарадника који су изван структуре криминалне организације, а који помажу њено деловање. Суштински, међутим, они који су изван саме структуре криминалне организације често су у положају да буду много кориснији криминалној организацији него многи њени „прави“ чланови. Такви појединци су фактички криминалци, иако су формално независни. С обзиром на политички утицај, они често раде „са стране“ и успостављају сарадничке односе с различитим криминалним структурама. На тај начин дубоко криминализују званичне институције у којима су запослени и које представљају. Клијентелистички односи у којима учествују умножавају се, и они се фактички упетљавају у мрежу узајамних зависности, од којих су неке узајамно контрадикторне. Улог се у тим односима временом повећава, а зависности продубљују, што додатно отежава излагање из клијентелистичких односа. Тако се развијају кризе које произилазе из криминализације политичког апарата.³⁰

Посебна опасност за привреду Србије и других делова југоисточне Европе произилази из корупцијских скандала који имају везе са пословним односима са ЕУ, јер у једној од широко признатих „аналитичких дефиниција организованог криминала“, М. Д. Малц одређује организовани криминал преко серије карактеристичних кривичних дела, од којих је једно јасно формулисано као „превара против ЕУ“. Тачније, та листа кривичних дела обухвата, по редоследу: трговину дрогама, изнуду, киднаповање, нелегално одлагање токсичног отпа-

²⁹ Д. Ђурувија, „Петог дана поново прекинуто суђење за убиство премијера Зорана Ђинђића: адвокати Крсмановића напустили судницу“, „Глас јавности“, 19. фебруар 2004, стр. 9.

³⁰ Професор Добривоје Радовановић, директор Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, изјавио је медијима да је просто „невероватно“ да полиција није била у стању да открије почиоце „шекерне афере“ за годину дана, и да то јасно показује да је неко аферу гурао под тихих клијентелистичких облика корупције бившег политичког естаблишмента (видети: О. Николић, „Експерти и дипломате о корупцији у Србији: предњачимо у Европи“, „Глас јавности“, 19. фебруар 2004, стр. 5). Сличне коментаре су дали и професор Мићо Бошковић, декан Полицијске академије МУП Србије, и Мирослава Миленовић, главни форензички рачуновођа у компанији *Pricewaterhouse Coopers* у Београду. Истом приликом, амбасадор Краљевине Шведске у Србији и Црној Гори, *Lars-Göran Engfeldt*, изјавио је да перспективе придруживања Србије и Црне Горе Европској унији умногоме зависе од успешног решавања тог и других случајева крупне корупције (О. Николић, *исто*).

да, сложене облике преваре са кредитним картицама, превару против ЕУ, организовани шверц дувана и алкохола, масовно нарушавање ауторских права и корупцију да се почини било које од наведених кривичних дела.³¹ „Шећерна афера“ има два елемента наведене аналитичке дефиниције (она означена косим словима) и самим тим се квалификује као дело организованог криминала, а ипак још увек није процесуирана кроз кривичноправни систем чак ни као „обично“ дело корупције или преваре.³²

Сматра се да организовани криминал не може да се развија без претходног корумпирања политичког система. Та потреба да корумпира политички систем толико је очигледна да неки аналитичари заступају тезу да се организовани криминал, у ствари, развија од традиционалне структуре комерцијално мотивисаног и оријентисаног криминала ка тзв. новом ратујућем ентитету против државе, чији је основни циљ да принуди, подмити, кооптира или насилно освоји државу и употреби њене полуге власти да омогући неометану криминалну трговину.³³ Према том схватању, криминална организација нове генерације састоји се од „полуполитичких, полукриминалних снага као доминантних претњи безбедности, она цвета у растућем глобалном амбијенту неуспелих држава, у коме преовладавају услови ни рата – ни мира“.³⁴ Таква организација је заснована на „мрежама које проистичу из потребе да се смањи ризик (удруживање са локалним криминалцима да би се експлоатисали локални услови или обезбедио приступ корумпираним званичницима), да се прошире тржишта (нови производи или нови пунктови за понуду старих производа), или да се размењује роба (нпр. оружје за дрогу)“.³⁵ То криминалним мрежама омогућава да „повећају капацитете индивидуалних криминалних ентитета, при томе често минимизујући узајамно такмичење и конфликте између појединачних криминалних организација“.³⁶ Тај нови „ратујући ентитет“, који се помаља из традиционалније структуре организованог криминала и који је мање хијерархијски устројен изнутра

³¹ Michael Levi, „The Organisation of Serious Crimes“, in Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–884.

³² Проблем је, у ствари, озбиљнији него што изгледа. Према Мићи Бошковићу, полиција, на пример, због политичких притисака годинама није могла да „додирне“ Милорада Луковића Легију иако је било познато да је починио нека од најозбиљнијих кривичних дела, која су на крају кулминирала његовим, како полиција тврди, планирањем убиства српског премијера 2003. године (Мићо Бошковић, излагање на конференцији „Корупција у Србији“, Група за безбедносну политику, Центар за менаџмент, Београд, 18. фебруар 2004).

³³ Robert J. Bunker, „Challenging the United States Symmetrically and Asymmetrically: Can America Be Defeated?“, US Army War College's Ninth Annual Strategy Conference, April 1998.

³⁴ Robert J. Bunker, & John P. Sullivan, „Cartel Evolution: Potentials and Consequences“, *Transnational Organized Crime*, vo. 4, no. 2, 1998, p. 57.

³⁵ Исто, стр. 56.

³⁶ Исто.

и мање формалан од традиционалне криминалне организације, истовремено је много опаснији облик онога што криминолози називају „криминалом за профит“ као синонимом за традиционални појам „организованог криминала“.

Нови тип организованог криминала је уистину криминал за профит, али он укључује и активну борбу против државе ради преузимања државне власти. Тако освојена државна власт се, потом, може употребити за генерисање огромних илегалних профита. У ствари, уколико би такав напад на државу био успешан, био би доведен у питање сам појам „илегалног профита“, јер би криминалне организације могле да конструишу правне амбијенте у оквиру којих би њихове суштински криминалне операције постале сасвим „легалне“. Таква промена легалног амбијента није увек драматична, и не би уопште била тешка. На пример, за време трагичне комунистичке владавине у југоисточној Европи већина земаља региона није уопште имала законски регулисана кривична дела у вези са прањем новца. У Србији је подземље сарађивало са службама државне безбедности и полицијом, а заузврат су криминалци плен из својих отимачких и других операција у Европи прали кроз легалне коцкарнице, барове, ресторане и друге облике приватног предузетништва. Сматрало се да нема никаквих правних основа за предузимање мера против власника капитала стеченог на основу кривичних дела почињених у иностранству. Нова глобална криминална мрежа, уколико би њен напад на државу успео, могла би да проузрокује низ таквих, не претерано упадљивих законских „пропушта“, који би омогућили формалну „легалност“ бројним акцијама криминалне индустрије по принципу да је дозвољено све што није експлицитно забрањено.

Такав процес би омогућио да почетни клијентелистички однос између традиционалног организованог криминала („банда“) и различитих политичких елита прерасте у свеобухватну појаву која прожима политички систем толико да и сам постаје инструмент у рукама милитаризоване криминалне мреже. Иако таква схватања могућих праваца развоја организованог криминала имају јачи одјек у САД него међу европским криминолозима, постоје индиције да криминалне групе у југоисточној Европи настоје да усвоје полутерористичке моделе операција који су сасвим у складу са наведеним Банкеровим схватањем новог ратујућег криминалног ентитета. Сведочанство тих тенденција су и трагични догађаји у Србији 2003. године када је погинуо премијер Ђинђић.

Опште карактеристике организованог криминала у југоисточној Европи

Организовани криминал у југоисточној Европи, с једне стране, показује неке од најалармантнијих тенденција у свом глобалном развоју. Напади на највише нивое политичког система у Србији 2003. го-

дине то показују на сасвим недвосмислен начин. С друге стране, међутим, напори које контролне агенције у региону нештедимце улажу у развијање делотворног система контроле криминала пружају јединствену прилику да се борба против организованог криминала у југоисточној Европи сагледа као јединствена тест-ситуација у којој могу да се испитају најнапредније контролне методе за примену у читавој Европи. Нови закони који су у поступку доношења у региону, посебно у Србији, а нарочито закони који „циљају“ на критичну везу између организованог криминала и системске корупције, спадају у најдалекосежније такве законе глобално посматрано. Новопредложени закон о антикорупцијској агенцији у Србији, на пример, заснован је на хонгконшко-сингапурском моделу параполицијске организације који се у Азији показао као изузетно делотворан. Текућа реорганизација полиције, служби државне безбедности и судова ствара повољан процедурални и институционални амбијент у којем се могу развијати нове контролне методе. Стога изгледа да је у југоисточној Европи, иако је једна од земаља најјаче захваћених организованим криминалом, Србија истовремено лидер у развијању делотворних одговора на организовани криминал.

Нема значајних елемената логике која одређује развој организованог криминала који би се могли уверљиво приписати једном специфичном региону или области. Стога развој тог типа претње безбедности у југоисточној Европи одражава развијање истог типа претње у другим деловима Европе и света, и самим тим је глобално релевантан. Усвајање опробаних метода, које су примењене у другим деловима света, изузетно је значајно за регион, али би, истовремено, глобална процена и примена модела развијених у региону били корисни за контролу криминала у западној Европи, и другде. То подразумева реконцептуализацију идеје да претња од организованог криминала примарно произилази из земаља „изван“ Западног света, пре свега због тога што је та претпоставка историјски погрешна, јер се организовани криминал прво развио на Западу и потом је „увезен“ у „источни“ део света, а и зато што новоразвијене мрежасте структуре организованог криминала не само да не признају границе „истока“ и „запада“ него иду и толико далеко да систематски глобално доводе у питање модерни појам демократске владавине и његове институције.³⁷ Стога постоје значајни разлози да се напусти „хладноратовски“ начин размишљања о наводном регионалном укоренивању организованог криминала и да се глобално резонување о организованом криминалу примени у контексту потребе да се успешне контролне методе развијене у тренутно најугроженијим земљама примене у другим земљама, које ће пре или касније бити угрожене на исти начин.

³⁷ Vincenzo Ruggiero, „Global Markets and Crime“, in Margaret E. Beare (ed.), *Critical Reflections on Transnational Organised Crime, Money Laundering, and Corruption*, University of Toronto Press, Toronto, 2003, pp. 171–182.

Док су тренутно неки од најважнијих елемената развоја криминалних мрежа, пре свега с обзиром на њихово све веће милитантно непријатељство према држави, вероватно израженији у земљама у транзицији и слабијим државама југоисточне Европе, веома је вероватно да ће исти ти елементи ускоро постати подједнако релевантни и у јачим и стабилнијим демократијама на Западу. Стога би можда требало обрнути процес учења о најбољим начинима да се тај проблем решава: док југоисточна Европа прима финансијску, оперативну помоћ и „*know-how*“ са Запада, требало би искуствено и практично знање које се акумулира у региону усмерити назад, ка западном делу континента, као вредну ризницу метода за супротстављање агресивном моделу организованог криминала у настајању који напада државу.

Еквиваленција легитимације организованог криминала и легитимације тероризма у међународној перспективи

Основни проблем са легитимацијом насиља у међународним односима је то што се њоме легитимише и терористички одговор на монополизацију међународних односа и на тзв. интервенционистичке ратове. Међународни поредак је делимично изграђен управо због тога да би се спречила употреба насиља, и да би се оно делегитимизовало. Садашња тенденција, коју предводе САД, у смеру релегитимације насиља као метода за решавање проблема у вези с тероризмом историјски је и безбедносно ретроградан, и он ће ојачати терористичке организације у њиховом моралном апелу на потенцијалне конституенте, односно на оно становништво, пре свега у муслиманском свету, које терористи имају аспирације да „представљају“.

Истовремено, као што је делимична прећутна легитимација организованог криминала на Балкану допринела неефикасности у борби против криминала јер је умањила његову социјалну стигму, употреба насиља, и то екстремног, ратничког насиља, којем прибегавају САД као одговору на терористичке нападе, смањује стигму тероризма у свету и повећава простор за аргументацију да „терористи немају избор“. Ако се терористима, односно за политичке ставове који мотивишу терористе, укине сваки политички маневарски простор тако што ће једна земља и њени савезници узурпирати целокупне структуре међународних организација, онда им се даје морално погонско „гориво“ да своје кампање оправдавају као једино могуће методе супротстављања доминацији. Истовремено, ако се легитимизује употреба ратничких средстава у борби против тероризма, легитимизује се и противправна употреба насиља, а тероризам је такође један од облика противправне употребе насиља, између осталог и у међународним односима. Другим речима, што је више „антитерористичких“ ратова, то је мање стигме тероризма

у многим срединама, и то ће бити мање ефикасна права, полицијско-обавештајна методологија борбе против тероризма. У вези с тим, посебно је лицемерна употреба регановског термина „отпадничке земље“ за земље које се супротстављају интересима садашњег преосталог међународнополитичког хегемона – Сједињених Држава. Као што наводи један од главних критичара америчке политике с глобалним досегом аргументације, Ноам Чомски: „Уз позадину масовне агресије и терора, (САД представљају) као просте фусноте (сопствене) акције које би, кад би их учинио неко други, третирале као озбиљне злочине: на пример, убиство осамдесет Либанаца у најгорој терористичкој епизоди у 1985. години, на самом врхунцу опште забринутости у вези са 'међународним тероризмом', које се састојало у детонирању аутомобила бомбе од стране СИА са циљем да убију једног муслиманског вођу. Или пак разарање половине комплетног ланца фармацеутског снабдевања једне сиромашне афричке земље (Судан) 1998. године, са непознатим и неистраженим бројем погинулих, при чему је Вашингтон блокирао истрагу УН. Уредници *New York Times*-а су објаснили да је бомбардовање било легитимно, јер САД 'имају право да употребе војну силу против фабрика и кампова за обуку у којима се припремају терористички напади на америчке мете' (или у којима се, можда, такви напади ипак не припремају). Реакција би вероватно била другачија када би, рецимо, исламски терористи уништили половину фармацеутског снабдевања у САД, Израелу, или некој другој блиској земљи“.³⁸

Слично томе, међународне снаге које користе терористичку тактику за остварење краткорочних политичких циљева самим тим легитимишу поновну употребу политичког насиља, а тиме и могуће избијање терористичке активности тамо где је раније није било. На пример, Стабилизационе снаге за Босну и Херцеговину (СФОР) сада спроводе кампању настојећи да ухапсе оптужене за ратне злочине у тој земљи, у којој нема никаквих правних лимита за њихове акције. Оне су дословно у стању да нападну, претуку, осакате или убију било ког грађанина Босне и Херцеговине, да провале у његов стан, да униште објекте, поставе експлозив и учине било какав други акт деstrukције само ако „верују“ да је та особа повезана са неким кога је оптужио за ратне злочине Међународни кривични трибунал за ратне злочине на подручју бивше Југославије у Хагу. Тако је, на пример, почетком 2004, група униформисаних људи, под заставом СФОР-а, поставила експлозив у кућу православног свештеника Јеремије Старовлаха, детонирала га, упала у кућу и претукла тупим предметима, према изјави муслиманских лекара у Тузли, свештеника и његовог сина Александра.

³⁸ Noam Chomsky, *Rogue States: The Rule of Force in World Affairs*, Pluto Press, London, 2000, p. 10.

После 11. септембра 2001. светска дипломатија је усредсређена на „рат против тероризма“, па је највећим делом и светска безбедносна политика усмерена на решавање тзв. меких, невојних, претњи безбедности, као што су организовани криминал или тероризам. Ипак, упркос тој френетичној дипломатској и безбедносној активности, малобројни актери показују да знају дефиницију терора, која није ни најмање једноставна.

Појам терора и тероризма појавио се у дипломатском речнику после Француске револуције, када је Едмунд Берк, у својој познатој расправи против те револуције, термин употребио да означи терор државе над грађанима који је карактерисао Француску револуцију. Дакле, изворно значење појма тероризам односи се на државу као починиоца терористичких аката и на грађане као жртве. У том значењу, тероризам је био исто што и државни терор.

У савременом политичком речнику „тероризам“ је први пут популарно употребљен после 1983. године, када је у Бејруту, у Либану, у експлозији камиона бомбе погинуо 241 амерички marinaц. Због тог инцидента је Реганова администрација нагло окончала америчко војно присуство у тој земљи, а инцидент је окарактерисан као „терористички акт“. У ствари, под основним елементима тероризма у литератури се подразумева насиље намерно усмерено против цивила и цивилног друштва, тако да ни по једном теоријски одрживом критеријуму напад на војнике, и то још окупационе војнике у страниој земљи, не може да буде „тероризам“. То може да буде акт герилског ратовања, може да буде кривично дело против међународног права, може да буде ратни злочин, али никако не може да буде „тероризам“. Ипак, због ширења глобалне климе антиамериканизма, пре свега у америчком теоријском простору, од 1983. године све се више некритички говори о „тероризму“ када је реч о нападима на војне структуре.

Временом су државе успеле, узурпацијом термина „тероризам“, да се изузму из те квалификације иако је она означавала управо државне „активности“ против цивила. Сада се незаконита примена насиља државе против цивила означава терминима „одмазда“, „самоодбрана“ и „безбедносне мере“. Истовремено, САД давале су систематску војну, моралну и политичку подршку групама које се могу отворено описати као терористичке. На пример, током осамдесетих година 20. века највећи примаоци америчке помоћи су били терористи Контрапокрета који су настојали да збаце сандинистичку владу у Никарагви и покрет муџахедина у Авганистану који су се противили совјетском утицају у тој земљи. Наравно, терористи остају терористи, и када су 2001. године исламски терористи напали Њујорк и Вашингтон, прва земља коју су САД војно нападе био је управо Авганистан. Реганова администрација муџахедине у Авганистану, које је осамде-

сетих година подржавала, није називала „терористима“, већ „борцима за слободу“, да би их тек после септембра 2001. Бушова администрација назвала правим именом. Слично томе, док су САД подржавале косовске Албанце у њиховим терористичким акцијама против српске државе током деведесетих година 20. века, они су називани „борцима“, иако се зна шта су наоружани „борци“ који нападају трупе и полицију државе чији су држављани.

Ако је тероризам намерно насиље усмерено против цивила и цивилног друштва, онда су напади на Њујорк и Вашингтон 2001. године, несумњиво, акти тероризма на исти начин на који то напади на америчке војнике у Бејруту нису били. Инцидент у Шпанији почетком 2004. године такође је неспорно терористички акт на исти начин на који ирачки напади на америчке војнике никако не могу бити тероризам. У вези с тим, једно од већ класичних штива за студенте међународног права у западном свету, књига Џефри Бест-а *Рат и право*, садржи решење за све који имају дилеме о томе шта све спада у тероризам: „Реч ‘тероризам’ се до сада није користила онако како је требало, пре свега због тога што је њена популарна употреба била заснована на деветнаестовековној примени те речи да означи убице и паликуће из подземља. Значење те речи упућује пре свега на специфичне ситуације: убиство свештеника или политичара, злостављање заробљеника, постављање бомбе у железничку станицу или у аутомобил, и томе слично. На први поглед, ови акти се тешко уклапају у контекст уобичајених војних конфликта ... Ипак, реч тероризам би у овим контекстима требало слободно употребљавати, јер члан 51, параграф 2 (Женевске конвенције) забрањује све форме терора против цивила без разлике“.³⁹ На истом месту, Бест каже: „‘Терор’ није увек лако идентификовати, јер ће његови починиоци, типично стране у сукобу, посебно ако осећају обавезу да покажу прихватљиво лице пред неутралним посматрачем, намерно мешати питање о терору са објашњењима која звуче разумно и која имају неко слабо упориште у стварности. Уочити неправни терор је можда више ствар пропорционалности и психоанализе – укратко, ствар просуђивања – него праволинијске идентификације“.⁴⁰ На основу тога, поставља се занимљиво и контроверзно питање, у контексту међународног присуства у кризним подручјима, о томе шта се дешава у ситуацијама када међународне снаге, поступајући према мандату својих војних структура и алијанси, спроводе акције које су противне правном оквиру земаља у којима су присутне, као и правном оквиру сопствених земаља, а у којима су циљеви физички лоцирани дубоко унутар цивилне инфраструктуре. На пример, шта се дешава када међународне војне снаге траже осумњичене за ратне злочине изводећи агресивне војне акције у цивилним насељима уз извесност цивилних

³⁹ Geoffrey Best, *War and Law Since 1945*, Oxford University Press, New York, 1994, pp. 278–279.

⁴⁰ Исто, стр. 278.

жртва или висок степен ризика за цивиле? Шта се дешава када такве акције трају, без резултата, уз повређивање цивила, и када се политика таквих напада наставља?

Према Бесту, и према већини савремених аутора који се баве интерпретацијом појма „терор“, под терором у ратном сукобу и у окупационим ситуацијама подразумева се елемент слободне интерпретације и психоанализе, јер се претпоставља да је један од циљева акције стварање страха код цивила. Али, уколико се осумњичени за ратне злочине налазе у бекству, постоји реална могућност да су они помешани са цивилима. Да ли то значи да је оправдано нападати цивилне објекте разарајућим средствима? Да ли се таква политика може схватити као посредно изазивање страха код цивила ради смањења подршке осумњиченима који су у бекству, односно да би се цивили натерали да открију локацију осумњичених?

Немогуће је одговорити на питање да ли је циљ било које конкретне акције изазивање страха код цивила, али такав закључак се сматра сасвим разумним када цивили страдају без одговарајућих резултата акције. Довољно је упоредити поступање полиције у сличним ситуацијама. Када у полицијским акцијама хватања криминалаца страда цивил, а поготову када криминалац не буде ухваћен, увек се поставља питање одговорности полицајаца и спроводи се истрага. Уколико у поступању међународних снага страдају цивили, а осумњичени не буду ухваћени, и при томе се не постави питање о одговорности и не спроведе истрага са судским епилогом, онда је разумно закључити да је један од циљева такве политике стављање до знања цивилима да ће бити угрожени сличним акцијама све док осумњичени не буду ухваћени. А то је класични појам терора према међународном праву.

Веома је важно да све акције које укључују насиље које доводи до повређивања цивила буду под транспарентним надзором, дакле, под демократском контролом. Није довољно ни за једну полицију на свету да тврди да „има уверење“ да се криминалац налази у нечијој кући да би минирала ту кућу, а потом, када се испостави да криминалац није ту, за повређене цивиле нико не одговара. Пре свега, то је противно елементарним моралним нормама. Нико није изнад закона и изнад морала, и нико нема право да напада цивиле на основу необразложеног „уверења“ да су за нешто криви. Још је важније то што се, на тај начин, угрожава безбедност грађана у структурном смислу, јер то подразумева да сваки грађанин може да буде нападнут са образложењем да крије неког криминалца, при чему нико неће одговарати уколико га не крије а при томе буде повређен. Чак и када у сличним акцијама страдају цивили а нема разлога да се мисли да су трупе тако поступале да би вршиле притисак на становништво или изазивале страх код њега, а у акцији нису постигнути резултати којима се оправдава угрожавање безбедности цивила – реч је о терору. У наведеном уџбенику ратног права о таквој ситуацији се каже следеће:

„Очигледно је да позивање на принцип пропорционалности ... само по себи не забрањује нападе који доводе цивиле у опасност, али који су, по мишљењу нападача, без обзира на то оправдани због јаких предности које доносе са војне стране. Процене вероватноће наношења повреда и штете цивилима, и процене војне користи, никада неће постати сасвим објективне. Ипак, овде је реч о једној од оних ситуација у којима, иако је нешто тешко или понижавајуће да се призна, разумна особа увек зна када се о томе ради. Линија се сигурно негде може повући, и оне акције које су сигурно на нелегалној страни су било какви напади у којима се жртвује било који број цивила за релативно мале и сумњиве војне предности, и који се могу интерпретирати тако да проистичу из става да је 'све оно што спасава живот макар једног нашег човека – допуштено'“.⁴¹

Терористи традиционалног кова намерно нападају невинне људе да би натерали њихове владе да поступе на одређени начин. Они, дакле, намерно изазивају кризу безбедности код грађана, са одређеним политичким циљем. Војне снаге, свакако, не изазивају намерно општу небезбедност, али ако поступају без утврђивања кривичне одговорности за наношење повреда цивилима, онда оне то фактички чине. Уколико при томе не воде рачуна о реалној кризи безбедности коју изазивају, шири се страх међу становништвом и нико се не осећа сигурним јер нема начина да се докаже да неко не крије злочинце, а самим тим свако може да буде мета насиља. То се, према свим значајним елементима, уклапа у савремену дефиницију терора. Такав закључак је неконтроверзан у савременој литератури. Проблем је у томе што када је реч о људским правима и борби против сваке форме терора сви који се баве тим проблемима морају да буду доследни, јер само онај ко се противи сваком терору противи се и сваком његовом конкретном акту.

*
*   *
*

Основни принцип успешног супротстављања тероризму јесте одржавање моралног статуса ненасиља као императива за међународне односе. Савремена политика, пре свега политика САД, управо је заснована на поновној легитимацији насиља, па је самим тим осуђена на неуспех у борби против тероризма. Као што каже Ричард Фолк „рат против би се могао и сам дегенерисати у још једну форму тероризма“ уколико не буде доведен под законску контролу.⁴² То је болна, али веома конкретна истина са којом се морамо суочити како ради истине, тако и ради моралног разумевања читавог приступа корпусу права на заштиту цивила и на слободу од виктимизације.

⁴¹ Исто, стр. 281.

⁴² Falk, исто, стр. XXIII.

Појмовно одређивање изазова, ризика и претњи у процесу преобликовања међународне безбедности

УДК: 327.56 : 355.19

Дејан Орлић*

У међународној безбедности, њеном систему, тумачењу и у вези са њеним субјектима и објектима дешавају се бројне промене. Држава више није једини субјект међународне безбедности, већ све већи значај добија појединац, чија се безбедност схвата као кључна за разумевање и као основ сваке друге безбедности вишег нивоа – од групне, преко националне и међународне, до глобалне безбедности. Поред војне димензије безбедности, све су значајније у анализи међународне безбедности политичка, економска, социјална и еколошка димензија. У процесу преобликовања, систем међународне безбедности суочава се с бројним изазовима, ризицима и претњама.

Аутор је у раду одредио садржај и захват појмова изазови, ризици и претње, и утврдио разлике између њих, указујући да та три појма немају истоветно значење.

Кључне речи: изазов, ризик, претња, међународна безбедност.

Увод

Међународна безбедност је са завршетком „хладног рата“ – од рушења Берлинског зида и распада СССР-а – изгубила утемељеност и извесност у дотадашњем свету подељеном на два супротстављена блока. У великом делу „хладног рата“ концепт међународне безбедности одређиван је војним појмовима: безбедност је дефинисана првенствено војним појмовима и тицала се безбедности националне државе и њене територије. Државе су биле одговорне за сопствену безбедност – било самостално или кроз савезништва са другим државама са којима су делиле интересе, вредности и циљеве.

У међувремену, много је тога измењено. Идеја безбедности се проширила и на друге димензије друштва. Поред војне, у њу су сада укључене и политичка, економска, социјетална и еколошка димензија безбедности. Више не постоји равнотежа (војних) снага на основу које су две суперсиле изградиле сопствену безбедност и безбедност својих савезника. Држава, као главни субјект међународне безбедности, губи примат који је имала током историје и, поред ње, на међународној сцени своје место заузимају међународне организације, етнич-

* Аутор је истраживач-приправник у Институту друштвених наука у Београду. Текст је резултат рада на пројекту 1.800 који се реализује уз материјалну подршку Министарства за науку и технологију Републике Србије.

ке групе и појединци. Систем равнотеже снага изгубио је значај, а свет се налази у истовременом процесу фрагментације и интеграције.¹ Међународни систем се непрестано мења, па се процеси, субјекти и објекти међународне безбедности прилагођавају новоствореним околностима. У таквој ситуацији бројни чиниоци међународне безбедности суочени су с различитим, измењеним и потпуно новим изазовима, ризицима и претњама.

Услед бројних промена у међународним односима, могу се издвојити три приступа међународној безбедности која имају посебан значај за разумевање безбедности и које утичу на њен ток. То су: реалистички, либерално-институционалистички, и алтернативно-критички приступ.²

Реалистички приступ

Групу с реалистичким мишљењем чине бројни правци и подгрупе – од традиционалних реалиста, неореалиста, преко структуралиста и неоструктуралиста, до контингентних реалиста. Средишњу тачку те групе теорија чини теза о анархичној природи међународних односа, као и из ње изведено схватање о држави као главном субјекту, али и објекту, међународне безбедности. Анархичност се доказује чињеницом да не постоји доминантни наддржавни ауторитет који поседује средства принуде за наметање и регулисање понашања држава.³ Према реалистичком схватању, суверена држава и систем држава чине основу међународне безбедности; оне су међусобно у сталном конфликту и надметању. Њихово понашање мотивисано је жељом да акумулирају што више моћи ради достизања довољне безбедности,⁴ односно да би смањиле претње⁵ и обезбедиле свој опстанак и суверенитет као предуслов за остварење било којег циља који држава сматра вредним да се достигне, оствари и сачува. Отуда припадници те школе мишљења сматрају да се безбедност првенствено остварује војним средствима, па војна димензија има примат у њиховим теоријским разматрањима.

---

¹ Тај истовремени процес фрагментације и интеграције Џејмс Розенау назива *фрагментација*: James Rosenau, „The Dynamism of a Turbulent World“, pp. 18–35, in Michael T. Klare, Chandrani Yogesh (eds.): *World Security – Challenges for New Century*, Third edition, St. Martin's Press, New York, 1998, p. 21.

² Драган Симић, „Савремене теорије безбедности“, у: Павле Јанковић, *Реформа сектора безбедности – зборник предавања*, Г17 институт, Београд, 2003, стр. 11.

³ Terry Teriff, Stuart Croft, Lucy James, Patric M. Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 1999, p. 31.

⁴ Исто, стр. 38.

⁵ О односу претњи и способности видети у: Daniel N. Nelson, „Threats and Capacities: Great Powers and Global Insecurity“, pp. 36–58, in Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.), *исто*, стр. 39.

Благи отклон у схватању анархичног стања као преовлађујуће особине међународног система чине контингентни (зависни) реалисти. Они сматрају да државе нису истовремено осуђене на непрекидно међусобно надметање и да своју безбедност могу да остваре и кроз сарадњу. Развијањем те сарадње, као и развијањем свести да се сарадњом могу постићи безбедносне користи, постојећа анархична структура може да постане „зрела анархија“⁶ у којој надметање међу државама више неће имати врхунац у рату.

Либерално-институционалистички приступ

Либерално-институционалистички правац размишљања наставља се на класични реалистички приступ. Наиме, схватање државе као основног објекта безбедности у анархичним међународним односима које одликује политика силе преузето је од реалистичке школе. Међутим, заступници тог приступа проширују новим идејама дискусију о међународној безбедности и обогаћују је новим замислима. Сматрају да неопходност развијања *међународне сарадње* треба да се употпуни стварањем и унапређивањем *поверења* међу државама. То може да се постигне успостављањем заједничких норми, начела и правила за ограничавање агресивног понашања држава. Предности колективног деловања исказују се предупређивањем сукоба, управљањем кризама и изградњом мира.⁷ Стога су међународне институције, засноване на сложеној међузависности држава и њиховој политичкој, економској и културној сарадњи, главни носиоци међународне безбедности. Поред наглашавања значаја институција и њихове сарадње, либерални институционалисти указују на све већу улогу недржавних чинилаца и субјеката. У оквиру тога, наглашавају да *појединац* (грађанин) све више постаје субјект међународне безбедности.

Алтернативно-критички приступ

Такав приступ имају бројне школе и струје с недовољно диференцираним токовима мишљења о безбедности. Они генерално одбацују тезу о анархичности међународних односа, држави одузимају примат као референтном објекту безбедности и, као најзначајнију, наглашавају улогу појединца и друштвене групе. За разлику од неких других либералистичких приступа, посебан значај придају недржавним објектима и невојној – политичкој, економској, социјеталној и еколошкој – димензији безбедности.⁸

⁶ Barry Buzan, *People, States and Fear*, Second edition, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, p. 176.

⁷ Heinz Gärtner, Adrian Hyde-Price, Erich Reiter (ed), *Europe's New Security Challenges*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 2001, p. 30.

⁸ Драган Симић, *исто*, стр. 28.

Једну од најпознатијих струја које имају такав приступ чине присталице *социјално-конструктивистичке теорије*, која је спона између критичких и реалистичких приступа. Њени заступници прихватају становиште да су због анархичног стања међународних односа државе и даље кључни и референтни објекти безбедности јер постојећи међународни односи, као и међусобне активности њихових субјеката, непосредно одређују понашање држава. Један од елемената који одређују међународне односе, како наглашавају социјал-конструктивисти, чине тзв. друштвене структуре засноване на заједничким идејама и представама о међународној безбедности, владавини права, међународним институцијама и њиховима делатностима. Да би се остварило било какав заокрет у схватању и развоју међународног система, према социјал-конструктивистима, потребно је да се, између осталог, промени и преовлађујући начин мишљења, што ће условити и промену структуре међународних односа.

У тој групи значајна је и *феминистичка струја*, која следи основне идеје критичког приступа. У њеној основи је упозорење које се односи на запостављање интереса и мишљења жена у међународној политици и међународној безбедности које чине половину светске популације која, такође, учествује у међународним активностима. Феминистичка струја покушава да промовише сопствена размишљања и деловање да би приликом редефинисања садржаја и смисла међународне безбедности, били узети у обзир као и сва остала становишта.

Постмодернистички правац, као део ширег алтернативно-критичког приступа, увео је потпуни релативизам у односу на истину и чињенице. Мада његове присталице, као и други, сматрају да је „говор моћи“ – увећање моћи држава, наоружавање, стварање савеза – централни проблем и узрок недовољне међународне безбедности, уверени су да би замена „говора моћи“ „говором заједништва“ довела до сарадње, мира и склада у односима између друштава и држава.⁹

У оквиру критичких теорија постоји још један особен приступ темама везаним за међународну сарадњу и безбедност. Реч је о *глобалистичком погледу* на међународну безбедност, према којем систем суверених држава уступа место глобалном друштву.¹⁰ У оквиру глобалне заједнице основна јединица је појединац, чија је безбедност од кључног значаја и из које произилази безбедност било којег вишег нивоа – групног, националног, међународног или глобалног (светског) нивоа. Као и други правци алтернативно-критичке мисли, глобалисти су много допринели постављању безбедности појединца у средиште замисли безбедности. У оквиру тог приступа постоје и супротстављена мишљења која и даље дају предност државама. Државе су, према њима, и даље у центру међународне безбедности и на осно-

⁹ Исто, стр. 34.

¹⁰ Исто, стр. 36.

ву сопственог искуства, средстава и знања могу адекватно да одговоре на новонастала питања и проблеме везане за безбедност.

Систем међународне безбедности

Систем међународне безбедности више није постојан и утемељен као коначан облик. Свет се, истовремено, сувише брзо и креће и сужава. Чиниоци међународне безбедности и њихове активности непрестано настају, мењају се и нестају, те су изложени утицају бројних изазова, ризика и претњи. На основу посматрања међународног система безбедности Џејмс Розенау је дао своје виђење тренутног стања. Он говори о „рачвању глобалне структуре“¹¹, с два система међународне безбедности – државносредишњем (state centric) и вишесредишњем систему (multicentric), што је приказано на табели 1.

Табела 1

Структура и процеси у два света светске политике

	Државносредишњи систем	Вишесредишњи систем
Број главних актера	Мање од 200	Стотине хиљада
Првенствена преокупација актера	Безбедност	Аутономија
Основни циљеви актера	Очување територијалног интегритета, физичка безбедност	Увећање светског тржишта, удруживање подсистема
Крајње средство за остваривање циљева	Оружана сила	Задавање сарадње или потчињавање
Нормативни приоритети	Процеси, посебно они којима се чувају суверенитет и владавина права	Исходи, посебно они који проширују људска права, правду и богатство
Начин сарадње	Формални савези, када је то могуће	Привремене коалиције
Правила којима се уређују односи између актера	Редовни дипломатски односи	Ad hoc
Расподела моћи између актера	Хијерархијски по расподела моћи	Релативна једнакост када су у питању почетни односи
Средишта одлучивања	Велике силе	Нови актери са екстензивним изворима
Институционализација	Добро утемељена	На помолу
Осетљивост на промене	Релативно ниска	Релативно висока
Контрола исхода	Усредсређена	Распршена
Основне структуре	Формални ауторитет, право	Различити типови ауторитета, делотворно вођство

ИЗВОР: James Rosenau, „The Dynamism of a Turbulent World“, p. 18–35, in: Michael T. Klare, Yoges Chandrani (eds.): *World Security – Challenges for New Century*, Third edition, St. Martin's Press, New York, 1998, p. 26.

¹¹ James Rosenau, The Dynamism of a Turbulent World, p. 18–35, in Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.), *истио*, стр. 25.

Државно средишњи систем заснива се на традиционалном – реалистичком погледу, према којем су суверене државе доминантни субјекти који постављају правила „понашања“ у анархичном систему, који је утемељен на хијерархијској расподели моћи (војна, политичка, економска) између постојећих држава. Циљ је обезбеђивање и очување физичког опстанка држава и друштва, а крајње средство у очувању и остваривању циљева је употреба силе, тј. рата. Слабије државе су условљене да стварају савезе с великим силама да би очувале сопствену и/или заједничку безбедност. Такав, добро утемељени систем мало је осетљив на промене и стабилнији је од вишесредишњег система.

С друге стране, вишесредишњи систем је сложен, пун различитих, релативно аутономних субјеката чији циљ није само очување традиционалних циљева државносредишњег система, већ ширеће, кроз сарадњу истомишљеника или потчињавање слабијих, светског тржишта чији разни подсистеми и удружења нових актера значајно утичу на међународне односе. Пошто је институционализација таквог система још увек у току, он је осетљивији на промене.

Кроз историју међународних односа системи међународне безбедности могли су да се проучавају према распореду моћи, тј. према броју субјеката међународне безбедности који учествују у прерасподели моћи. Према таквој класификацији могу да се одреде три врсте система међународне безбедности. Униполарна структура могућа је у подељеној међународној заједници у којој преовладава само један центар моћи, који одлучујуће утиче на друге субјекте међународних односа. Када постоји више центара доминантне моћи, реч је о поларизованом систему. Остали субјекти међународне безбедности, у том случају, групишу се око тих полова како на основу своје воље и сопствених интереса, тако и због притиска јаче државе. Уколико постоје само два главна центра моћи, реч је о биполарном систему, а уколико их има више – о мултиполарном систему. У случају када је моћ равномерно расподељена на већи број међународних субјеката систем се назива дифузним, неполаризованим системом.

У међународним односима, током неколико претходних векова, све до окончања „хладног рата“, у међународној безбедности доминирао је систем равнотеже снага (моћи).¹² Услед тренутне доминације једне силе на међународном плану, тај систем више није актуелан као у претходним периодима, када су равнотежу чиниле барем две велике силе. Циљ система равнотеже снага није првенствено у осигурању мира, већ у очувању стабилности у међународном систему и заштити

¹² Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *Међународни односи*, „Службени лист СРЈ“, Београд, 1996, стр. 367–368.

безбедности њених елемената. Систем равнотеже снага првенствено се ослања на појаву моћи, јер се моћ једне државе или групе држава не може обуздати ничим другим осим моћу друге државе или групе држава.

Упоредо с равнотежом снага, током 20. века створен је систем колективне безбедности за заштиту универзалних вредности који се непрекидно остварује и усавршава. Под ширим схватањем подразумева се заједничка одбрана безбедности сваке чланице повезане групе држава од унапред предвиђеног или непредвиђеног непријатеља.¹³ Према ужем схватању, под колективном безбедношћу се подразумева обавеза притицања у помоћ жртви напада на основне вредности у сваком случају и против сваког нападача, који се не може одредити унапред. Агресор се одређује према агресији коју је извео, те мора да обухвати и државе које су успоставиле тај систем, а не само спољне непријатеље.¹⁴ То уже схватање је много исправније, јер је колективна безбедност првенствено усмерена према безбедности у самом систему, док се шире схватање може подвести под колективну одбрану. У том случају се сарадња везана за безбедност односи према споља, ка ближем и даљем окружењу удружених чланица система.

Неке школе, попут глобалистичке, сматрају да постојећи систем треба заменити стварањем светске државе или светске класе. Такав систем, према мишљењу заговорника те школе, корак је даље од постојеће и организоване колективне безбедности.¹⁵ Наиме, моћ се усредсређује у светској влади, која њоме располаже да би заштитила светску безбедност, која у том тренутку постаје јавна безбедност због стапања и претварања целокупног дотадашњег система међународне безбедности у унутрашњи проблем светске државе.

Када је реч о систему међународне безбедности, постоје пројекције, тј. замисли, једног новог и могућег, али још увек неиспуњеног система међународне безбедности. Такву једну замисао будућег система урадили су Ричард Коен и Михаел Михалка у заједничкој студији „Сарадња у безбедности“ (Cooperative Security).¹⁶

Систем сарадње у безбедности састоји се од четири концентрична прстена.

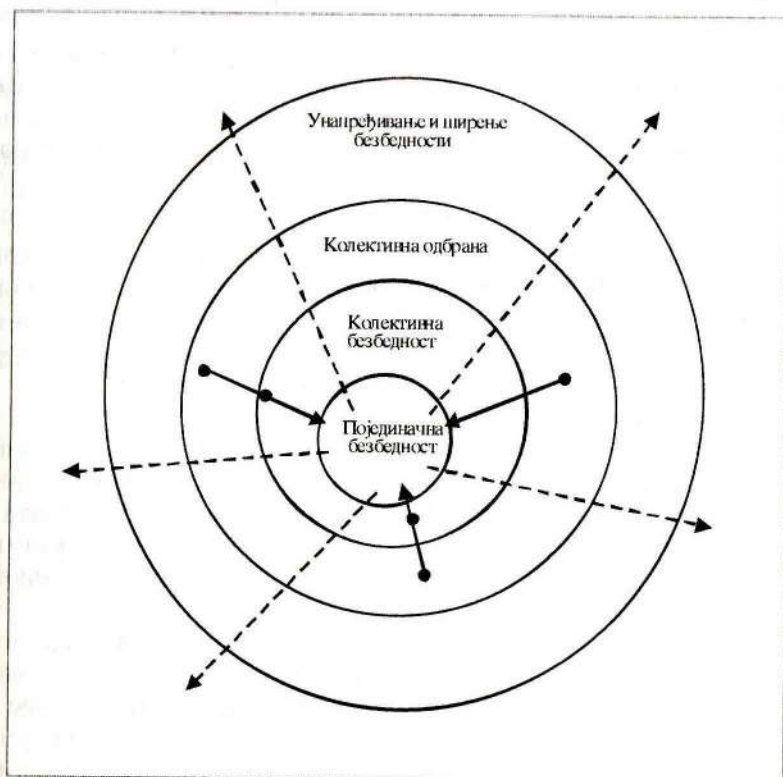
1. прстен – појединачна безбедност;
2. прстен – колективна безбедност;
3. прстен – колективна одбрана;
4. прстен – унапређење и ширење стабилности (шема 1)

¹³ Исто, стр. 377.

¹⁴ Исто, стр. 378.

¹⁵ Исто, стр. 385.

¹⁶ Драган Симић, *Наука о безбедности*, „Службени лист СРЈ“, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 83–101.

Четири прстена безбедности

Први прстен, само средиште сарадње у безбедности, чини појединачна безбедност. Појединац, са својим правима и слободама, смештен је у сам центар система из којег се шире сви остали виши нивои безбедности – групни, национални, државни, међународни и светски. Безбедност човека, појединца и грађанина језгро је око којег се обавијају остала три прстена.

Други прстен чини колективна безбедност. Она омогућује безбедност у самом систему – штити од могуће агресије или претње агресијом неке чланице система сарадње у безбедности.

Трећи прстен јесте колективна одбрана, усмерена ка претњама изван утврђеног система сарадње у безбедности. Непосредно и даље окружење постојећег система заједничка је брига свих држава система.

Четврти прстен је својеврсни правац кретања, циљ коме теже претходна три прстена. Реч је о унапређењу стабилности, њеном ширењу и очувању у „спољњем“ свету, који се налази изван граница успостављеног система сарадње у безбедности.

Постоји мноштво размишљања, идеја и тумачења на основу којих се проширује листа субјеката, а тиме и објеката¹⁷ међународне безбедности. Субјекти међународне безбедности могу се сврстати у неколико нивоа – од најнижег и најбројнијег до највишег и најсвеобухватнијег:

– појединац, као најбројнији субјекат и објекат међународних односа;

– етничке групе, заједнице и нације;

– владајуће елите, режими и интересне групе;

– државе;

– међународне организације и мултинационалне компаније;

– светско друштво.¹⁸

Приликом појмовног дефинисања изазова, ризика и претњи полази се од четири главне специфичности, тј. од четири главна питања за истраживање основних места у области безбедности: ко или шта је објекат безбедности? каква је природа претње? ко је одговоран (ко се стара) за безбедност? и којим се поступцима, средствима и начинима достиже, чува и унапређује безбедност?¹⁹

Прва два питања се издвајају као неопходна и полазна за појмовно одређивање: прво, ко су све референтни објекти безбедности, који су главни актери угрожени изазовом, ризиком и претњама и чије су вредности угрожене, и друго, каква је природа претње. У том случају питање се проширује са још два облика угрожавања безбедности – изазовима и ризицима. Утврђивањем њихове природе долази се и до њиховог појмовног одређења.

На то питање, које се односи на то ко или шта је објекат безбедности, ко или шта се обезбеђује, не може се добити јединствен одговор. Различите школе, замисли и системи међународне безбедности не дају на то питање истоветан одговор. Они утврђују широку листу објеката међународне безбедности – од појединца, етничких група и заједница, владајућих елита и режима, преко држава и међународних и транснационалних организација, до глобалног друштва. Стога се

¹⁷ Под објектом међународне безбедности, према основним питањима у сфери међународне безбедности, подразумева се субјект међународних односа према коме је усмерено (трпи) деловање, који се обезбеђује од могућих облика угрожавања безбедности. Под референтним објектом безбедности подразумева се оно шта безбедност треба да штити.

¹⁸ Terry Terriff (et al.), *исто*, стр. 18–19, и Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *исто*, стр. 90.

¹⁹ Драган Симић, *исто*, стр. 22; Adrian Hyde-Price, „Beware the Jabberwock!": Security Studies in the Twenty-first Century, у Мирослав Хацић (ур.), *Реформа сектора безбедности – зборник радова*, Г17 Институт, ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 119–121; Terry Terriff (et al.), *исто*, стр. 172.

решавање заједничких проблема, укључујући и заштиту од принуде.²¹ Поред тога, држава је посебно историјски настала димензија политичког система која обухвата највишу власт над становништвом које живи на одређеној територији. Она се стара за одржавање мира и реда, односно постојећег друштвеног, правног и политичког поретка, узимајући при томе у обзир како опште друштвене интересе, тако и специфичне интересе појединих друштвених група.²² Иако је суочена с бројним референтним објектима међународне безбедности, држава је успела да и даље остане стожер који у новим околностима не ишчезава, већ се само прилагођава и успешно одговара на измењене безбедносне изазове и претње.²³

Суверенитет

То је кључна особина, вредност коју Оле Вевер ставља на место уског грла пешчаног сата, тј. на најосетљивије место, између међународног и појединачног нивоа. Тако је истовремено суверенитет дељив и преносив²⁴ „одозго“ и „одоздо“ од бројних међународних организација, транснационалних компанија и бројних група и удружења појединаца. На међународном нивоу суверенитет није ништа друго него одбрана и оправдање за независност државе. Мисли се на то да је одређена држава равноправна са осталим државама које владају својим заједницама. На унутрашњем, појединачном нивоу суверенитет је својство државне власти према којем је она највиша власт на подручју одређене државе, и уз то независна и највиша од свих других.²⁵

Појединац

Тек у последњих неколико деценија појединац се прихвата као референтни објекат безбедности. Томе нарочито доприносе наведени критички приступи, школе и мишљења, а њихова промишљања су довела до тога да се безбедност појединца схвата као основа за сваку другу безбедност која из ње произилази. Допринос учвршћивању појединца међу референтне објекте јесте и пораст његове свести и знања²⁶ на плану међународних активности, што му је омогућено технич-

²¹ Terry Teriff, (et al.), *исто*, стр. 174; Barry Buzan, *исто*, стр. 26.

²² *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1993, стр. 266.

²³ Драган Симић, „Савремене теорије безбедности“, у: Павле Јанковић, *исто*, стр. 41.

²⁴ Joseph S. Jr. Nye, *What New World Order*, Foreign Affairs, Spring, 1992, п. 90, у: Драган Симић, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 320.

²⁵ *Енциклопедија политичке културе*, *исто*, стр. 1134.

²⁶ James Rosenau, „The Dynamism of a Turbulent World“, п. 18–35, in: Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.), *исто*, стр. 21.

ко-технолошким развојем друштва, протоком информација и смањењем раздаљине и времена (*time and space compression*). Користећи своја знања, вештине и средства која су му надохват руке појединац је у стању да мења и усавршава замисли и систем међународне безбедности.

Оле Вевер у свом прилагођеном пешчаном сату као референтни оквир даје друштво (*Society*), а појединца сматра његовом основом. Он друштво схвата као део социјеталне (а не социјалне) безбедности, где је првенствено реч о колективитету и идентитету.²⁷

Идентитет

За Оле Вевера идентитет је карактеристична особина, вредност чије неугрожавање омогућује јасно и недвосмислено постојање друштва и појединца, и која их одређује као пуноправне објекте међународне безбедности. Угрожавањем идентитета појединца руши се „битно својство људске егзистенције, његово осећање припадности датом друштву – групни идентитет, и осећања аутономије и слободе за деловање у складу са савешћу, као и доношењу одлука у односу на сопствене вредносне схеме“.²⁸

Држава и њен суверенитет су и даље важан објекат међународне безбедности. Због бројности, функција и значаја у међународним односима, истраживачи узимају државу као полазну основу за постављање, утврђивање, одређивање и анализирање дефинисаних предмета истраживања. Наиме, постоји сличност када је реч о појединцу (друштво) и идентитету. У последње време појединац све више закупа пажњу бројних истраживача, тако да се проширује листа постојећих објеката међународне безбедности као најбројнијег објекта. Условљавајући формирање сваког вишег нивоа безбедности – групног, националног, државног, међународног и светског – све више се повећава значај појединца као објекта међународне безбедности.

Одређивање појмова изазова, ризика и претњи

На основу дефиниција изазова, ризика и претњи садржаних у домаћим и страним уџбеницима, речницима и енциклопедијама, може се закључити да не постоје јасно утврђени појмови изазова, ризика и претњи. У уџбеницима за међународне односе и безбедност аутори указују на то да није реч о синонимима, али је изостало јасно одређивање тих појмова. С друге стране, у енциклопедијама и речницима

²⁷ Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security – A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1998, p. 120.

²⁸ Загорка Голубовић, *Ја и други*, „Република“, Београд, 1999, стр. 19.

изазови, ризици и претње одређују се веома кратко и сажето, а објашњења зависе од области о којој је реч.

Као увид у појмовно одређивање могу се издвојити два речника²⁹ у којима су, најприближније значењу у областима међународне безбедности, кратко дефинисани изазови, ризици и претње.

Српско-енглески фразеолошки речник садржи кратка објашњења. Под изазовом се подразумева одговарање на сам изазов, показивање да се дорасло ситуацији или, чак, и упућивање изазова некоме.³⁰ Ризик значи излагање ризику, упуштање у ризик у вези с нечим и да уз ризик може нешто да се деси.³¹ Претњом се неко присиљава на послушност било уценом или силом. Наизглед безначајна претња може да постане опасна.³²

С друге стране, у *Оксфордском енглеско-енглеском речнику* под изазовом (*challenge*) подразумева се позив да се узме удео у одређеном такмичењу, дуелу; позив да се докаже или оправда нешто, или тежак задатак. Енглеска одредница *challenging* има веома интересантно објашњење – обавеза реаговања, тј. позив на одговор (*call to respond*)³³, и изазов се одређује као нешто потенцијално, што постоји у најширем облику и изазива пажњу и потребу да се прати. Под ризиком се подразумева вероватноћа или могућност опасности, губитка, озледе или неке друге штетне последице.³⁴ Претња је, према том речнику, намера да се нанесе штета или да се спроведе казна, као и назнака неког непожељног и непријатног догађаја (*something undesirable coming*).³⁵

У изворима енциклопедијског садржаја изазови, ризици и претње су прецизније дефинисани, и то у оквиру области војних и друштвених наука – права, политикологије и економије.

Економска и пословна енциклопедија садржи тумачење ризика као могућности и одређеног степена вероватноће да ће наступити неки догађај или дејство са неповољним последицама.³⁶ А у спољној трговини ризицима се називају све могућности настајања штете услед непредвиђених догађаја, с једне стране, док се, с друге стране, говори о опасностима услед доношења погрешних одлука.³⁷

²⁹ У истраживању су коришћени и следећи речници: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд, 1971; *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад, 1973; *Енциклопедијски енглеско-српскохрватски речник*, I и II том, „Просвета“, Београд, 1974; Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, IV издање, „Просвета“, Београд, 1992.

³⁰ Живорад Ковачевић, *Српско-енглески фразеолошки речник*, „Филип Вишњић“, Београд, 2002, стр. 322.

³¹ *Исто*, стр. 961.

³² *Исто*, стр. 866.

³³ *Concise Oxford Dictionary*, Ninth edition, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 866.

³⁴ *Исто*, стр. 1189.

³⁵ *Исто*, стр. 1452.

³⁶ *Економска и пословна енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1994, стр. 1358.

³⁷ *Исто*, стр. 1360.

У *Малој енциклопедији* ризик се објашњава кроз област трговине. У ширем смислу, ризици су сва одступања од предвиђеног у неком послу чије дејство умањи резултат тог посла, док у ужем смислу значи претрпљени губитак, односно штету.³⁸

Према *Опћој енциклопедији Југославенског лексикографског завода* ризик је могућност да се одређени циљ не оствари у потпуности или да се оствари делимично. Могућност отклањања или смањења ризика зависи од нивоа познавања појаве у којој је садржан одређени ризик.³⁹

Када је реч о претњи, у *Правној енциклопедији* је објашњена као могућност наношења зла да би се, на тај начин, утицало на нечију слободу одлучивања. Лице треба да прети тако као да ће оно лично нанети зло. Потребно је, међутим, да постоји основ да се претња схвати као озбиљна и могућа.⁴⁰ Ризик је опасност која има за последицу оштећење или уништење одређене ствари, односно онемогућење да се испуни обавеза. Наступање ризика може бити изазвано дејством случаја или више силе, тј. независно од воље субјеката, а може да буде изазвано и поступцима самих субјеката – њиховом кривицом.⁴¹

Енциклопедија американа садржи објашњење претње као свесне намере проузроковања штете особи, својини или праву да би се објекат претње принудио да испуни наметнуте захтеве.⁴² То је скоро исто одређење претње које се налази и у *Оксфордском речнику права*.⁴³

Енциклопедија Британика, с обимним фондом података и текстова, садржи само одређење ризика, и то строго из домена економије и финансија, у вези с инвестирањем и позајмицама.⁴⁴

У *Војној енциклопедији* постоји само објашњење ризика као свесног излагања опасности од различитих могућности исхода. У војној делатности ризик може да проузрокује нежељене последице, неуспех одређене акције или претерано велике губитке, али и ванредан успех. Сматра се да треба предвидети ризик у различитим ситуацијама и изабрати најповољнију варијанту.⁴⁵

Претња као могућност да се штета нанесе другом субјекту ако се не повинује захтеву претиоца као спољнополитичког средства, у сштини, дефинисана је у уџбенику *Међународни односи*.⁴⁶

³⁸ *Мала енциклопедија*, треће издање, књ. 3 (По-Ш), „Просвета“, Београд, 1978, стр. 200.

³⁹ *Опћа енциклопедија*, IX том, Југославенски лексикографски завод, Загреб, 1981, стр. 139.

⁴⁰ *Правна енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1979, стр. 1101.

⁴¹ *Исто*, стр. 1226.

⁴² *The Encyclopedia Americana* – international edition, volume 26, Americana Cooperation, New York, 1971, p. 704.

⁴³ *Dictionary of Law*, Fourth edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 1997, p. 465.

⁴⁴ *The New Encyclopedia Britannica*, volume 10, Encyclopedia Britannica Inc., Chicago, 1994, p. 87.

⁴⁵ *Војна енциклопедија*, VIII том, друго издање, Београд, 1974, стр. 194.

⁴⁶ Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *исто*, стр. 298.

Војни лексикон садржи објашњење и ризика и претњи. Ризик је свесно излагање опасности у жељи да се обезбеди повољан исход. У извођењу борбених дејстава може да проузрокује нежељене последице (неуспех одређене акције, превелике губитке), али и изузетан успех.⁴⁷ Претња је врста притиска са позиције силе којим супротна страна жели да се присили, застрашивањем и исцрпљивањем да учини одређене уступке.⁴⁸

Малобројна објашњења појмова изазови, ризици и претње „одлика“ је званичних докумената бројних међународних организација које се баве међународном безбедношћу. На пример, НАТО у „Новом стратешком концепту“ из новембра 1991. у вези с изазовима, ризицима и претњама објашњава „да су преостали ризици за безбедност савезника по својој природи вишедимензионални и вишесмерни, због чега их је тешко предвидети и проценити... Ови ризици се могу испољити на различите начине“.⁴⁹

На основу наведених дефиниција изазова, ризика и претњи може се закључити да није реч о синонимима и могу да се наслуте неке карактеристике по којима се ти појмови разликују. Наиме, изазови су окарактерисани као тешкоће, узрок нечега и потенцијални облици угрожавања вредности одређеног објекта. На почетку су неутралне, и тек одговором, тј. реаговањем на њих добија се предзнак њихове вредности – позитивне или негативне. Ризици значе ближу опасност по одређени објекат и имају негативан предзнак, уз могућност да се претворе у успех. Претње се односе непосредно на објекат, уз свесну намеру да му се нанесе штета или неко зло с позиције силе. Изразито су негативне и прете да угрозе чак и опстанак одређеног објекта.

При појмовном одређивању изазова, ризика и претњи могу се користити још неки критеријуми на основу којих се могу поредити и одредити њихове особине и међусобне разлике. Ти критеријуми⁵⁰ су:

– *интензитет* (сила деловања), као основни критеријум за градацију, тј. степеновање изазова, ризика и претњи. Може да буде потенцијалан, посредан и непосредан;

– *ширина утицаја на објекат*, односно број и „густина“ одређених облика угрожавања у изазову, ризику и претњи понаособ;

– *процена вредности* коју интензитет деловања оставља на одређени објекат – неутралан, позитиван или негативан.

⁴⁷ *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 352.

⁴⁸ *Исто*, стр. 444.

⁴⁹ *Старешински концепт НАТО*, Рим, 7. новембар 1991, I део, т. 8, у: Драган Симић, *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 211.

⁵⁰ Сличне критеријуме, али само за дефинисање претњи, има и В. Бузан, у: *People, States and Fear*, *исто*, стр. 140.

Када се издвоје критеријуми за утврђивање и разликовање, као и основне вредности референтних објеката у међународној безбедности – суверенитет државе и идентитет појединца, односно друштва – чијим се угрожавањем доводи у питање опстанак релевантних објеката на међународној сцени, изазов, ризик и претња се могу на основу сваког критеријума проанализирати и појмовно одредити.

Када је реч о *изазовима* и када се анализирају на основу интензитета као критеријума увиђа се да су то могући, потенцијални облици угрожавања безбедности. Најудаљенији су по положају од објекта безбедности и извориште су ризика и претњи. Њихова ширина утицаја огледа се кроз бројне димензије безбедности – од политичке, економске, преко социјеталне и еколошке, до војне безбедности. Та листа се стално шири и мења: од питања незавршене демократизације и успостављања тржишне привреде, преко адекватних облика и начина искоришћавања природних потенцијала и богатстава државе, до изазова успостављања цивилне демократске контроле оружаних снага и реформе сектора безбедности. Почетна вредност изазова је неутрална. Зависно од објекта на који делује, ток изазова може да се усмери тако да постане циљ који тек треба достићи и око чијих се позитивних вредности окупљају одлучујуће службе и слојеви одређене државе и друштва ради његовог остварења. У супротном, када се изазов не примени на време и када му се не посвети одговарајућа пажња и изостану реакције на његова дејства, може се претворити у ризике и претње чији је утицај на објекат безбедности непосреднији и штетнији.

За *ризике* постоје ближи, видљивији и јаснији мерљиви облици угрожавања објеката међународне безбедности. То су предвидљивији облици изазова и изворишта су безбедносних претњи. Њихов утицај се распростире кроз бројне димензије безбедности, али су прецизније одређени, имају јаснији облик и очитују се кроз корупцију и недостатак владавине права, етничке напетости и недостатак толеранције у национално мешовитим подручјима и великој незапослености становништва, чија неактивност и протести могу да угрозе и саме темеље функционисања државе. Ризици имају негативан предзнак јер угрожавају виталне вредности једног друштва, али постоји могућност избегавања негативних последица ризика по објекат безбедности и њихово позитивно решење.

Претње су непосредни облици угрожавања објеката безбедности, чинилац кризе или неког сукоба, врста притиска којим жели да се укаже на могућност штете или неког зла за позиције силе да би се објекти претње присилили на одређене уступке. Претње имају јасне, предвидљиве и одређене облике угрожавања: рат, економске санкције или терористички напади, и могу да буду негативни по опстанак објекта безбедности. То су коначни, најдиректнији извод изазова и ризика.

Стање и активности у међународним односима и у међународној безбедности од почетка деведесетих година 20. века потпуно су другачији него у целокупном дотадашњем периоду. Свет више није подељен на два супротстављена блока, нуклеарна опасност и бојазан од глобалног рата и уништења уступили су место новим актерима и новим облицима угрожавања. Систем међународне безбедности је у процесу преобликовања и прилагођавања стварности, и у њему се одвија упоредан процес фрагментације и интеграције света.

Државе, као главни субјекти међународних односа, од формирања наовамо губе примат које су имале. У међународној безбедности појављују се бројни други субјекти – од међународних и мултинационалних организација и институција, нација, њихових политичких елита и интересних група, преко етничких група, до појединца као најбројнијег субјекта, али и објекта међународне безбедности. Безбедност појединца добила је кључни значај и из тога произилазе безбедности виших нивоа – групног, националног, регионалног, међународног и светског (глобални). Схватање, достизање и очување безбедности није више у војној сфери. У први план, поред војне димензије, јављају се и друге, невојне димензије безбедности, као што су политичка, економска, социјетална и еколошка димензија.

Под познавањем међународне безбедности сада се подразумева много шири распон знања да би се она разумела, утврдили њени субјекти и објекти и, надасве, какве су природе нови, измењени и све већи изазови, ризици и претње. На основу доступне литературе, утврђивања референтних објеката безбедности на које се делује изазовима, ризицима и претњама, као и основних вредности, особина и карактеристика које чине смисао постојања тих референтних објеката и чијим се угрожавањем доводи у питање њихов даљи опстанак у оквиру међународне безбедности могу појмовно да се одреде изазови, ризици и претње.

Изазови су могући, потенцијални облици угрожавања стабилности и суверенитета државе и идентитета појединца и друштва. Они су извориште ризика и претњи, и њихова ширина утицаја распростире се кроз војну, политичку, економску, социјеталну и еколошку димензију безбедности. Вредност изазова почетно је неутрална по опстанак државе и друштва, и зависно од реаговања на њу може да има позитиван предзнак – у разрешењу, или негативан – у даљем степеновању кроз ризике и претње.

Ризици су ближи, видљивији и јасније мерљиви облици угрожавања суверенитета и идентитета држава и друштва. Изворишта су безбедносних претњи, а ширина њиховог утицаја има јаснији појавни облик. Имају негативан предзнак јер угрожавају опстанак државе и

друштва, али уз могућност избегавања негативних последица и њихово повољно решење по објекат међународне безбедности.

Претње су непосредни облици угрожавања државе и друштва. То је врста притиска, чинилац кризе или неког сукоба, којим жели да се нанесе штета или неко зло са позиције силе да би се објекат претње присилио на одређене уступке. Претње имају јасне, предвидљиве и одређене облике угрожавања – рат, економске санкције или терористички напади – и негативне су по опстанак државе и друштва. То су коначни, најдиректнији извод изазова и ризика.

Литература:

1. Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2001.
2. Френсис Х. Хинсли, *Сувереност*, „Филип Вишњић“, 2001.
3. Bill McSweeney, *Security, Identity and Interest – A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, 1999.
4. Steve Smith and John Baylis, *The globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, 2001.

Ставови регрута о цивилној служби

УДК: 342.742 :: 355.212.7 (497.1)

Мр Бранко Бабић, потпуковник*

На територији Војног одсека Сомбор спроведено је, у јуну 2004. прво истраживање на нивоу Војске Србије и Црне Горе у вези с утврђивањем ставова регрута о цивилној служби. Упитник који садржи 15 питања испунило је 65 регрута који су до 10. јуна 2004. поднели захтев за служење војног рока у цивилној служби (а нису упућени на служење). У истраживању су коришћене конкретне различите методе статистичке обраде података. Као основни параметри узорка узети су степен стручне спреме и годиште регрута (редовно – 1983, критично – 1977, старија годишта од 1978. до 1982. и 1975 – један регрут коме је продужена регрутна обавеза. Резултати истраживања показали су да већина регрута није обавештена о појму приговора савести и цивилне службе, о обуци за време служења војног рока у цивилној служби и о својим правима и обавезама за време служења у цивилној служби. Ипак, већина регрута остала је при првобитном ставу да своју војну обавезу регулише служењем војног рока у цивилној служби.

Кључне речи: *приговор савести, цивилна служба, алтернативна служба.*

Приговор савести

Приговор савести је релативно нова институција међународног права и националних законодавстава. На основу усвојених међународних конвенција о људским правима и слободама, међународним и националним законодавним решењима, оствареној пракси и интенцијама међународних владиних и невладиних организација, иако приговор савести није нигде дефинисан, може да се дефинише у најширем смислу као *право појединца, да сам одлучује на који ће начин испунити своју грађанску дужност у одбрани земље: служењем војног рока*

* Аутор је начелник за војну обавезу у команди Војног одсека Сомбор.

са оружјем, служењем војног рока без оружја или у цивилној служби, а у ужем смислу као одбијање служења војног рока и војне службе из верских, филозофских, моралних или било којих других разлога савести. То право је изведено из слободе савести, мишљења и веровања и припада основним људским правима. На основу тих дефиниција може се закључити да се за служење војног рока у цивилној служби опредељују само они који су се определили за ненасиље, они којима савест не допушта учешће у војним јединицама и операцијама уз употребу оружја без обзира на могуће последице и консеквенце по друштвени статус или углед.

Појам цивилно служење војног рока, односно служење војног рока у цивилној служби, нигде није прецизно дефинисан, али се може дефинисати као *служење војног рока ван јединица и установа Војске¹, кроз извршавање задатака у цивилним организацијама и установама*. Кроз цивилну службу се остварује право на приговор савести, тј. практичним ангажовањем регрута у за то одређене организације и установе, сходно њиховим способностима, може да се оствари општа друштвена корист. Може се рећи да је цивилна служба алтернатива војном року и обавља се у цивилним институцијама. У Србији су то: здравствене установе, установе социјалне заштите (домови за децу без родитељског старања, установе за смештај лица ометених у менталном развоју, инвалидних и душевно оболелих, домови за старе и пензионере, домска одељења за смештај старих у оквиру центра за социјални рад, геронтолошки центри); центри за социјални рад; друге установе и организације (Црвени крст Србије и Црне Горе, савези и удружења параплегичара и квадриплегичара, Народна библиотека Србије, Народно позориште Београд, Позориште на Теразијама Београд, Студентски културни центар Београд, Београдска филхармонија Београд, Задужбина Светог манастира Хиландара Београд), а у Црној Гори: образовне установе – предшколске институције и основне школе, специјална одељења при основним школама, заводи, центри и домови, и опште спасилачке организације². Међутим, иако је то својеврстан друштвено користан рад³, у служењу војног рока у цивилној служби војни обвезник се не обучава за многе радње потребне за одбрану земље.

Право на алтернативну цивилну службу постоји у скоро свим европским земљама⁴, осим у Белорусији, Албанији и Турској. Међутим, већина тих земаља или има потпуно професионалну војску, или војску у процесу професионализације.

¹ Изван јединица и установа Војске Србије и Црне Горе и Министарства одбране.

² Решење министра одбране о одређивању организација и установа које се баве делатношћу од општег интереса у које ће се упућивати регрути на служење војног рока у цивилној служби („СВЛ“, бр. 32/2003).

³ Друштвено користан рад није на одговарајући начин дефинисан (дефиниција која је дата у Уредби „да се рад који обавља војник на служењу војног рока у цивилној служби сматра друштвено корисним радом“ није примерена).

⁴ Детаљан преглед садржан је у прилогу 1.

Приговор савести има карактер фундаменталног, основног људског права, које је утврђено следећим међународним документима:

- Универзалном декларацијом о људским правима⁵;
- Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода из 1950. године⁶;
- Резолуцијом 337 Савета Европе⁷ из 1967. године;
- Препоруком 478 парламентарне скупштине Савета Европе из 1967. године;
- Препоруком 816 Већа Европе из 1977. године;
- Препоруком бр. Р (87) 8 Савета министара Већа Европе⁸;
- Препоруком 1518 (2001) Већа Европе⁹;
- Међународним пактом о грађанским и политичким правима¹⁰;
- Улогом омладине у унапређењу и заштити људских права, укључујући и право на приговор савести војној служби¹¹.

У Уставној повељи Србија и Црна Гора¹² (у даљем тексту СЦГ) и Повељи о људским и мањинским правима и грађанским слободама¹³

⁵ Члан 18: Свако има право на слободу мисли, савести и вере...

⁶ Члан 43, став 2, „...ни од кога се не може захтевати да врши принудан или обавезан рад“, и став 3: „... принудан рад не обухвата службу војног карактера или када је реч о лицима која су поднела приговор савести у земљама где је тај приговор допуштен“.

⁷ „Ово право (на приговор савести) треба да се третира као логичан извод из фундаменталних права у демократским државама у којима постоји владавина права, а која су загарантована у члану 9 Европске конвенције о људским правима... Војни обавезници треба да буду обавештени, када приме позив за служење, о свом праву (на приговор савести) на које се могу позвати“.

⁸ „... Разматрајући проблем проузрокован приговором савести на служење војног рока, жели да приговор савести на обавезно служење војног рока буде препознат у свим земљама чланицама Већа Европе и буде управљан по устаљеним принципима; ... Препоручује да владе земаља чланица, уколико то већ нису урадиле, своје законе и праксу ускладе са следећим принципима и правилима; ... Свако ко подлеже регрутацији за војну службу и ко, из валидних разлога личне савести, одбија да носи оружје, има право да буде изузет из обавезе вршења такве службе, под условима датим у даљем тексту. Такве особе могу подлегати извршењу алтернативне службе; ... Државе могу успоставити одговарајућу процедуру за испитивање захтева за статус особе која улаже приговор савести, или прихватити изјаву у којој таква особа даје разлоге; ... Ако је уведена, алтернативна служба је, у принципу, цивилна и у јавном интересу... Алтернативна служба неће бити казнене природе. Њено ће трајање, у поређењу са војним роком, остати у разумним временским роковима...“

⁹ „Право на приговор савести је фундаментални аспект права на слободу мишљења, савести и вероисповести наведеног у Универзалној декларацији о људским правима и Европској конвенцији о људским правима... Скупштина (Савета Европе) препоручује да Комитет министара позове оне земље чланице које то још увек нису урадиле да у своје законе уведу: ... потпуну алтернативну службу која има јасан цивилни карактер, а која не сме бити кажњивог карактера“.

¹⁰ Члан 18: „Свако лице има право на слободу мисли, савести и вероисповести...“.

¹¹ Са 51. седнице Комисије за људска права Уједињених нација из 1993. године: „Свако има право да одбије извршење војне обавезе у складу са признатим правом на слободу мисли, савести, вероисповести“ које је утврђено чл. 18. Опште декларације о људским правима, односно чл. 18 Међународног пакта о грађанским и политичким правима.

¹² „СЛ СЦГ“, 1/2003.

¹³ „СВЛ“, 6/17.03.2003, стр. 153.

наведено је право приговора савести и право на цивилну службу ван јединица и установа Војске СЦГ или Министарства одбране (у даљем тексту МО). Савет министара је 27. августа 2003. усвојио посебну уредбу о тој материји и тиме су испуњене све правне претпоставке за несметано вршење цивилне службе од 15. октобра 2003. године. Осим наведених докумената, као основа за рад при решавању захтева за служење војног рока у цивилној служби користе се:

- Уредба о вршењу војне обавезе¹⁴;
- Уредба о изменама и допунама Уредбе о вршењу војне обавезе¹⁵;
- Упутство о примени одредаба Уредбе о вршењу војне обавезе које се односе на служење војног рока у цивилној служби¹⁶;
- Решење о одређивању организација и установа које се баве делатношћу од општег интереса у које ће се упућивати регрути на служење војног рока у цивилној служби¹⁷;
- Решење о измени Решења о одређивању организација и установа које се баве делатношћу од општег интереса у које ће се упућивати регрути на служење војног рока у цивилној служби¹⁸;
- Закон о Војсци Југославије¹⁹.

Ставови регрута о цивилној служби

Команда Војног одсека Сомбор, 10. јуна 2004, организовала је и спровела истраживање ставова регрута о цивилној служби. Желело се доћи до података о ставовима регрута (који су поднели захтев за служење војног рока у цивилној служби) о цивилној служби и степену обавештености о правима и обавезама за време служења војног рока у цивилној служби. Истраживањем су били обухваћени сви регрути који су до тада поднели захтев за служење војног рока у цивилној служби а на лекарским прегледима и регрутовању су оцењени способним за војну службу. Истраживање је спроведено са четири групе испитаника, према територијалној припадности (Кула – 28 регрута, Апатин – 10 регрута, Сомбор – 19 регрута, и Оџаци – осам регрута). После завршеног истраживања, Команда војног одсека Сомбор детаљно је објаснила регрутима појам приговора савести и цивилне службе, начин подношења и важност комплетности захтева, како захтев решава посебна комисија²⁰, права и обавезе приговарача савести за време цивилне службе у организацијама – установама, и друго.

¹⁴ „СЛ СРЈ“, 36/94, 7/98 и „СЛ СЦГ“, 37/03.

¹⁵ „СВЛ“, 25/03, „СЛ СЦГ“, 37/03.

¹⁶ „СВЛ“, 31/03.

¹⁷ „СВЛ“, 32/03,

¹⁸ „СВЛ“, 37/03.

¹⁹ „СЛ СРЈ“, 43/94, 28/96, 22/99, 44/99, 74/99, 3/2002, 37/2002.

²⁰ Коју је образовао министар одбране.

Узорак испитаника чинило је 65 регрута или 86,66 одсто укупне популације. Основни параметри узорка били су:

а) према степену стручне спреме:

- са основном школом 1 или 1,5%,
- са средњом стручном спремом 32 или 49,2%,
- са вишом стручном спремом 12 или 18,5%,
- са високом стручном спремом 8 или 12,3%,
- апсолвенти виших школа 12 или 18,5%;

б) према годишњима:

- са продуженом регрутном обавезом – 1975. годиште 1 или 1,5%,
- редовно годиште регрута – 1983. година 13 или 20,0%,
- старија годишта регрута – од 1978. до 1982. године 33 или 50,8%,
- критично годиште регрута – 1977. година 18 или 27,7%.

Табела 1

Детаљан преглед према годишњима и степену стручне спреме испитаника

Ред. бр.	Годиште	СТЕПЕН СТРУЧНЕ СПРЕМЕ												укупно		
		ош	%	ссс	%	впс	%	всс	%	всс*	%	впс*	%	бр./%	%	
1.	1975.			1	100										1	100
				3,1											1,5	
2.	1977.	1	5,6	4	22,2	2	11,1	4	22,2	7	38,9				18	100
		100		12,5		16,7		50		63,6					27,7	
3.	1978.			3	33,3	1	11,1	2	22,2	3	33,3				9	100
				9,4		8,3		25		27,2					13,8	
4.	1979.			1	16,7	2	33,3	2	33,3	1	16,7				6	100
				3,1		16,7		25		9,2					9,23	
5.	1980.			5	83,3								1	16,7	6	100
				15,6								100			9,23	
6.	1981.			4	80	1	20								5	100
				12,5		8,4									7,7	
7.	1982.			5	71,4	2	28,6								7	100
				15,6		16,7									10,8	
8.	1983.			9	69,2	4	30,8								13	100
				28,1		33,3									20	
УКУПНО		1	1,5	32	49,2	12	18,5	8	12,3	11	16,9	1	1,5	65	100	
		100		100		100		100		100		100		100		

Напомена: ВСС* и ВШС* – апсолвенти високих и виших школа

Упитник је чинило 15 питања, од којих 11 са заокруживањем попуњених одговора и четири са дописивањем одговора. У састављању питања коришћене су информације из литературе, са Интернета и из закона и разговори с приговарачима савести, као и лична искуства. Обрада резултата сведена је на проценте јер су довољни за општу квантитативну валоризацију испитивања. Табеле са резултатима које су добијене након обраде података задовољавајуће су илустративне.

Познавање и дефиниција појма „приговор савести“

а) *Ставови регрута критичног годишта.* Један регрут или пет одсто не зна шта је приговор савести, нити је дао његову дефиницију.

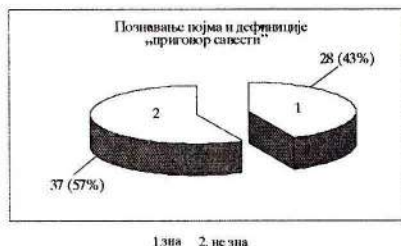
Да знају шта је приговор савести, изјаснило се 17 регрута или 95 одсто, али је у текстуалном одговору 11 регрута или 61 одсто дало дефиницију која се може сматрати приговором савести: „Став да се не жели имати никаквог контакта са оружјем или било каквог припадања организацијама са милитаристичким уређењем“; „Опредељење регрута за цивилно служење војног рока без оружја и униформе“; „Моје морално начело да не долазим у контакт са оружјем; „Не подударање личних ставова са војним“; „Понашање по властитом нахођењу и да се све може решавати мирним путем и без конфликта; „Ситуација када људском бићу савест не дозвољава да носи оружје, учествује у војним акцијама“; „Одбојност према служењу војног рока са оружјем, у касарнама и униформи“; „Служење војног рока без оружја из верских, моралних или личних разлога“; „Појам који означава неслагање са појмом ношења и употребе оружја“; „Приговор савести представља основно људско право човека да му савест не дозвољава ношење и употребу оружја“; „Опредељење особа које имају неки разлог – религија, страх, лично опредељење да не узимају у руке средства која могу да одузму живот и слободу другим људима“.

б) *Ставови регрута редовног годишта*. Пет регрута или 38 одсто не зна шта је приговор савести и није дало његову дефиницију. Осам регрута или 62 одсто изјаснило се да зна шта је приговор савести, али су у текстуалном одговору два регрута или 15 одсто дала дефиницију која се може сматрати приговором савести: „То је алтернативно служење војног рока које елиминира ношење оружја и униформе, али ипак човек испуњава своје обавезе према домовини“, и „Страх од оружја“, док се остали одговори не односе на приговор савести: „Да ћеш осећати грижу савести према својим поступцима“; „Сугерисање доброг или зла“; „Приговор савести је када ваша савест није чиста, када утиче на нормално одвијање свакодневног живота“.

в) *Ставови регрута са продуженом регрутном обавезом и старијих годишта*. Деветнаест регрута или 56 одсто не зна шта је приговор савести и није га дефинисало. Да зна шта је приговор савести изјаснило се 15 регрута или 44 одсто: „То је одбојност према оружју“; „Цивилна служба је ко не воли оружје и ко не воли рат“; „Одбојност особе према оружју, односно ношењу оружја“; „На приговор савести се позивају они који подржавају пацифистички став о рату и војсци, тј. залажу се против било какве борбе под оружјем“; „Конфликт и проблеми се могу решити мирним путем, без употребе силе“; „Право сваког на служење војног рока без оружја у некој установи од општег друштвеног интереса“; „Право и жеља да се ватрено оружје не узима у руке и право на мишљење и одлучивање“; „Не желим никакав контакт са оружјем и нећу да угрожавам ничији живот“; „Да радим нешто корисно а да то није ношење оружја“; „Одричем се оружја, не подносим оружје, желим да будем од користи тамо где могу да будем од користи“; „Одбојност према оружју, униформи“.

Од укупног броја, 28 регрута или 43 одсто знају за појам и дефиницију приговора савести, док 37 регрута или 57 одсто не знају шта је приговор савести, и не могу да га дефинишу. Ипак, у захтевима за служење војног рока у цивилној служби позивају се на приговор савести што се види и из графикона 1.

Графикон 1

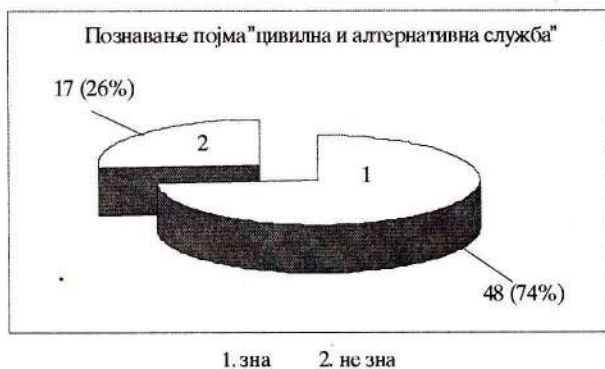
Познавање појма „цивилна и алтернативна служба“

а) *Ставови регрута критичног годишта.* Сви регрути су се изјавили да знају шта је цивилна служба, док је 16 регрута или 89 одсто изјавило да у СЦГ постоји алтернативна служба.

б) *Ставови регрута редовног годишта.* Један регрут или осам одсто не зна за појам „цивилна и алтернативна служба“, док 92 одсто регрута зна за појам „цивилна служба“, али свега пет регрута или 38 одсто зна да у СЦГ постоји алтернативна служба војној служби. Двадесет седам регрута или 79 одсто зна појам „цивилна и алтернативна служба“, док седам регрута или 21 одсто не зна појам „цивилна служба“.

Од укупног броја регрута, 48 регрута или 74 одсто зна појам „цивилна и алтернативна служба“, док 17 регрута или 26 одсто не зна, што је приказано на графикону 2.

Графикон 2

Став и одлука регрута о одласку у Војску

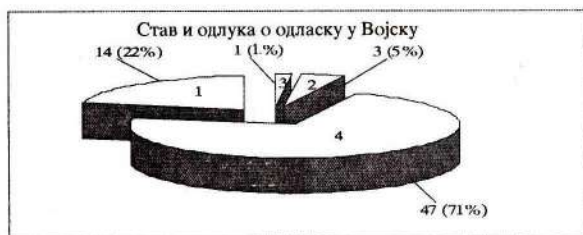
а) *Ставови регрута критичног годишта.* Један регрут или пет одсто изјашњава се да ће своју војну обавезу регулисати служењем војног рока са оружјем, 14 регрута или 78 одсто се изјашњава за служење војног рока у цивилној служби, док би три регрута или 17 одсто платила да не иде у Војску.

б) *Ставови регрута редовног годишта.* Два регрута или 15 одсто изјашњавају се за служење војног рока без оружја, 10 регрута или 77 одсто се изјашњава за служење војног рока у цивилној служби, док би један регрут или осам одсто платио да не иде у Војску.

в) *Ставови регрута са продуженом регрутном обавезом и старијих годишта.* Један регрут или три одсто изјашњава се за служење војног рока без оружја, 23 регрута или 68 одсто се изјашњава за служење војног рока у цивилној служби, док би 10 регрута или 29 одсто платило да не иде у Војску.

Ставови регрута о одласку у Војску непромењени су у односу на њихово опредељење, па се 47 регрута или 72 одсто опредељује за служење војног рока у цивилној служби, 14 регрута или 22 одсто откупило би свој војни рок, три регрута или пет одсто служило би војни рок без оружја, а само један регрут или један одсто опредељује се за служење војног рока са оружјем, што је приказано на графикону 3.

Графикон 3

1. платио бих да не идем у Војску;
2. служење војног рока без оружја;
3. редовно служење војног рока;
4. служење војног рока у цивилној служби;

Ставови регрута о извођењу обуке за време служења војног рока у цивилној служби

а) *Ставови регрута критичног годишта.* Петнаест регрута или 83 одсто изјаснило се да им обука није потребна ради оспособљавања за одбрану земље, док су се три регрута или 17 одсто позитивно изјаснила о спровођењу обуке за време служења војног рока у цивилној служби. Упутством о примени одредаба Уредбе, тачка 21, регулисано је да се војник обучава према програму приправника одређене школске

спреме и програму обучавања грађана за одбрану земље²¹ у трајању од 14 радних дана, тј. 84 наставна часа.

б) *Ставови регрута редовног годишта.* Осам регрута или 62 одсто изјаснило се да им обука није потребна, док се пет регрута или 32 одсто позитивно изјаснило о спровођењу обуке за време служења војног рока у цивилној служби.

в) *Ставови регрута са продуженом регрутном обавезом и старијих годишта.* Двадесет четири регрута или 71 одсто изјаснило се да им обука није потребна, док се 12 регрута или 29 одсто позитивно изјаснило о спровођењу обуке за време служења војног рока у цивилној служби.

Од укупног броја регрута, 47 или 72 одсто сматра да им обука није потребна, док 18 или 28 одсто сматра да је потребно да се обучавају за одбрану земље, што је приказано на графикону 4.

Графикон 4

1. треба се оспособити за одбрану земље; 2. не треба се оспособити

Добробит друштва од служења војног рока у цивилној служби

а) *Одговори регрута критичног годишта.* „Јер смо под притиском последњих ратних година сви добили одбојност према Војсци, рату, оружју, тако да је добро да имамо алтернативу; због финансијског стања државе, ожењености и деце; зато што неко може и на неки други начин да допринесе држави осим на уобичајен начин, пружа се право избора младим људима да сами одлуче о томе; пре свега избегава се незадовољство регрута ако они не желе служење војног рока са оружјем, а друштво добија младе и способне људе да обављају цивилне послове; да се олакша људима у неким установама, јефтиније је, лакше је и подношљивије; пошто је земља у транзицији, млади и образовани људи ће боље користити својој земљи, тј. радећи за џабе, него што ће бити у редовном саставу Војске; јер тако регрути који су се определили за тај вид служења више доприносе својој држави; по-

²¹ Уредба о обучавању грађана за одбрану земље („СЛ СРЈ“; бр. 36/94).

тенцијали појединаца могу боље да се искористе, мења се свест човека о његовој сврси и дужности према отаџбини; зато што друштву враћамо на нама најбољи начин уз уступак наше стручности и знања; зато што грађани са пацифистичким ставовима могу да на свој начин (једнако квалитетно) служе својој земљи без притисака; зато што омогућава избор начина служења војног рока; јер то представља друштвено користан рад и тим радом помажемо друштвеним институцијама у обављању посла; због дате могућности избора; зато што тако можемо много више помоћи нашем друштву и држави; омогућава да појединци дају допринос у другим сферама живота.“

б) *Одговори регрута редовног годишта:* „Сматрам да су глобални ратови превазиђена ствар, у рат иду људи који су за то добро плаћени и имају неки мотив, а ми би били много кориснији друштву да радимо овако волонтерски за друштвене фирме; ради бржег запошљавања и упознавања; јесте, јер треба да буде ЦЗ; зато што људи могу слободно да одлучују о својој будућности; човек може допринети свој земљи по (делимичној) вољи, а не како га терају (присиљавају); због финансијских проблема; зато што регрут остаје у месту и због односа према оружју; војска и овако нема пара за плаћену војску а камо ли за нас; добро је, јер су војници стално у свом месту и зато што им се омогућава служење у струци (делимично); помагање друштву за даљи развој; смањује трошкове већ сиромашној држави.“

в) *Одговори регрута са продуженом регрутном обавезом и старијих годишта:* „Добро је, случајно има довољно војске; зато што регрути на тај начин обављају друштвено користан рад и на тај начин помажу заједници; из сазнања која сам добио од својих другова који су последњих годину дана били у војсци, мислим да бих пуно више допринео друштву и својој породици радећи у свом месту посао од друштвеног значаја; оставља могућност оном делу људи који не прихватају или тешко прихватају редовни војни рок да одуже свој дуг држави; па можда и није добро али има добрих страна, на пример, помоћ неким установама без новчане надокнаде; због друштвено корисног рада; решавање опште друштвених проблема и допринос регрута у цивилној служби на решавању тих проблема; зато што има људи који би више допринели друштву на тај начин него у редовном саставу војске; баш зато да бирамо између оружја или рада у некој здравственој установи у којој такође можемо допринети држави; нисам сигуран да је добро; сваки човек може допринети друштву само ако се упути на прави пут; смањени су трошкови државе, људи који се баве неким пословима могу да раде и да напредују без заостајања; смањује и овако ограничене трошкове које користе војни органи за обуку и припрему регрута; зато што би смо служили својој земљи тако где смо пуно потребнији, особа која се одриче редовног војног рока дефинитивно не би била од помоћи у ванредној ситуацији; раде се много корисније ствари, млади људи имају алтернативу и не иду на силу у војску; човек

може да уради нешто корисно; друштву се може помоћи и друштвено корисним радом, не мора оружјем; зато што једноставно смањује трошкове и што даје право избора човеку да изабере оно у чему може да допринесе друштву; због тога што нису сви истог размишљања или погледа на војску, рат, може се одужити земљи на друге начине; зато што се у цивилном служењу може да уради доста тога корисног у домовима здравља; добро је за појединце, неко мора да спасава рањенике; не губим целу годину без везе, за то време можемо да привређујемо за државу; нема потребе људе терати да носе оружје ако већ постоји други начин да буду корисни свом друштву; зато што се у друштвеним установама добијају одређени радни кадрови којим та установа остварује одређене уштеде; сматрам да бих друштву и држави више помогао ако би радио посао за који сам школован; зашто што немају сви чланови друштва исте погледе на свет и иста интересовања, па им се пружа могућност избора; добро је у случају да имамо вишка војске и што се може помоћи многим установама које би другом давале пуну плату да раде; зато што упоредо са служењем војног рока у цивилу могу и друге ствари да се постигну и заврше, као што је школа, посао...“

Сви регрути сматрају да је тај вид служења војног рока изузетно користан за друштво, па чак и за Војску СЦГ јер се на тај начин смањују трошкови.

Познавање права и обавеза регрута на служењу војног рока у цивилној служби

а) *Одговори регрута критичног годишта.* Седам регрута или 39 одсто познаје своја права, док пет регрута или 28 одсто познаје део својих обавеза за време служења војног рока у цивилној служби. Једанаест регрута или 61 одсто не зна своја права, а 13 регрута или 72 одсто не зна своје обавезе. Нека од права која су регрути навели јесу: „Нека врста годишњег одмора; радно време у складу са радним временом осталих запослених у установи; право на лично достојанство у смислу да не могу бити малтретиран или омаловажаван од стране руководећих органа у институцији; осам часова радно време; сва права која има и војник који служи редован војни рок; право на плату, здравствено-медицинску негу; право на слободно време; служе у месту пребивалишта; да будем слободан викендом, да узем 15 дана редовног одсуства након шест месеци службе; право на слободу кретања, право на слободно време, право на одсуство; право на полагање испита, тј. одласка на испите“. Неке од обавеза које су регрути навели јесу: „Редовно похађање службе; да се свакодневно појављујем на послу, посао да обављам у складу са захтевима радног места; да испуњавам обавезе према

установи у којој радим; одлазак и рад у јавним установама; извршавање постављених задатака; да долазим редовно у дату установу, да извршавам обавезе које су ми поверене; да се понашам по правилима у цивилном служењу и да то схватам крајње озбиљно и са одговорношћу; поштовање надређених, послушност; испуњавање свих обавеза у служби које претпостављени одреди а које су у складу са образовањем и улогом установе где се служи“.

б) *Одговори регрута редовног годишта*. Један регрут или осам одсто познаје своја права и обавезе, док 12 регрута или 92 одсто не зна своја права и обавезе. Између осталог, регрути су навели следећа права: „Да имам право на викенд, на празнике, на радно време; да служим у дому здравља, дому старих“. Од обавеза, између осталог, навели су: „Служење војног рока под пуним разумевањем; одрађивати свој посао потпуно свесно; да ћеш часно обављати своје дужности“.

в) *Одговори регрута са продуженом регрутном обавезом и старијих годишта*. Једанаест регрута или 32 одсто зна своја права и обавезе, док 23 регрута или 68 одсто не знају своја права и обавезе. Нека од права која су регрути навели јесу: „Права имам као и сваки запослени у тој установи осим примања личног дохотка; да се према мени опходе као према сваком редовно запосленом у дотичној установи; примање накнаде од око 300 динара; право да се узму слободни дани ако дозволи шеф; право на годишњи одмор, наградне дане, сваки викенд слободан; право на здравствену заштиту, као и сва права која имају војници на редовном служењу војног рока; да служим у установи коју одаберем; да извршавам задатке које ми даје директор те установе; нисам сигуран, мада мислим да имам иста права као и остали регрути на служењу војног рока са оружјем“. Између осталог, регрути су навели и следеће обавезе: „Поштовање наредби од стране надређених; не морам да носим пушку и униформу; да и цивилну службу радимо свесно и одважно; морамо да слушамо шефа, директора, да будемо тачни на свом радном месту; да редовно долазим и трудим се да максимално испуним радне задатке; да служим остале; радно време које траје између 6-14 часова радним данима; да редовно долазим и радим шта ми кажу; да сам на послу сваки дан од понедељка до петка, онолико сати колико ми фирма одреди; да се редовно одазивам на задатке надређеног, обављам (одрађујем) редовно радно време 8 часова; као обавезе на послу, мање-више мора се долазити на време, слушати шефа установе; испуњавање обавеза у складу са занимањем и испуњавање задатака које добијам од претпостављених; да служим отаџбини на тај начин савесно и часно; поштовање правила службе у установи у којој служимо војну обавезу; да помогнем у свим пословима и проблемима који ће мој претпостављени поставити преданном; редован долазак на место где служим цивилну службу; обављање послова за које сам задужен“.

Може се закључити да су регрути недовољно обавештени о основним појмовима везаним за приговор савести и цивилну службу јер 57 одсто не зна шта је приговор савести, 26 одсто не зна за појам алтернативно служење војног рока, 72 одсто се опредељује за служење војног рока у цивилној служби, док би 22 одсто откупило свој војни рок, а 72 одсто сматра да им обука није потребна за одбрану земље, тј. за учествовање у заштити и спасавању грађана, материјалних и културних добара, и више су обавештени о својим правима него о обавезама које их чекају у организацијама и установама. Опредељење за цивилну службу правдају тврдњама да је то веома корисно за друштво и Војску СЦГ, и да друштво од тога има већу корист – у Војсци „губе време“.

Добијени резултати из упитника користиће се у даљем раду Војног одсека Сомбор за сагледавање основних ставова и опредељења регрута за цивилну службу. Наравно, то је само покушај да се у раду војних одсека уведе пракса анкетања регрута који су се изјаснили да војну обавезу регулишу служењем војног рока у цивилној служби.

ПРИГОВОР САВЕСТИ У ДРУГИМ ЗЕМЉАМА²²

Под правом на приговор савести подразумева се одбијање да се служи војна обавеза под оружјем из верских или других разлога савести. Оно се сада прихвата све мање као верско право, а све више као фундаментално, универзално људско право. Право на приговор савести правно је регулисано у више десетина земаља света. Правна регулација приговора савести се знатно разликује од земље до земље. У неким земљама је право на приговор савести либерално: број приговарача савести је велики, процедура остваривања права на приговор савести јасно је утврђена, а служење војног рока замењено је цивилним служењем у алтернативним службама (Шведска, Финска, Немачка, Француска, Шпанија). У другим земљама право на приговор савести је само декларативно право: правна процедура није јасно утврђена, број приговарача савести је мали, а приговарачи су често, услед одбијања ношења оружја, изложени високим затворским казнама (у готово свим некадашњим „социјалистичким“ земљама, новонасталим државама на тлу бивше СФР Југославије, јужноамеричким земљама итд.). Неке државе (Албанија, Азербејџан, Јерменија, Белорусија, Турска и већина земаља Африке) уопште не познају право на приговор савести. Право на приговор савести је нераскидиво повезано са правном регулацијом војне обавезе.

Упоредна правна анализа права на приговор савести и правна регулација војне обавезе у појединим земљама.

Ред. бр.	Земља	Регулисање војне обавезе	Приговор савести
1.	Албанија	ВО постоји за регуларну војску и за паравојне формације (од Другог светског рата). Дужина војног рока је 12 месеци.	Нема правних прописа на основу којих се признаје право на приговор савести, нити одредаба о обављању алтернативне службе.
2.	Аустрија	ВО је установљена <i>Уставом Аустрије</i> из 1975. године, чл. 19 (а), и <i>Законом о одбрани</i> из 1990. године. Дужина војног рока је осам месеци.	Утврђен је <i>Уставом Аустрије</i> из 1975. године чл. 19(а) и <i>Законом о цивилној служби</i> из 1974. године, који је више пута мењан, а последњи пут у децембру 1996. године. Дужина алтернативног служења је 12 месеци.

²² Др Стеван Илић и Биљана Ковачевић-Вучо, „Приговор савести“, друго издање, Југословенски комитет правника за људска права, биро за приговор савести, Београд, 2001.

3.	Белорусија	ВО је утврђена <i>Законом о јединственој војној обавези и војној служби</i> из 1992. године. Дужина војног рока је 18 месеци.	<i>Закон још није донет</i> а Нацрт закона из 1994. године белоруска скупштина је одбила. И поред <i>недостатка</i> Закона, приговорачи савести су слати да служе војни рок у бригадама за изградњу (јединице војне инжињерије).
4.	Белгија	Изменом <i>Закона о ВО</i> из 1962. године, ВО је укинута крајем 1992. године. Војска Белгије се састоји само од професионалних војника (од марта 1995).	Белгија је једна од последњих земаља западне Европе која је прихватила приговор савести (1965. године). <i>Закон о приговору савести</i> из 1980. године више није на снази, тако да нема законских прописа којима се предвиђа приговор савести професионалних војника.
5.	Босна и Херцеговина	Законске основе ВО нису јасне. Федерација БиХ: у јуну 1996. усвојен је <i>Закон о одбрани</i> . Дужина војног рока је 12 месеци. Република Српска: <i>Законом о војсци</i> од 28. децембра 1996. утврђено је да војни рок траје 9 месеци.	<i>Законом о одбрани</i> дозвољено је (из верских разлога) служење војног рока у неборбеним јединицама 24 месеца. <i>Нема</i> законског прописа којим је право на приговор савести детаљније регулисано.
6.	Бугарска	<i>Уставом</i> из 1991. године чл. 59, и <i>Законом о одбрани и војсци</i> (1995, са изменама 1998), детаљније се регулише питање ВО. Дужина војног рока је 12 месеци.	Утврђен је чл. 59, став 2 <i>Устава</i> и <i>Законом о замени ВО алтернативним службама</i> из 1998. године, али није у складу са светским стандардима. Алтернативно служење траје 24 месеца, преко Министарства за рад и социјална питања, у социјалним установама, болницама, ЦЗ и др. До 1998. године приговорачи савести су служили војску у неборбеним јединицама.
7.	Чешка Република	ВО постоји и утврђена је <i>Уставом</i> из 1992. године и <i>Законом о војној служби</i> из 1993. године. Дужина војног рока је 12 месеци.	Утврђен је чл. 15, став 2 <i>Устава</i> и <i>Законом о цивилној служби</i> из 1992, са изменама из 1993. године. Право на приговор савести имају и резервисти, док професионални војници немају то право. Алтернативна служба траје 18 месеци. Води их Министарство за рад и социјална питања у сарадњи са локалном самоуправом, а обавља се у болницама, у оквиру пројеката за очување животне средине, чишћење и прање улица итд.
8.	Хрватска	ВО регулисана је чл. 47, став 1, <i>Устава Хрватске</i> из 1990. године, <i>Законом о одбрани</i> из 1991. године (са изменама 1993. и 1996. године) и <i>Законом о измени закона о одбрани</i> из 2001. године. Дужина војног рока је шест месеци.	Чл. 47, став 2, <i>Устава Хрватске</i> из 1990, <i>Закон о одбрани</i> из 1993. године. Цивилна служба траје осам месеци. <i>Правилником о одређивању правних особа у којима се може обављати цивилна служба у РХ</i> (1995. и 1999) предвиђено је да се ЦС може обавити: 1) у појединим државним предузећима од општег интереса и предузећима из подручја поморства, промета и веза (Хрватска железница и бродоградилнице у Пули); 2) у установама за социјално старање – домови за децу и омладину, савез слепих, центри за аутизам и помоћ деци ометеној у развоју, појединим основним школама, центрима за рехабилитацију.

			литацију инвалида, геронтолошким центрима и сл.; 3) у установама из области здравства - болницама, клиникама, клиничко-болничким центрима, и 4) државним институцијама у области правосуђа и управе - општински и жупанијски судови, тужилаштва или министарства и жупанијске управе.
9.	Данска	ВО регулисана је у чл. 81 Устава Данске из 1953. године и у <i>Закону о народним службама</i> из 1990, са изменама из 1992. године. Дужина војног рока је између четири и 13 месеци, зависно од вида војске, али најчешће траје девет месеци.	Правно је регулисан још 1917. године. Данашњи законски основ је <i>Закон о народним службама</i> из 1980. године и <i>Закон о цивилним службама</i> из 1987. године. Захтев се може поднети у току служења војног рока, чак и професионални војници. Алтернативне службе трају од четири до 13 месеци, зависно од рода-службе у којем би приговарач служио. Под надзором су Министарства унутрашњих послова. Алтернативно служење се може обављати у владиним и невладиним организацијама. Приговарачи могу сами да бирају алтернативну службу, око 95% захтева се усваја.
10.	Финска	ВО утврђена је чл. 75 Устава Финске из 1919. године и <i>Законом о војној служби</i> из 1950. године. Дужина војног рока варира од осам до девет и по месеци.	Правно је регулисан још 1931. године. Садашња законска основа је <i>Закон о алтернативним цивилним службама</i> из 1991. године. Лице које то жели из религиозних и етичких разлога може обављати ВО према <i>Закону о војној служби</i> тако што ће у доба мира бити ослобођено вршења ВО и бити упућено на цивилну алтернативну службу. Правно посматрано, није потпуно јасно како би то функционисало у време рата. Право на захтев имају и војници и резервисти у току служења војног рока. Алтернативна служба траје 13 месеци и под надзором је Министарства за рад. Може се обављати у владиним организацијама, општинским организацијама, црквама, непрофитним организацијама, у организацијама из области социјалне заштите и здравства, и невладиним организацијама. У просеку се усваја око 95% захтева.
11.	Француска	Француска је прва земља која је увела општу ВО још 1793, а правно је регулисала 1798. године. Садашњи законски основи за ВО јесу: <i>Владин декрет</i> из 1959, и закони из 1971. (бр. 424) и 1983. године (бр. 605). Дужина војног рока је 10 месеци.	Правно је регулисано 1963. године. Садашњи законски основ је <i>Закон бр. 605</i> из 1983. године. Захтев се не може поднети у току служења војног рока. Захтев могу поднети и резервисти, али по истеку четири године од завршетка војног рока. Алтернативну службу организује Министарство за социјална питања у трајању од 20 месеци, а обавља се у владиним и невладиним организацијама. Од 1997. године приговараче плаћају организације у којима се врши алтернативна служба, па је због немогућности покривања трошкова број организација сужен.

12.	Немачка	<p>ВО регулисана је чл. 12, став 1, <i>Основног закона</i> (устава) из 1949. године и <i>Законом о војној служби</i> из 1956. године. Дужина војног рока је 10 месеци.</p>	<p>Предвиђен је чл. 4-6, став 3, <i>Устава</i> и <i>Законом о одбијању да се служи ВО коришћењем оружја по основу савести</i> из 1983. године. Цивилна служба се обавља изван војних јединица, како је регулисано <i>Законом о цивилним службама</i> из 1995. године. Око 98% захтева усваја Савезни уред за цивилне службе, који је саставни део Министарства за омладину, породицу, жене и здравље. Алтернативна служба траје 13 месеци и обавља се у болницама, социјалним установама и невладиним организацијама. Многи војни обвезници се одлучују за алтернативно служење. Није могуће обављати алтернативну службу у <i>иностранству</i>, али је признато право онима који су били у иностранству и тамо добровољно обављали социјални рад за неку признату међународну организацију најмање 15 месеци. Постоји посебно решење које се односи на Јеховине сведоке који се изјасне да не могу обављати ни алтернативно служење, па су у обавези да 25 месеци раде у некој од здравствених установа, јер здравство много зависи од приговарача савести због немогућности запошљавања професионалног особља.</p>
13.	Грчка	<p>ВО утврђена је чл. 4, став 6, <i>Устава Грчке</i> из 1975. године и <i>Законом бр. 1763</i> из 1988. године. Дужина војног рока је од 21 до 23 месеца.</p>	<p><i>Законом о приговору савести</i> из 1998. године регулише се алтернативно служење војног рока изван војних јединица. Војни обвезници који одбију служење војне службе могу да је обављају у неборбеним војним јединицама, при чему служење траје <i>двоструко</i> дуже. Још увек нема случајева алтернативног служења ван војске.</p>
14.	Мађарска	<p>ВО регулисана је чл. 80-Х <i>Устава Мађарске</i> из 1989. године и <i>Законом о народној одбрани</i> из 1993. (са изменама 1997. године). Дужина војног рока је девет месеци.</p>	<p>Утврђен је <i>Уставом</i> и <i>Законом о цивилној служби</i> из 1997. године. Захтев се може поднети и за време служења војног рока, али само до полагања заклетве. То право имају и резервисти, док професионални војници немају. Захтеви се подносе цивилним властима, тј. органима локалне самоуправе, чија одлука може зависити од војних власти. Скоро сви захтеви се прихватају. Алтернативне службе се регулишу <i>Законом о цивилним службама</i>, трају 15 месеци, под надзором су Министарства за рад, обављају се у владиним и невладиним организацијама, као и у иностранству (на основу билатералних уговора са другим државама). Приговараче савести плаћа организација код које се алтернативна служба обавља, што износи 80 одсто од законом утврђеног минималног дохотка. Алтер-</p>

			нативна служба се може обављати и у војсци, у неборбеним јединицама, и тада траје девет месеци.
15.	Луксембург	ВО не постоји – укинута је 1967. године. Због обавеза према НАТО-у, има малу војску, састављену од добровољаца. Законски основ за регулисање војске је <i>Закон о војсци</i> из 1952. године.	Нема посебне правне регулативе у односу на приговор савести, а ни познатих случајева да су професионални војници (од 18 до 25 година старости) подносили захтеве по основу приговора савести.
16.	Италија	ВО утврђена је чл. 52. <i>Устава</i> из 1974. године. Војна служба је регулисана законима из 1936, 1964, 1975, и 1986. године, и може се обављати у војсци, војној полицији, ватрогасним бригадама или полицији. Дужина војног рока је 10 месеци.	Први пут је правно регулисан <i>Законом бр. 772</i> из 1972. године, а затим и <i>Законом о приговору савести</i> 1998. године. Право је ограничено за време рата. Захтеве не могу подносити професионални војници. Захтеве решава Национални биро за цивилне службе у року од 15 до 18 месеци. Алтернативна служба траје 10 месеци, а обавља се у јавним институцијама и непрофитним организацијама.
17.	Македонија	ВО утврђена је чл. 28. <i>Устава Македоније</i> из 1991. (са амандманима из 1992. године) и <i>Законом о одбрани</i> из 1992. Војни рок траје девет месеци.	Не постоји правни пропис којим је то питање регулисано. Међутим, <i>Законом о одбрани</i> дозвољено је онима који одбију вршење ВО из религијских разлога да ненаоружани служе 14 месеци у војсци. Нема никаквих података о алтернативним службама.
18.	Холандија	У Холандији ВО није обавезна. Чланом 98 <i>Устава</i> предвиђено је да: за одбрану државних интереса постоји војска сачињена од добровољаца и војних обвезника. ВО регулисана је законом. Иако формално ВО у Холандији још постоји, Парламент је 1992. године одлучио да суспендује све војне позиве. Након јануара 1997. нема више војних обвезника. Војска је сада потпуно професионална. <i>Законом о војној служби</i> из 1997. године предвиђа се, у случају рата, позивање свих в/о до 45 година старости.	Право је утврђено у чл. 99 <i>Устава Холандије</i> и <i>Закону о приговору савести војној служби</i> из 1962. године (са изменама до 1997. године). Професионални војници имају право подношења захтева у било којем периоду служења војске, као и регистровани в/о по завршеним лекарским прегледима. Будући да служење војног рока у Холандији није обавезно, лица чији захтеви по основу приговора савести буду прихваћени нису обавезни да обављају ни алтернативну службу.
19.	Норвешка	ВО утврђена је чл. 109 <i>Устава Норвешке</i> из 1814. године и <i>Законом о општим обавезним службама</i> из 1953. године. Дужина војног рока је 6–12 месеци, зависно од рода војске.	Правно је регулисан још 1922. године. Садашњи законски основ је <i>Закон о ослобађању од војне службе из разлога личног убеђења</i> из 1965. године. За време рата приговарачи савести су дужни да служе у цивилној одбрани. Захтеви се подносе Војном пријемном одбору који их доставља шефу полиције у месту пребивалишта приговарача, а затим Министарству правде, које доноси коначну одлуку. Захтеве могу поднети војници у току служења војног рока и у року од два дана отпу-

			штају се из јединица. Алтернативна служба траје 14 месеци, под надзором је Министарства правде, а обавља се у здравственим или социјалним установама, хуманитарним организацијама, музејима, пољопривредним газдинствима итд. Профит од њиховог рада припада УНИЦЕФ-у. Изменама <i>Закона о општим обавезним службама</i> из 1990. године усвојен је и један посебан основ за приговор савести – противљење употреби Н оружја.
20.	Пољска	ВО регулисана је чл. 92 <i>Устава Пољске и Законом о одбрани</i> из 1967. године, који је до сада мењан 19 пута. Дужина војног рока је 18 месеци.	Први пут је правно регулисан 1988. године једном од измена <i>Закона о одбрани</i> . Пољска је прва земља Варшавског пакта која је регулисала право на приговор савести. <i>Законом о цивилним службама</i> из 1992. године није регулисано шта се дешава са приговором савести за време рата. Није дозвољено подношење захтева у току служења војног рока. Захтеви се подносе локалној пријемној комисији МО. Алтернативна служба траје 24 месеца, односно девет месеци за свршене студенте. Обавља се под надзором Министарства за рад и социјална питања у здравству, јавним службама, на пројектима за заштиту животне средине итд.
21.	Румунија	ВО регулисана је чл. 52 <i>Устава</i> из 1991. године и <i>Законом о припремама становништва за одбрану</i> из 1996. године. Дужина војног рока је 12 месеци, у морнарици 18 месеци, а за дипломиране студенте шест месеци.	Регулисан је чл. 4 <i>Закона о припремама становништва за одбрану</i> . Начин обављања и значење алтернативне службе одређени су <i>Предлогом закона о алтернативним службама</i> из 1992. године, који је ступио на снагу 1996. године. Захтеви се не могу предавати у току служења војног рока, а подносе се МО. Алтернативне службе, у трајању од 24 месеца, утврђене су <i>Резолуцијом Владе</i> из 1997. године. Обављају се у јавним институцијама, трговинским компанијама које раде у области социјалне и медицинске помоћи, на пројектима за заштиту околине, у пољопривреди и шумарству.
22.	Словенија	ВО утврђена је чл. 123 <i>Устава Словеније</i> из 1992. године и на основу <i>Закона о војној служби</i> из 1995. године. Дужина војног рока је седам месеци.	Право је утврђено чл. 46 <i>Устава</i> и у <i>Закону о војној служби</i> . Одвојено је право приговора савести за време рата. Захтев се може поднети и у току служења војног рока. Подноси се МУП-у, и траје седам месеци под надзором МУП-а, који је под контролом МО. Постоје 43 признате институције у којима се може алтернативно служити војни рок (Црвени крст, ватрогасне јединице, болнице итд.). Они који одбију алтернативно служење губе статус приговарача савести и морају редовно служити војску.

23.	Шпанија	<p>ВО утврђена је чл. 30 <i>Устава Шпаније</i> из 1978. године, као и на основу <i>Закона о војној служби</i>, са изменама из 1991. године, и <i>Декрета Владе о регрутовању и војној служби</i> (1107/1993, 1410/1994). Дужина војног рока је девет месеци.</p>	<p>Од 1973. године постоји могућност ненаоружаног служења војног рока. Право је утврђено чл. 30, став 2, <i>Устава Шпаније</i> и <i>Законом о приговору савести</i> из 1984. године, који је ступио на снагу 1988. године. Алтернативне службе су регулисане <i>Краљевским декретом бр. 20</i> из 1988. године. Захтеви се не могу поднети у току служења војног рока, а то право немају ни професионални војници. Захтеви се подносе Националном савету за приговор савести (ЦНОЦ). Алтернативне службе трају 13 месеци, под надзором су Министарства правде, а обављају се у владиним и невладиним организацијама. У Шпанији постоји велики проблем са проналажењем места за алтернативно служење, тако да је 1997. године Врховни суд донео одлуку да се са служењем треба отпочети најкасније у року од 18 месеци од дана уважавања захтева. Ако Влада не може да обезбеди место, приговарачи савести се ослобађају служења у потпуности. Отако је донет <i>Закон о приговору савести</i>, невладин организација МОЦ пропагира тзв. тотални приговор савести – одбијање обављања војне и алтернативне службе.</p>
24.	Швајцарска	<p>ВО утврђена је чл. 18, <i>Савезног устава</i> из 1848. (са допуном 1992. године), на основу <i>Закона о војној организацији</i>, из 1907. и <i>Закона о одбрани</i> из 1992. године. Основни војни рок траје четири месеца (118 дана), обука резервиста до 50 година живота – осам двадесетодневних обука до 32 године и три тринаестодневне војне вежбе до 42. године живота. Укупно, око 300 дана војне службе.</p>	<p>Чланом 1, <i>Закона о алтернативној служби Швајцарске</i> из 1996. године предвиђено је служење у цивилној алтернативној служби. Швајцарска је једна од последњих земаља западне Европе која је регулисала то питање. На основу <i>референдума</i> 1991. године, у чл. 18 Устава путем амандмана, уведено је право алтернативног служења. <i>Закон о алтернативној служби</i> је прихваћен у Парламенту октобра 1995, а ступио је на снагу октобра 1996. године. Захтеве могу поднети сви в/о који су проглашени способним за служење војног рока, као и професионални војници. Захтеви се подносе Министарству за индустрију и рад. Захтев се може поднети и у току служења војног рока. Алтернативне службе трају 177 дана и под надзором су Министарства за индустрију и рад. Могу се обављати у било којем јавном или приватном органу који служи јавним интересима.</p>
25.	Велика Британија	<p>ВО у Великој Британији не постоји од 1960. године. Постоји могућност добровољног служења војске након 16. године живота.</p>	<p>Важеће правно правило је тзв. <i>Поверљиво војно упутство бр. 6</i>. Та инструкција је војна тајна и њу није могуће објавити. Сваки припадника војске може у било које време поднети захтев за отпуст на основу приговора савести. Захтев се подноси официру који командује јединицом и одлази се на разговор са верским службеником. Ако отпуст није одобрен, приговарач савести се може жалити Саветодавном комитету за приговор савести, те-</p>

			лу изван МО. Комитет само доноси предлог о отпуну, али тај предлог МО увек усваја. Од поднетих 36, усвојено је 11 захтева.
26.	САД	ВО постоји, али није обавезна. Устав САД не говори о ВО. <i>Законом о специјализованим војним службама</i> регулише се служење војске за младиће од 18 до 26 година живота. Док је војна служба добровољна, сви осамнаестогодишњаци су обавезни да се пријаве Цивилној служби, која је задужена за надзор војног плана.	Нема правног прописа којим је регулисано питање приговора савести. Међутим, при пријављивању за обавезно служење војске и у случају да Конгрес донесе одлуку да позове све пријављене в/о за служење војске право на приговор савести је регулисано <i>Одељком 6 (ј) Закона о специјализованим војним службама</i> .

Преференције вредности студената Војне академије

УДК: 159.43-57.875 : 174] : 355. 231.31 (497.1)

Проф. др Десимир Пајевић,
проф. др Јан Марчек, пуковник и Нада Данић*

Полазећи од теоријских схватања вредности, као и резултата досадашњих истраживања тог проблема, у раду су утврђене основне вредности студената Војне академије Војске Србије и Црне Горе. У истраживању је коришћен инструмент који је произишао из Рокичевог (Rokeach) концепта вредности и који садржи 35 вредносних појмова. Испитивање је обављено на пригодном узорку од 149 студената друге године Војне академије Војске Србије и Црне Горе.

Обрадом података, осим утврђивања основних статистичких параметара, обухваћена је факторска анализа. Као полазни квантитативни подаци у анализи су коришћене процене којима су испитаници вредновали значај 35 врста вредности. Помоћу факторске анализе утврђено је девет латентних димензија вредности студената Војне академије: 1) хуманистичка оријентација; 2) патриотизам; 3) хедонизам; 4) стоицизам; 5) психолошка равнотежа; 6) идеалистичко стремљење ка вишим циљевима наспрам личне удобности и успеха; 7) прихваћеност норми војне организације; 8) независност, и 9) лично достојанство наспрам породичне сигурности.

Кључне речи: префериране вредности, Рокичев концепт, факторска анализа.

Појам вредности и вредносних оријентација

Појам *вредности* термилошки је умногоме нејасан упркос бројним дефиницијама.¹ Има схватања да се вредности не могу дефинисати јер су то најопштије категорије људског мишљења и „опиру се сваком дефинисању“. Појам *вредност* потиче од латинске речи *valeo*, што значи крепак, јак, здрав. Антички мислиоци користили су термине *akstos*, у значењу достојан, вредан, и *time*, за означавање вредновања, поштовања. У нашем језику реч *вредност*, има различита значења, попут: врлина, снага, моћ, храброст, доброта.²

* Проф. др Д. Пајевић је професор на Филозофском факултету у Београду; проф. др Јан Марчек, пуковник, начелник је Одсека за војну социологију и психологију Института ратне вештине у Београду; Нада Данић је психолог у Војној академији ВСЦГ.

¹ У енглеском језику користи се око 40 термина за означавање појма *вредности*.

² А. Пејатовић, *Вредносне оријентације и образовне потребе одраслих*, Институт за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет, Београд, 1994, стр. 15.

За вредности су заинтересоване многе научне дисциплине, нарочито филозофија, социологија, педагогија и психологија. Наравно, свака од њих има специфичан прилаз вредностима. Филозофија вредности проучава као универзалне општељудске категорије – етичке идеале; социологија – као стандарде друштвеног функционисања; педагогија – као критеријуме према којима се вреднује васпитни процес и остварује идеал формирања свестране личности, а психологија – као предиспозиције за пожељне облике понашања.

Вредности утичу на људско понашање на три начина: као циљеви којима се тежи; као критеријуми избора алтернативних могућности, и као општи захтеви који се постављају у односу на околину и самог себе. Вредности утичу и на формирање личности, нарочито у области мотивације, емоција и, што је посебно значајно, чине „стожер“ интегритета личности. Имају три основне карактеристике: *преференцију, пожељност и уверење у остваривање циљева.*

У проучавању вредности пошло се од неколико дефиниција. На основу свог истраживања *Вредносне оријентације и образовне потребе одраслих*, А. Пејатовић наводи више дефиниција вредности. На пример, према К. Клахону, вредност је „концепција, експлицитна или имплицитна карактеристична за појединца или групу о пожељном, које утиче на избор расположивих начина, средстава и циљева акција“. Пожељност као основна карактеристика вредности садржана је и у дефиницији Б. Кузмановића, који наглашава да су вредности „схваћања (системи уверења) о лично или друштвено пожељним општим начинима понашања, врстама активности и релативно трајним стањима у природи и друштву“. Према Р. Лукићу, „вредности су идеална својства објеката која их чине пожељним за људе“, док према Ч. Морису „појам вредности употребљава се да означи тенденције или диспозиције живих бића да више воле једну врсту објеката од других. Објекат је било шта што нека особа више воли, тј. бира“.³

Те дефиниције садрже три значајне карактеристике вредности: третирају се као диспозиције живих бића, оријентир су за опредељење између различитих варијаната и јављају се као регулатор у људском понашању.

За вредности се везује и уверење, као најбитнија одлика, које је садржано и у дефиницији вредности Г. Олпорта. Према њему, вредност је „једно уверење на основу кога човек највише воли да дела. Тако је она једна когнитивна, једна моторна и, изнад свега, једна дубоко својствена диспозиција“⁴. Дакле, вредности имају когнитивну, емоционалну и конативну димензију.

Н. Рот сматра да вредности означавају „идеје или ситуације за које постоји уверење да представљају нешто добро, нешто пожељно,

³ Исто, стр. 17.

⁴ Исто, стр. 18.

нешто чијем остварењу треба тежити⁵. У тој дефиницији постоји спој појма *уверење*, који се везује за личност, и појма *пожељно*, који се односи на идеје и ситуације, али и на човека за кога су пожељне.

Вредности се одређују и као диспозиција за понашање. У вези с тим, дефиниција коју предлаже Д. Пантић спада у најобухватније будући да су у њој садржане све значајне карактеристике појма вредност. Према њему, „вредности су релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике (диспозиције) појединца и групе (елементи друштвене свести), формиране међусобним деловањем историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца, који, због тако прописане пожељности, усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима“.⁶

Операционалнију дефиницију вредности понудио је Б. Шверко: „Опште и релативно трајне циљеве које желимо постићи да бисмо задовољили своје потребе називамо вредностима“.⁷ Вредности су интегрисане у вредносних систем, где се успоставља одређена хијерархија. Оне јесу схватање о пожељним општим начинима понашања. Вредности као циљеве доживљавамо свесно и сматрамо их пожељним и са личног и са друштвеног становишта.

Вредности су према А. Пејатовићу „однос између човека, његових диспозиција и објеката, односно његових својстава којима задовољава неку од потреба“.⁸ У том односу код човека се формира уверење о пожељности одређених објеката, појава и стања. Тај однос је позитивно емоционално обојен и изражава се кроз мотивационо (делатно) понашање.

За Рокича су вредности „постојано веровање да су извесни специфични начини понашања или стања постојања лично или друштвено пожељнији од супротног или обрнутог начина понашања или постојања“.⁹ Пажљива анализа концепта који нуди тај аутор открива неколико важних момената. *Прво*, он вредностима придаје релативно трајан карактер пошто инсистира да су оне „постојано веровање“. *Друго*, његов концепт вредности садржи и емоционалну, и мотивациону и когнитивну компоненту, а то схватање је својствено многим ауторима припадницима психолошке школе или психолошког приступа у разумевању вредности. *Треће*, тај концепт омогућава разликовање „начина понашања“ од „стања постојања“, што је (према том концепту) битан основ за поделу вредности на: 1) инструменталне, које се односе на моралност или меродавност поступања појединца, и 2) тер-

⁵ Н. Рот, према: М. Петровић, *Вредносне оријентације деликвената*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1973, стр. 28.

⁶ Д. Пантић, *Вредносне оријентације младих у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 1981, стр. 13.

⁷ Б. Шверко и сар., *Психосоцијални аспекти избора образовања и звања*, Центар за друштвену делатност ССО Хрватске, 1980, стр. 13.

⁸ А. Пејатовић, *исто*, стр. 23.

⁹ М. Rokeach, *The nature of human values*, Free press, 1973.

миналне вредности, које, будући да описују „стања постојања“, изражавају изнутра и интерперсонална стања егзистенције. *Четврто*, тај аутор наглашава да су вредности детерминанте социјалног понашања. Рокич, заправо, инсистира на ставу да су вредности стандарди који утичу на понашање и са којима појединац упоређује своје понашање у вези с моралношћу и одржавањем самопоштовања. Такође, инсистира на мотивационој функцији вредности услед које појединац тежи да стекне баш оне вредности које помажу стицању самопоштовања. Најзад, према том концепту, вредности се суштински и јасно разликују од ставова, што истраживачу омогућава да операционално разграничи та два појма. У том процесу, нарочито треба узимати у обзир следеће: 1) да особа може да има небројено много ставова о специфичним објектима или ситуацијама, али релативно мало вредносних судова о њима; 2) да вредности имају централнију позицију од ставова јер су општији стандарди и превазилазе специфичне објекте и ситуације; 3) да су вредности старије и од ставова и понашања, да их детерминишу и да промене вредности прате промене у ставовима и понашањима; 4) да постоји хијерархијска структура вредности чију основу чини релативна важност вредности за појединца, и 5) да се личним системом вредности и њиховим варијацијама приоритета могу објашњавати варијације ставова и понашања.

Осим појма *вредности*, у социјалнопсихолошкој литератури се веома често сусреће појам *вредносне оријентације*. Иако се тешко може направити дистинкција између та два појма, неки аутори, ипак, уочавају разлику у теоријској сфери, док се веома тешко може установити разлика између њих у емпиријским истраживањима. Тако, на пример, Б. Кузмановић сматра да „вредности подразумевају више артикулисану, одређенију концепцију о пожељном, а вредносне оријентације широки, мање артикулисан систем уверења, мање изоштрени и 'освешћену' концепцију о пожељном“.¹⁰ Разматрајући односе између „вредности“ и „вредносних оријентација“, А. Пејатовић говори о вредностима као „полазишту и исходишту вредносних оријентација“.¹¹ Но, може се прихватити схватање да се о вредносним оријентацијама може говорити онда када вредности имају функцију усмеравања, што подразумева интегритет и доследност доживљаја и понашања. Још одређеније, Н. Рот и Н. Хавелка вредносне оријентације одређују као „опште принципе понашања и деловања у вези за одређеним циљевима чијем се остварењу тежи и који се манифестују у бројним и различитим облицима активности“.¹²

¹⁰ Б. Кузмановић, „Вредносне оријентације ученика на завршетку основног образовања“, Настава и васпитање“, Београд, 1990, бр. 4-5, стр. 278-279.

¹¹ А. Пејатовић, *исто*, стр. 33.

¹² Н. Рот и Н. Хавелка, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију, Институт друштвених наука, Београд, 1973, стр. 9.

Досадашња истраживања вредности и вредносних оријентација на популацији младих у нашој земљи

За свако друштво је значајно да зна основне *вредности* својих припадника. У нашој земљи су – како у грађанству, тако и у војсци – истраживани системи вредности и вредносних оријентација младих. У једном од првих испитивања система вредности на радним акцијама, непосредно после Другог светског рата, Смолић и Крковић утврдили су да су код сеоске омладине биле доминантне политичко-економске вредности, код средњошколске – политичко-економске и техничке, код студентске – естетско-забавне, а код радничке омладине – спортске и техничке вредности.¹³ У истраживањима спроведеним педесетих година 20. века утврђена је изразита интернационалистичка оријентација свих категорија младих. Шездесетих година у истраживању вредности код студената утврђено је да је снажна оријентација ка материјалним вредностима и атеизму. Седамдесетих година у више истраживања потврдило се да код младих опада оријентација ка „традиционалним вредностима“.

Рот и Хавелка, испитујући вредности код средњошколске омладине у СР Србији, утврдили су да се у вредносном систему издваја седам вредносних оријентација. Према степену изражености то су: делатна (смисао живота је у раду и стварању); сазнајна (најважније је трагање за истином); алтруистичка (најважнији циљ у животу је помагање); хедонистичка (најважније је осигурати задовољство и уживање); естетска (смисао живота је у постизању лепоте и склада); моћ и углед (најважније је обезбедити друштвени углед и моћ у друштву), и економска вредност (најважније је стицати имовину и богатство).¹⁴ За то истраживање је значајно да су постојале разлике у систему вредности ученика зависно од врсте школе. На пример, ученици гимназија придавали су много већи значај естетској, алтруистичкој и сазнајној оријентацији, док су ученици индустријских школа већи значај придавали моћи и угледу, хедонистичкој и улититаристичкој оријентацији.

В. Томановић је установио да постоје разлике у редоследу најпожељнијих вредности међу појединим категоријама младих. Студентима је на првом месту „породична срећа“, па смелост у тражењу истине и правде, стваралачки рад и друштвеност.¹⁵

Занимљиви су и резултати испитивања система вредности после агресије НАТО-а на СРЈ Управе за морал и информисање Војске Југославије. Према резултатима истраживања Д. Радовановића и Д. Ра-

¹³ Н. Смолић-Крковић, 1970, према: Д. Пајевић и сар., *Вредносне оријентације и животни стилови питомца Војне академије*, Војна академија Копнене војске, Београд, 1987, стр. 6.

¹⁴ Рот и Хавелка, *исто*, 1973.

¹⁵ В. Томановић, *Омладина и социјализам*, „Младост“, Београд, 1977.

дуловића, у систему вредности грађана Црне Горе доминантне су социјалне вредности: слобода, породична сигурност, правда, независност и безбедност земље, затим мере личне вредности као што су срећа, памет и мудрост, и моралне вредности као што су част, лични мир, и слично. На листи од 35 вредности последња три места припала су послушности, узбудљивом животу и помирљивости.¹⁶

Једно од најобимнијих истраживања *вредносних оријентација* обавио је Д. Пантић у периоду од 1979. до 1988. године. Аутор је желео, између осталог, да региструје и промене унутар испитиваних вредносних оријентација, па је 1988. године реплицирао истраживање из 1979. године. У првом истраживању (1979) требало је да се региструју интензитет и раширеност испитиваних вредносних оријентација, док је поновљено истраживање (1988) било превасходно срачунато на трагање за променама у оквиру вредносних оријентација младих у Србији. Резултат Пантићеве анализе, на основу података добијених 1979. године, указује на вредносну нехомогеност младих и социјални положај као главни детерминатор прихваћености вредносних оријентација младих.¹⁷ Резултати добијени 1988. године нису указивали на значајне промене вредносних оријентација младих, што, уосталом, аутор није ни очекивао, али су указивали на извесна померања. У односу на 1979. годину, показало се да је смањења раширеност једних и повећана раширеност других вредносних оријентација: знатно је опао број младих који су самоуправно оријентисани (са 62 одсто на 37 одсто), егалитаристички оријентисаних било је 21 одсто (док је у претходном истраживању забележено 35 одсто), религиозност је повећана за 10 одсто, али је предност још имала нерелигиозност, као и друштвена у односу на приватну својину, у отворености према свету није било промене, односно око 70 одсто младих било је отворено према свету.¹⁸ Занимљив је и податак да је, чак, 75 одсто младих у истраживању из 1988. године говорило о повећаној аномичности (конфузија друштвених циљева, безнађе, дезоријентација, и слично), док је 1979. године таквих било свега 24 одсто.

Кузмановић је такође обавио истраживање ради компарације два истраживања вредности код ученика завршних разреда основних школа 1988. и 1994. године.¹⁹ Испитивањем је обухваћено девет вредносних оријентација, које су, углавном, дефинисане као биполарне димензије: оријентација ка приватној – друштвеној својини; отворе-

¹⁶ Д. Радовановић и Д. Радуловић, *Систем вредности у Црној Гори* (технички извештај), Институт за криминолошка истраживања, Београд, 2000.

¹⁷ Д. Пантић, *Вредносне оријентације младих у Србији*, исто.

¹⁸ Д. Пантић, *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, Институт друштвених наука, Центар за психолошко истраживање и јавно мњење, Београд, 1990.

¹⁹ Б. Кузмановић, „Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика“, „Психолошка истраживања“, бр. 7, Филозофски факултет, Институт за психологију, Београд, 1995, стр. 17–48.

ност – затвореност према свету; религиозност – нерелигиозност; егалитаризам – неегалитаризам; равноправност – неравноправност полова; ауторитарност – неауторитарност; конформизам – неконформизам; општи активизам – пасивизам и друштвени пасивизам – активизам.

Резултати истраживања из 1988. године показали су да су тада постојале следеће тенденције: ученици завршних разреда основних школа већином су давали предност друштвеној својини; подједнако су били прихваћени, затвореност и отвореност према свету; нерелигиозна оријентација је доминирала над религиозном; егалитаризам и неегалитаризам били су подједнако прихваћени; постојала је склоност ка конформизму и ауторитарности; став према равноправности полова био је глобално позитиван; општи активизам је био заступљенији од пасивизма, а друштвени активизам од пасивизма. Факторска анализа је показала да постоје три базичније димензије унутар скупа испитиваних варијабли вредносних оријентација. Први фактор на једном полу описују залагање за равноправност полова и отвореност према свету, а на супротном полу – ауторитарност и конформизам. Висок скор на другом фактору описују општи и друштвени активизам које не прати конформизам, док трећи фактор описују однос према друштвеној својини, егалитаризам и нерелигиозност.

Истраживање обављено 1994. године указало је на промене у прихваћености вредносних оријентација и са узрасног и с генерацијског аспекта. Наиме, значајно је промењен степен, па и смер, прихваћености појединих вредносних оријентација. Факторизација резултата показала је постојање три латентне вредносне димензије: прва је биполарна, и на једном полу је описују конформизам, ауторитарност и религиозност, а на супротном полу – отвореност према свету и равноправност полова. Другу описују залагање за друштвену својину и егалитаризам, и, у мањем обиму, ауторитарност и конформизам. Трећу изоловану латентну вредносну димензију описују општи и друштвени активизам, које прати позитиван однос према равноправности полова и релативно висока негативна веза с конформизмом.

Истраживање У. Младеновића и Ј. Кнебла²⁰ обављено је средином 1998. године на узорку од 463 адолесцента, између 17. и 18. година старости. Коришћен је исти инструмент као у истраживању Б. Кузмановића²¹, с понуђених девет вредносних оријентација (оријентација ка приватној – друштвеној својини; отвореност – затвореност према свету; религиозност – нерелигиозност; егалитаризам – неегалитаризам; равноправност – неравноправност полова; ауторитарност – неауторитарност; конформизам – неконформизам; општи активизам – пасиви-

²⁰ У. Младеновић и Ј. Кнебл, „Вредносне оријентације и преференције животних стилова адолесцената“, „Психологија“, 2000, бр. 3–4, стр. 435–454.

²¹ Б. Кузмановић, *исто*, стр. 17–48.

зам, и друштвени пасивизам – активизам), и показало се да није било значајних промена у вредносном одређењу младих у односу на 1994. годину.

Приликом истраживања вредносних оријентација обављеног на пригодном узорку од 301 испитаника у току 1990. године, помоћу АВЛ-скеале,²² А. Пејатовић је утврдила да испитаници највише преферирају теоријску вредносну оријентацију, а затим друштвену, политичку и естетску, док је на последњем месту религиозна вредносна оријентација.²³

Истражујући вредносне оријентације студената будућих наставника, на узорку од 394 испитаника све четири године студија, помоћу скале вредносних оријентација ВОР 1 и ВОР 2, А. Брковић и Д. Петровић-Бјекић (1999) утврдили су да испитаници издвајају следећих десет друштвених и индивидуалних вредности: сигурност породице, срећу, слободу, унутрашњу хармонију, право пријатељство, самопоштовање, свет мира, успешан живот, мудрост и зrelu љубав.²⁴

У истраживању вредности које је изведено 1987. године на узорку од 211 питомаца Војне академије КоВ, помоћу стандардизоване „Скале вредности“²⁵, Д. Пајевић и сарадници²⁶ установили су да су код њих израженије следеће вредности:

– *колективизам*, као тежња за заједничким животом и нормама понашања. Израженост те оријентације је веома пожељна са становишта процене зрелости личности питомаца. И у ранијим истраживањима је установљено да је социјални интерес, који чини основу те оријентације, код кандидата за војне академије умногоме изражен.²⁷ Наиме, војна средина и војни колективи делују на појединца тако да погодују развијању позитивних емоционалних односа међу питомцима и развијају потребу за сарадњом и колективизмом. Према томе, израженост те оријентације у конкретном случају може да се сматра и индикатором израђености војних колектива.

– На другом месту по изражености је *толерантност*. О толерантности се говори и као о моделу понашања који карактерише сваку зrelu личност. Такве личности су по природи окренуте другим људима – испољавају интересовање за мишљења и ставове других. Одли-

²² АВЛ скала је заснована на Шпрангеровој класификацији вредносних типова.

²³ А. Пејатовић, *исто*, стр. 103.

²⁴ А. Брковић, Д. Петровић-Бјекић, Вредносне оријентације студената будућих наставника, научно саопштење на Петом научном скупу „Емпиријска истраживања у Психологији“ (резимеи), Филозофски факултет, Институт за психологију, Београд, 1999, стр. 27.

²⁵ „Скала вредности“ је стандардизована у Институту за психологију Филозофског факултета у Београду.

²⁶ Д. Пајевић, М. Ловре, Г. Маравић, П. Костић, *Вредносне оријентације и животни стилови питомаца Војне академије*, *исто*.

²⁷ Кандидати за војне академије имали су израженији социјални интерес од кандидата за техничке факултете, а мање изражен за медицину и наставничке факултете (Д. Пајевић, *Мотивациони чиниоци избора војне професије*, ВИНЦ, Београд, 1983).

кује их висок ниво толеранције према мишљењима и предлозима других и имају развијено осећање за уважавање и поштовање личности других.²⁸

– Трећа оријентација је *вођство*, као „тежња да се управља и кординира активност групе и жеља да се утиче на друге чланове групе“. Логично је што је та оријентација изражена код питомаца јер је руковођење са људима суштина војне професије. Према степену изражености те оријентације, јасно је да се питомци уживљавају у будуће улоге старешина, што ће им свакако олакшати сналажење у преузимању стварних улога.

Према степену изражености слична је и оријентација *на промене*, односно на прихватање друштвених промена и мењање животних навика. Нормално је да су зреле личности заинтересоване и отворене према свему што унапређује друштвени живот и односе међу људима. Мање су склоне да се држе онога што је превазиђено и што не одговара духу времена и степену научно-техничког развоја. То су личности које стреме ка прогресу, будућности, а мање су окренуте ка прошлости и конвенционалним начинима живота. Будући да војна професија мора да прати све научно-техничке промене и модалитете живљења у савременом свету, наведени резултати показују да код питомаца постоји латентна спремност да прихватају све оно што је ново и прогресивно.²⁹

– Као вредносна оријентација изражена је и тзв. *имплицитна педагогија*, као емоционални однос према васпитању и веровање у позитивне исходе тих утицаја на развој личности детета. Позитивно је што питомци значајно цене васпитање као процес социјализације личности. Њихова професионална улога првенствено ће захтевати да се понашају као васпитачи, и они су очито ка томе усмерени, што је логички сагласно и с другим наведеним вредностима. Скоро у истом степену изражена је и *самодетерминација*, као веровање да је „судбина човека у његовим рукама“, насупротив веровању да од других све зависи у животу појединца.

– На седмом месту по изражености је *друштвено ангажовање*, као и интересовање за друштвену стварност и политичка збивања. Најмање су изражене биле *материјална оријентација* и *жеља за постигнућем*.

Наведени резултати показују да се вредности, иако су стабилније категорије од ставова, разликују зависно од узраста и културе, и да су подложне променама под утицајем друштвених збивања. У вези с

²⁸ Према својој природи, те две оријентације су у негативном односу са агресивношћу. То значи да су личности код којих су те вредности изражене мање склоне агресивном реаговању у међуљудским односима. Према томе, не може се рећи да питомци имају изражену латентну агресивност, што би се могло закључити на основу неких случајева у пракси.

²⁹ Личности које нису ригидне, по правилу, имају израженију ту оријентацију.

тим, значајно је сагледавање структуре вредности код студената Војне академије као „интелектуалног“ репрезента војне организације.

Проблем истраживања

Истраживање вредности (и вредносних оријентација) побуђује, у садашње време, велику пажњу многих институција у нас и у свету. За то има више разлога. *Прво*, због тога што су вредности веома важне за понашање појединца и друштва у целини. С друге стране, често се наглашава да је у кризи систем вредности друштва, посебно младих као његовог најзначајнијег дела. То је одлика времена у којем живимо, на шта је указао Маслов, најизразитији представник тзв. хуманистичке психологије. Он сматра да је управо недостатак вредности највећа болест нашег времена, да је потреба за неким вредносним системом (филозофијом живота) једна од специфично људских потреба а живот без неког одређеног вредносног система третира као полупатогено стање. *Друго*, због општости и трајности, вредности омогућују боље предвиђање понашања него ставови, што је посебно важно у образовању, политичкој оријентацији, политичком животу и, посебно, у армији, јер су „вредности“ идеал и смисао војничког живота. *Треће*, проучавањем вредности човеку се прилази као активном, самосвесном бићу које је усмерено према одређеним циљевима и идеалима. *Четврто*, с правом се наглашава да су вредности индикатор „квалитета живота“. Према томе, на основу проучавања вредности може се пратити процес сазревања личности, као и утицаји друштвених чинилаца на тај процес. Познавање система вредности једног друштва или његових делова (групе) омогућава лакше регулисање конфликта, одређивање циљева развоја и „обликовање“ моралних начела (кроз васпитање) припадника друштва. Такође, на основу система вредности појединаца и група може се објашњавати и предвиђати њихово понашање.

Полазећи од становишта да вредности чине један од основних феномена психичког живота људи, као и од чињенице да је претходно истраживање вредносних оријентација студената Војне академије обављено још 1987. године, због значајних промена у друштвеном и економском животу и месту и улоге Војске у друштву, обављено је истраживање вредности студената Војне академије. При томе, предмет истраживања биле су вредности студената Војне академије са становишта њихове преференције.³⁰ Циљ испитивања било је утврђивање изражености појединих врста вредности код студената Војне академије, као и утврђивање њихове структуре.

³⁰ Истраживање је изведено у оквиру ширег истраживачког задатка под називом: „Активности студената Војне академије у настави“.

За мерење вредности у истраживању је коришћен инструмент који је конструисао Институт за социолошка и криминолошка истраживања на основу Рокичевог концепта вредности. При конструкцији тог инструмента пошло се од 36 изворних Рокичевих вредности, да би на крају било изабрано 35 вредносних појмова који се донекле разликују од изворних, наведених у оригиналном инструменту „Преглед вредности“.³¹ Наиме, из изворног инструмента изостављено је 11 вредносних појмова, који нису карактеристични за испитивану социјалну средину. Уместо тих вредносних појмова, у узорак су изабрани појмови који, углавном, припадају подручју социјалних вредности, као што су: *слобода, независност, патриотизам, понос, народ, правда, традиција, држава, опстанак нације, солидарност, ред и дисциплина*. Према томе, скуп варијабли *вредност студената* чиниле су следеће врсте вредности: *слобода, независност, патриотизам, понос, част, народ, правда, традиција, држава, опстанак нације, храброст, удобан живот, лични мир, самопоштовање, мудрост, безбедност земље, вера у Бога, мир у свету, равноправност људи, породична сигурност, послушност, одговорност, помирљивост, човекољубивост, разборитост, мушкост, издржавање тешкоћа, ред и дисциплина, демократија, успех у животу, узбудљив живот, срећа, задовољство, памет и солидарност*.³² Испитивање је обављено на пригодном узорку од 149 студената друге године школовања у Војној академији. Истраживање је реализовано у специфичним друштвеним околностима, односно непосредно после бомбардовања Југославије од стране Северноатлантског савеза.

Обрадом података обухваћено је утврђивање основних статистичких параметара (средње вредности, стандардна девијација, проценти), као и факторска анализа. Помоћу *факторске анализе* утврђена је структура вредности студената Војне академије са становишта њихове преференције. Као полазни квантитативни подаци у анализи су коришћене процене којима су испитаници вредновали значај 35 врста вредности да би се идентификовали основни фактори, као латентне структуре, који имају значење основних димензија вредности студената Војне академије. Добijени фактори ротирани су помоћу „*varimax*“ методе као најчешће коришћене методе ортогоналне ротације фактора. Ради одређивања броја значајних фактора изабран је Кетелов *scree test*.³³

³¹ М. Rokeach, *исто*.

³² Поузданост инструмента мерена Кронбаховим алфа коефицијентом износи 0,8938, а стандардизованим алфа-коефицијентом 0,9028.

³³ Тај тест се заснива на графичком приказу карактеристичних коренова према редоследу њиховог издвајања и идентификације тачке прелома након које крива апроксимативно постаје хоризонтална права. Редни број фактора који одговара тој тачки указује на то који се број фактора издваја.

Резултати истраживања

Одговор на питање колико су изражене поједине врсте вредности код студената Војне академије потражен је помоћу *дескриптивне анализе* добијених резултата. Том анализом утврђено је какав значај студенти Војне академије придају појединим манифестним облицима вредности (35 показатеља – ставки скале „ВРЕДНОСТ“). Ранг тих вредности, одређен на основу средњих оцена које су им испитаници доделили, приказан је у табели 1.

Добијени резултати су показали да су у највећем проценту прихваћене следеће вредности: 1) *слобода*; 2) *породична сигурност*; 3) *независност*; 4) *част*; 5) *опстанак нације*; 6) *срећа*; 7) *памет*; 8) *понос*; 9) *патриотизам* и 10) *самопоштовање*. Такође, значајно се прихватају и остале вредности, али у мањем проценту од наведених, а нарочито: узбудљив живот; демократија; равноправност људи; мир у свету; послушност и помирљивост.

Табела 1
Основни статистички показатељи вредности студената Војне академије

Ред. бр.	ВРСТЕ ВРЕДНОСТИ	Аритметичка средина	Стандардна девијација	Процент са највишом оценом	Процент са најнижом оценом (1,2,3..)	Ранг прихваћености
1.	<i>Слобода</i>	4,939	0,240	92,7	(4) 6,0	1
2.	<i>Независност</i>	4,799	0,419	80,0	(3) 0,7	3-4
3.	<i>Патриотизам</i>	4,691	0,544	72,0	(2) 0,7	9
4.	<i>Понос</i>	4,698	0,516	71,3	(2) 0,7	8
5.	<i>Част</i>	4,799	0,435	80,7	(3) 1,3	3-4
6.	<i>Народ</i>	4,604	0,613	66,0	(2) 0,7	16
7.	<i>Правда</i>	4,664	0,577	70,7	(2) 0,7	11
8.	<i>Традиција</i>	4,537	0,642	60,7	(2) 0,7	21
9.	<i>Држава</i>	4,356	0,814	48,7	(1) 2,0	24
10.	<i>Опстанак нације</i>	4,779	0,448	78,7	(3) 1,3	5
11.	<i>Храброст</i>	4,638	0,535	66,0	(3) 2,7	13
12.	<i>Удобан живот</i>	4,163	0,631	28,0	(2) 0,7	29
13.	<i>Лични мир</i>	4,637	0,523	65,3	(3) 2,0	14
14.	<i>Самопоштовање</i>	4,678	0,497	68,7	(3) 1,3	10
15.	<i>Мудрост</i>	4,597	0,569	62,7	(2) 0,7	17
16.	<i>Безбедност земље</i>	4,644	0,658	69,3	(1) 1,3	12
17.	<i>Вера у Бога</i>	4,295	0,941	52,7	(1) 2,7	25
18.	<i>Мир у свету</i>	3,839	1,066	31,3	(1) 4,7	33
19.	<i>Равноправност људи</i>	3,980	0,993	34,7	(1) 3,3	32
20.	<i>Породична сигурност</i>	4,805	0,430	81,3	(3) 1,3	2
21.	<i>Послушност</i>	3,824	0,916	20,0	(1) 2,7	34
22.	<i>Одговорност</i>	4,564	0,549	58,7	(3) 2,7	18
23.	<i>Помирљивост</i>	3,483	1,143	16,0	(1) 8,7	35
24.	<i>Човекољубивост</i>	4,196	0,814	40,0	(2) 4,0	28

25.	<i>Разборитост</i>	4,279	0,690	39,3	(2) 1,3	26
26.	<i>Мушкост</i>	4,544	0,631	59,3	(2) 2,0	20
27.	<i>Издржаванье тепкоћа</i>	4,530	0,673	60,0	(1) 0,7	22
28.	<i>Ред и дисциплина</i>	4,215	0,810	39,3	(1) 0,7	27
29.	<i>Демократија</i>	4,054	1,058	40,7	(1) 5,3	31
30.	<i>Успех у животу</i>	4,617	0,528	63,3	(3) 2,0	15
31.	<i>Узбудљив живот</i>	4,114	0,851	36,7	(1) 0,7	30
32.	<i>Срећа</i>	4,772	0,481	79,3	(3) 2,7	6
33.	<i>Задовољство</i>	4,550	0,586	58,7	(2) 0,7	19
34.	<i>Памет</i>	4,732	0,528	76,0	(2) 0,7	7
35.	<i>Солидарност</i>	4,369	0,651	44,7	(2) 1,3	23

Помоћу факторске анализе проверена је хипотеза да се манифестна структура вредности студената Војних академија може објаснити помоћу мањег броја заједничких фактора. Резултати те анализе, уз примену Кателовог „*scree*“ теста, показују да се 35 манифестних облика вредности студената Војне академије може свести на девет латентних димензија (фактора) вредности (табела 2).³⁴

Табела 2

Факторска структура вредности студената Војне академије

ВРСТЕ ВРЕДНОСТИ	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5	Ф6	Ф7	Ф8	Ф9
<i>Слобода</i>	-0,141	0,150	-0,051	0,048	0,333	0,475	0,329	0,450	-0,117
<i>Независност</i>	0,068	0,081	0,050	0,112	-0,001	0,013	0,011	0,833	0,170
<i>Патриотизам</i>	0,104	0,750	0,028	0,006	-0,134	0,013	0,168	0,002	0,239
<i>Понос</i>	0,002	0,383	0,119	0,081	0,238	-0,004	-0,010	0,117	0,770
<i>Чист</i>	0,030	0,356	0,104	0,024	0,203	-0,152	0,257	0,126	0,695
<i>Народ</i>	0,056	0,668	0,073	0,016	0,023	0,153	0,178	0,091	0,248
<i>Правда</i>	0,407	0,362	0,202	0,191	0,038	-0,018	-0,089	0,383	0,099
<i>Традиција</i>	0,090	0,752	0,140	0,004	0,013	-0,106	-0,023	0,098	0,001
<i>Држава</i>	0,219	0,739	-0,123	0,126	-0,013	0,016	0,127	0,168	0,055
<i>Опстанак нације</i>	0,019	0,701	0,101	0,313	0,103	0,119	0,040	-0,213	0,180
<i>Храброст</i>	0,070	0,265	0,432	0,149	-0,351	-0,075	0,161	0,257	0,432
<i>Удобан живот</i>	0,037	0,034	0,421	-0,097	0,297	-0,552	0,131	0,031	0,059
<i>Лични мир</i>	0,155	-0,075	0,154	0,061	0,743	-0,199	0,104	-0,043	0,152
<i>Самопоштовање</i>	0,174	0,084	0,279	0,025	0,696	0,111	-0,010	0,098	0,149
<i>Мудрост</i>	0,330	0,078	0,282	0,459	0,251	0,112	-0,118	0,294	0,035
<i>Безбедност земље</i>	0,232	0,523	-0,111	0,367	0,204	-0,261	0,116	0,171	0,089
<i>Вера у Бога</i>	0,280	0,490	0,426	-0,246	0,006	0,186	-0,129	-0,069	-0,088
<i>Мир у свету</i>	0,784	0,082	0,018	-0,028	0,112	-0,183	0,118	0,096	0,054
<i>Равноправност људи</i>	0,782	0,056	0,060	0,178	0,154	0,112	0,097	0,061	0,061
<i>Породична сигурност</i>	0,146	0,479	0,156	0,232	0,398	-0,030	0,129	0,077	-0,351
<i>Послушност</i>	0,383	0,311	0,036	-0,100	0,001	-0,148	0,634	0,074	0,045
<i>Одговорност</i>	0,212	0,018	0,314	0,231	-0,000	0,149	0,548	-0,236	0,250

³⁴ Вредности карактеристичних коренова за тих девет фактора износе: 8.468, 2.876, 2.661, 1.897, 1.510, 1.449, 1.344, 1.256 и 1.048. Они обухватају 64 одсто кумулативне пропорције варијансе.

<i>Помирљивост</i>	0,681	0,174	0,007	-0,120	0,001	-0,098	0,165	0,003	-0,090
<i>Човекољубивост</i>	0,691	0,077	0,103	0,399	0,064	0,190	-0,052	-0,066	0,016
<i>Разборитост</i>	0,350	0,079	0,099	0,576	0,295	0,247	0,123	0,040	0,069
<i>Мушкост</i>	-0,060	0,242	0,330	0,535	0,037	-0,114	0,204	0,117	0,170
<i>Издржавање тешкоћа</i>	-0,024	0,023	0,139	0,617	-0,133	0,008	-0,077	0,027	0,022
<i>Ред и дисциплина</i>	0,062	0,221	0,157	0,102	0,105	0,140	0,814	0,064	0,049
<i>Демократија</i>	0,469	0,141	0,355	-0,054	0,074	0,423	0,177	0,107	-0,091
<i>Успех у животу</i>	0,095	-0,031	0,655	0,219	0,188	-0,356	0,226	0,057	0,085
<i>Узбудљив живот</i>	-0,095	-0,127	0,613	0,206	0,031	-0,011	0,055	0,084	0,212
<i>Срећа</i>	0,248	0,281	0,646	0,035	0,127	-0,002	-0,003	-0,044	-0,051
<i>Задовољство</i>	0,052	0,065	0,681	0,133	0,152	0,039	0,093	0,002	0,004
<i>Памет</i>	0,299	0,154	0,017	0,533	0,236	-0,138	-0,277	0,238	-0,207
<i>Солидарност</i>	0,547	0,315	0,062	0,455	0,071	-0,027	-0,042	-0,139	0,018

Први фактор најзначајније дефинишу вредности које се односе на хуманистички вредносни склоп карактеристичан за *его* идеал младих. Како се види из табеле 3, тај фактор описује младиће који снажно теже миру и равноправности, и високо цене човекољубивост, помирљивост, солидарност, демократију и правду, те се може одредити као *хуманистичка оријентација*.

Сличан фактор се налази готово у свим испитивањима вредности и вредносних оријентација (Пантић, 1990; Кузмановић, 1995; Радовановић и Радуловић, 2000; Младеновић и Кнебл, 2000, и други), али су обим и садржај појма *хуманизам* или *демократија* сасвим различити. Заправо, једино компарабилно истраживање јесте оно у којем је примењен исти инструмент, али на различитој популацији. У оба истраживања главне особине тог фактора односе се на исто: равноправност, човекољубље и мир у свету. Наше истраживање се разликује по значајном учешћу *помирљивости* у оквиру тог фактора. То не одговара општој представи о младићу који се спрема да постане официр, па се поставља питање шта он подразумева под појмом *помирљивост*. Како то да се доведе у везу с његовом спремношћу да се бори против непријатеља, да, ако треба, и погине...? Да ли је за њега помирљивост сличнија толеранцији, као демократском атрибуту, него трпеливости, која више подсећа на принцип: „Бути и трпи, ко те шта пита“? Може се претпоставити да наши испитаници нису много размишљали о том појму, него су га изједначили са миром уопште, па се он тако нашао у одређењу тог фактора.

Табела 3

Структура првог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Мир у свету	.784
2.	Равноправност људи	.782
3.	Човекољубивост	.691
4.	Помирљивост	.681
5.	Солидарност	.547
6.	Демократија	.469
7.	Правда	.407

Други фактор дефинишу варијабле које указују на оно што умногome чини идентитет припадника нашег народа (табела 4). Сходно томе, заједничка латентна основа (фактор) тих вредности може да се дефинише као патриотизам.

Табела 4

Структура другог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Традиција	.752
2.	Патриотизам	.750
3.	Држава	.739
4.	Опстанак нације	.701
5.	Народ	.668
6.	Безбедност земље	.523
7.	Понос	.383
8.	Част	.356

Везаност за традиционалне вредности у нас углавном се односи на патриотизам, везаност за нацију и државу, бригу о очувању државног и националног интегритета и осећања поноса и части која произилазе из те везаности. Такав фактор идентификован је и у наведеном истраживању Радовановића и Радловића (2000), па није чудно што је издвојен и у овом истраживању, тим пре што је мотивисаност за војни позив и заснована на тим вредностима. Логично је да се млади човек опредељује за тако ризично, још увек недовољно плаћено и фрустрирајуће занимање из психолошке потребе за припадањем нечем већем и снажнијем него што је он сам. Снага војске произилази из снаге државе, тако да силе које привлаче војсци умногome извиру из националног поноса и патриотизма, тј. из односа према држави.

Трећи фактор, дефинишу варијабле које у основи имају тежњу ка личној доброту, уживању у животу и испуњености успехом и срећом, па се тај фактор може означити као хедонизам (табела 5).³⁵

Табела 5

Структура трећег фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Задовољство	.681
2.	Успех у животу	.655
3.	Срећа	.646
4.	Узбудљив живот	.613
5.	Храброст	.432
6.	Вера у Бога	.426
7.	Удобан живот	.421

И то је једна од конвенционалних вредности која је утврђена и у претходним истраживањима. С обзиром на време и околности под ко-

³⁵ Његов садржај подсећа на садржај честитке за нову годину или рођендан: Желим ти пуно среће, задовољства, успеха и здравља!

јима је истраживање изведено (после бомбардовања НАТО-а), та вредност је донекле у сенци узвишенијих вредности какве су *патриотизам* или *хуманизам*. На то указује чињеница да се варијабле *узбудљив живот*, *удобан живот* и *задовољство*, које дефинишу тај фактор и према којима је он, очигледно, именован као *хедонизам*, налазе тек на 29, 30. и 19. месту ранг-листе вредности (табела 1).

Четврти фактор, углавном дефинишу вредности које се односе на оно што је важно младим мушкарцима: издржљивост, разборитост и мушкост (табела 6). Мужевност је нарочито битна за припаднике војничке популације. Наиме, укоренењено схватање да су официри снажни и отпорни, односно мушкарци који успешно одолевају искушењима и тешкоћама, један је од корелата мотивације за тај позив. Идентификујући се са том идеалном сликом „Ја“, потенцијални официр се види таквим самим тим што припада таквој средини. Двоумеђи се између мачоизма и стоицизма, определили смо се да тај фактор означимо као *стоицизам*.

Табела 6

Структура четвртог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Издржавање тешкоћа	.617
2.	Разборитост	.576
3.	Мушкост	.535
4.	Памет	.533
5.	Мудрост	.459
6.	Солидарност	.455
7.	Човекољубивост	.399

Пети фактор чине вредности чија је заједничка одлика стремљење ка унутрашњој, психолошкој сигурности (табела 7). Тиме себе дефинишемо као независне од онога што се дешава у нашој средини. Особе које теже тој вредности схватају важност унутрашњег мира и усклађености са сопственим бићем. Тај фактор се може означити као *психолошка равнотежа*.

Табела 7

Структура петог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Лични мир	.743
2.	Самопоштовање	.696
3.	Породична сигурност	.398
4.	Хрброст	-.351
5.	Слобода	.333

Шести фактор је биполарна димензија која је одређена као *идеалистичко стремљење ка вишим циљевима наспрам личне удобности и успеха*. Таквим вредностима теже особе које гаје младалачке идеале, које су спремне на саможртвовање ради виших циљева какви су слобода и демократија (табела 8).

Структура шестог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Удобан живот	-.552
2.	Слобода	.475
3.	Демократија	.423
4.	Успех у животу	-.356

Седми фактор групише вредности која чине нека од основних обележја војног позива (табела 9). Заправо, војна организација и почива на поштовању реда, дисциплинованости, спремности да се изврши наређење, а да се, при томе, осећа и лична одговорност за квалитет извршења тог наређења. Сходно томе, тај фактор се може дефинисати као *прихваћеност норми војне организације*.

Табела 9

Структура седмог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Ред и дисциплина	.814
2.	Послушност	.634
3.	Одговорност	.548
4.	Слобода	.329

На ранг-листи вредности види се да су те при самом дну лествице. Занимљиво би било проверити да ли би се у отвореном уштитнику уопште и појавиле као слободни избори. Колико год да на први поглед изгледа да су те вредности недемократске и, можда, да гуше личност, чињеница је да многи млади људи (нарочито они са пасивно зависном структуром личности) кажу да воле такву врсту уређености јер им улива сигурност и обезбеђује извесност.

Осми фактор репрезентују једнозначно одређене вредности које се тичу тежње ка *независности* (табела 10). Војска својим системом реда и дисциплине некад и подстиче ауторитарност, што, између осталог, имплицира осећање угрожености аутономно оријентисаних младића. Отуда се појављују појединци који чезну за већим степеном слободе и одупиру се ауторитету, наглашавајући важност самосталности, без обзира на то што се налазе у институцији која је утемељена на односима субординације и једностарешинству.

Табела 10

Структура осмог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Независност	.833
2.	Слобода	.450
3.	Правда	.383

Девети фактор репрезентују вредности које указују на понос, част и храброст, с једне, и породичну сигурност, с друге стране (табела 11). То су високо цењене вредности у нашем народу. Сходно томе, тај фактор је одређен као *лично достојанство наспрам породичне сигурности*. Појам чојства, иако је веома сличан садржај појму личног достојанства, садржи и одреднице као што су, на пример, мушкост, издржљивост и слично, па због тога девети фактор не садржи и тај појам.

Табела 11

Структура деветог фактора

Ред. бр.	Манифестне вредности	Коефицијент повезаности с фактором
1.	Понос	.770
2.	Част	.695
3.	Храброст	.432
4.	Породична сигурност	-.351

Закључак

Истраживање је спроведено у специфичним друштвеним околностима, односно непосредно након што је НАТО бомбардовао СР Југославију. Истраживањем вредности на пригодном узорку студената Војне академије добијени су резултати који указују на то да студенти у највећем проценту прихватају следеће вредности: слободу; породичну сигурност; независност; част; опстанак нације; срећу; памет; понос; патриотизам и самопоштовање.

Коришћењем факторске анализе добијено је девет фактора вредности који се односе на колективни идентитет припадника наше отаџбине и припадника Војске. Такође, с обзиром на развојне карактеристике испитаника (касна адолесценција), издвојени су и фактори који указују на *идеално ја* а односе се на високо моралне хуманистичке вредности. То су: хуманистичка оријентација; патриотизам; хедонизам; стоицизам; психолошка равнотежа; идеалистичко стремљење ка вишим циљевима наспрам личне удобности и успеха; прихваћеност норми војне организације; независност и лично достојанство наспрам породичне сигурности.

Сцијентометрија – вредновање научног рада

УДК: 001.818 : 311.2

Мр Будислав Суша, пуковник*

У науци дуго постоји проблем објективног вредновања научних информација.

Тежња да се избегне субјективно у квалитативном поступку оцењивања вредности једног дела довела је до мноштва експертских процена, као што су рецензија два и више рецензената, непознатог рецензента, непознатог аутора, и слично. Али, све то није умањило субјективност тог поступка.

Укупним развојем друштва, посебно рачунарске технологије, створени су услови за објективне (квантитативне) поступке вредновања научног дела. У оквиру методологије развија се специфична делатност вредновања научног учинка – сцијентометрија, коју неки називају „наукометрија“ или „мерење науке“.

Њена суштина је управо у мерењу научног доприноса појединца, установе или организације на основу следећих показатеља: продуктивности, изражене бројем објављених и рецензираних научних радова у еминентним (научно признатим) часописима, и бројем цитата, односно укупном цитираношћу аутора у делима других аутора, такође у научно признатим часописима. Цео поступак „пребројавања“ сведен је на претраживање библиографске, односно цитатне базе података.

До сада је у свету та база постојала само у САД (Филаделфија), у Институту за научне информације (ISI). Међутим, и код нас је створена и развијена таква база из домена друштвених чињеничних наука под називом СоциоФакт. Тиме су створене претпоставке за објективно вредновање и у друштвеним наукама. Научни и практични значај примене тих поступака вредновања несумњив је у научно-наставним институцијама Војске Србије и Црне Горе.

Кључне речи: сцијентометрија, научна информација, рецензија, цитираност, продуктивност.

Увод

Преношење информација има непроцењив значај. Савремена средства преношења информација су у исто време и узрок и последи-

* Аутор је предавач на Војној академији Војске Србије и Црне Горе.

ца њиховог постанка. Захваљујући преношењу информација, посебно оних које су носиле нова сазнања, развијало се људско друштво, и то тако што се, захваљујући стеченом и пренетом знању, свака нова генерација људи развијала са „рамена“ претходне генерације. Да се стечена знања нису преносила са генерације на генерацију, вероватно би свака поново откривала ватру, точак и слично.

Начин преноса информација мењао се и развијао заједно с развојем целокупног друштва. У почетку су информације преносили гласници усмено, а касније, с проналаском писма, у облику различитих врста записа. Дуго је основни начин информисања у научним круговима био сведен на преписку писмима¹. То је тада био једини могући начин научне комуникације између тадашњих малобројних научника. Сада, у ери „информатичке револуције“, информације се преносе у делићу секунде на најудаљеније тачке земље, а за нешто дуже време и из космоса, са удаљених вештачких сателита. Савремена средства информисања (телефон, телефакс, радио, ТВ) не само да су успешна и изузетно брза у преносу информација већ их чине лако доступним и најширим слојевима, што је посебно значајно.

У савременом свету најмоћније информационо средство је компјутер, односно „Интернет“ – светска компјутерска мрежа, коју користе² сви: ђаци, студенти, домаћице, новинари, научници, наставници, пензионери, деца, различите организације и фирме. Свако је користи истовремено за различите сврхе, неки се играју или ћаскају уз јутарњу кафу, други прикушљају податке о најновијим књигама или уџбеницима, трећи прате спортске резултате у некој удаљеној земљи или да пласирају своје производе и информације о њима, и слично.

Шта је научна информација?

Појам информација је веома широк и различито се дефинише. Према најопштијој дефиницији, информација је свако обавештење, новост или знање. Неки аутори³ под информацијом подразумевају податке о свету који нас окружује које добијамо међусобно дејствујући с њим, прилагођавајући га и мењајући у том процесу. Према Шенону⁴, кога називају оцем теорије информација, информација је мера орга-

¹ Позната је преписка између К. Маркса и Ф. Енгелса која је трајала годинама и у којој су саопштавали своје идеје и ставове.

² Предвиђено је да ће на „мрежи“ на прелазу миленијума бити чак око 800 милиона корисника (J. Levin, C. Baroudi, M. Levin, *The Internet for Dummies*, IDG Books Worldwide, Inc, Foster city, 1998, p. 10).

³ В. Мужих, *Кибернетика у савременој педагогији*, „Школска књига“, Загреб, 1978, стр. 78.

⁴ Шенон је разрадио теорију информација заједно са В. Вивером и објавио у књизи *Математичка теорија комуникације* (Њујорк, 1949).

низованости система, тј. ентропија⁵. Информација се посматра у процесу између два система, од којих се један означава као предајник, а други као пријемник. Сам тај процес зове се информисање, а састоји се од бројних информација.

Ако се под науком подразумева развојни систем утврђених знања о објективној стварности, појавама, процесима и догађајима у природи и друштву, онда је циљ науке откривање и утврђивање или доказивање научне истине. Најбољи пут – истинит пут, трасиран је методологијом сваке науке, што подразумева развијене методе, технике и инструменте научног сазнања. Најкраће и најједноставније речено, у суштини процеса научног сазнања јесте постављање хипотезе у објашњавању непознатих појава, процеса и догађаја, а затим у њиховом доказивању и проверавању према методологији одређене науке. Ако се при том добије научно верификован податак, откриће, чињеница или потврђена постављена хипотеза, такав податак се сматра научном информацијом. Веома често се такве информације чувају као тајне, посебно ако се могу применити тамо где обезбеђују предност, материјалну добит, и слично (примена у војсци, материјалној производњи итд.). Зато се такве информације често правно штите (патенти) а затим продају (лиценце). Право (истинито) вредновање те врсте информација остварује се применом у пракси.

У фундаменталним истраживањима, којима се обогачује корпус научних знања новим чињеницама, открићима и информацијама, уобичајено је објављивање добијених резултата. Мада су често, из политичких разлога⁶, информације љубоморно чуване.

Многи научници наглашавају да је истраживање завршено тек када се објави. Суштина тог става је у чињеници да се добијени резултати, као и истраживање у целини, изложе (научној) јавној критици. Другим речима, то значи да сваки истраживач–научник, било где у свету, под истим условима треба да добије исте, односно приближно исте резултате. Суштина је управо у томе да више научника потврди резултате. Због те ширине, критеријуми проверавања су знатно ригорознији, па и резултати постају знатно поузданији. Вредност неког истраживања потврђује чињеница да га усваја и користи (проверава) мноштво људи. Управо у томе је садржана суштина објективности сваке науке. У вези с тим, важно је и питање ауторства: јавним саопштавањем, тј. објављивањем резултата, остварује се заштита интелектуалне својине.

⁵ Принцип ентропије преузет је из физике (термодинамика). Његова суштина је у схватању да се читав живот посматра у релацијама реда и нереди, односно одређености и неодређености. На основу тог начела утврђен је квантитативни однос између одређености и вероватноће, од које се полази и у статистичком тумачењу информације.

⁶ Дуго, посебно у периоду „хладног рата“, научне информације из тадашњег СССР-а веома често нису биле доступне јавности.

Под научном комуникацијом подразумева се целокупан процес објављивања, предаје и пријема научних информација. У том процесу се остварује основни механизам постојања и развијања целокупне науке. Дакле, научни резултати имају стварну вредност само ако постану својина најширег круга људи, тј. ако служи људима и друштву у целини. А то је могуће само ако се резултати науке објављују и тако обавештава најшира јавност. Из тога следи да резултате треба објављивати, у било којој форми, на језику који, као средство комуникације међу људима, обезбеђује најширу научну комуникацију. У 18. веку то је био немачки, а сада је у најширој употреби и, свакако, најутицајнији енглески језик⁷. То, нажалост, значи да резултати истраживања објављени на другим језицима⁸, посебно „малим“, немају знатније могућности да значајно утичу на повећање научног знања.

Научна комуникација се одвија кроз разне неформалне и формалне облике. У *неформалне* облике спадају: непосредни дијалог научника о текућим истраживањима, научна размена, посета лабораторији или излагање експоната, усмена саопштења научника пред аудиторијумом, затим дописивање, слање репринта, разговор телефоном или поруче телефаксом или електронском поштом. Неформални начини комуникације су веома важни, посебно ако постоје проблеми у формалној комуникацији. Према неким подацима, неформалним каналима размењује се чак више од трећине свих научних информација. Један од разлога је и то што су они знатно бржи него формални облици комуникације и њима се обезбеђује брза повратна информација⁹. *Формални* начини научне комуникације углавном се односе на размену научних информација путем научне литературе – часописа и књига. Часописи су основни део друштвеног механизма науке и најважнија компонента система научне комуникације. Према стању научне литературе и бројчаним показатељима могуће је судити о нивоу развитка одређене области науке и њеним достигнућима у некој земљи. Научним написима се шири научна информација и кроз њих се, путем научне комуникације, реализује интернационални карактер науке.

*Часопис*¹⁰ је врста серијске публикације која садржи више чланака које је написало више различитих аутора. Часопис има наслов, а

⁷ Претраживање било које базе научних података у било којој земљи преко Интернета подразумева познавање енглеског језика, или за специфичне изворе – језик земље домаћина.

⁸ То важи и за „велике“ језике, на пример за кинески или арапски (прим. аутора).

⁹ Јован Савић, *Како написати, објавити и вредновати научно дело у биомедицини*, „Култура“, Београд, 1996, стр. 4.

¹⁰ Први научни часопис *Philosophical Transaction* појавио се 1665. године. Подсећао је на новине које су излазиле век раније, чији је циљ био ширење вести (новина) (исто, стр. 5).

поједине свеске излазе у низу, континуирано, у одређеним временским интервалима. Чланци у часописима су основни облик научне комуникације¹¹. У ери информатике развијени су „електронски часописи“, за које се користе електронски медији за пренос информација – Интернет. Иако је суштина преноса информације иста, различити су облици манипулације информацијама, које се сада смештају на минијатурне носаче записа – дискете или компакт-дискете.

У научне напаве¹² се убрјају или се могу убрјојити:

- монографије,
- докторске дисертације,
- магистарски радови,
- научни радови, који могу да буду изворни (оригинални) научни чланак, претходно саопштење, прегледни чланак и предавање на научном скупу;
- научне студије (пројекти),
- патенти.

Вредност научних информација

Потреба за вредновањем у науци, односно за вредновањем научног рада, такође постоји. Она се остварује на различите начине управо због свих специфичности науке као људске делатности. Основни проблем вредновања у науци изражен је у проналажењу објективних показатеља (индикатори) успешности (допринос) научног истраживања. У примењеним истраживањима ти индикатори су, пре свега, изражени самом људском праксом. Значи, пракса је најбољи показатељ вредности резултата истраживања, односно открића, иновације. Међутим, нужно је направити разлику између корисности (употребне вредности) и научне вредности неког дела, истраживања.

У фундаменталним истраживањима питање вредновања је неупоредиво теже и сложеније. Један од критеријума вредновања јесте оцена истраживања коју, после извесног времена, дају компетентни стручњаци. То значи да је за оцену вредности неких истраживања потребно време – временска дистанца. Иако сва истраживања Николе Тесле још увек нису практично примењена, веома поуздано можемо да оценимо вредност његових истраживања. Много је теже, на пример, оценити вредност Фројдовога дела или других резултата из домена друштвених наука. Посебан проблем је оцена вредности садашњих, а и будућих научних радова или истраживања, као што су: истраживачки пројекти, научни и стручни чланци који се публикују, и

---

¹¹ У 17. веку писма су била водећа форма размене идеја и сазнања. Лајбниц је комплетне расправе о филозофији написао у серији писма (*исто*, стр. 5).

¹² Р. Зеленика, *Методологија и технологија израде знанственог и стручног рада*, Ријека, Економски факултет у Ријеци, 2000.

слично. Стога се у свету све више пажње посвећује проблему оцене научног рада ради изналажења што објективнијих критеријума. Неки од тих критеријума се сматрају основним и универзалним, и користе се у целом свету.

Развијеност основних наука и научних области, њихове специфичности, ближа и даља међусобна повезаност, као и допринос новом знању, технологији и производу, условљавају изналажење одговарајућих показатеља ради објективније оцене научника. При оцени квалитета научног рада одређеног научника неопходно је да се користе постојећи, већ развијени, објективни показатељи, односно начини вредновања. Сада се користе два начина вредновања: експертско мишљење – рецензија (квалитативни показатељи), и сцијентометријски (квантитативни) показатељи.

Експертско мишљење – рецензија

Експертско мишљење – рецензија, субјективни је поступак вредновања који се, барем код нас, најчешће користи када је реч о вредновању научног дела појединаца или научне делатности у некој средини. „Сматра се да је експертско мишљење, иако субјективно, квалитативно, сложено и скупо, једини прави начин за оцену оригиналности, садржаја, методологије и значаја, значи суштине појединачног научног дела у тренутку његовог објављивања“¹³.

Тај поступак има дугу традицију у науци и првенствено је намењен вредновању појединачних научних продуката: чланака, монографија или пројеката. Битна предност рецензије над квантитативним показатељима јесте то што само она омогућује целовиту карактеризацију научног дела. Праву вредност научног дела може да открије само компетентан научник, и то на основу директног увида, дакле – рецензентске процене. Чињеница да је у индивидуалној процени рецензија незаменљива не значи да није оптерећена слабостима. Наиме, истраживања показују да јој се с разлогом могу приписати ниска прогностичка ваљаност, непоузданост, пристрасност, неефективност и неделотворност¹⁴. Разлог слабости рецензентског поступка углавном је тзв. конфликт интереса процењивача и процењиваног.

Повећање поузданости и ваљаности научне експертизе постиже се разним поступцима, тако да рецензентски поступак постаје све разређенији и захтевнији. Један од нових захтева – да рецензенти у свом раду користе и квантитативне показатеље учинка – у пракси се остварује на следеће начине:

– тако што одређено дело вреднује више рецензентата,

---

¹³ Ј. Савић, *исто.*

¹⁴ Н. Ј. Eysenek., S. B. G. Esenek, *Peer review: Advice to referees and contributors*, Personality and Individual Differences, 1992, 4, pp. 393–399.

- анонимне рецензије једног или више рецензената,
- анонимност аутора,
- висока разрађеност поступка (детаљна упутства рецензентима),
- уступање на оцену другој установи – средини, укључујући иностранство.

Основни елементи таквог начина вредновања, уколико се жели његова објективност, јесу независност и компетентност експерта. Под независношћу се подразумева да експерт који вреднује научно дело није ни на какав начин повезан са истраживачем – аутором, док компетентност рецензента апсолутно значи његову стручност и, може се рећи, сувереност у одређеној научној области. Због изражене субјективности таквог начина вредновања у пракси је било и случајева злоупотребе и непризнавања вредности појединих дела која су касније постала призната.

У развијеним срединама проблем се колико-толико успешно решава применом и комбинацијом наведених поступака. У мање развијеним срединама (земљама) тај проблем и даље постоји јер је тешко обезбедити довољно компетентних експерата који се међусобно не познају и који, истовремено, нису у интересним релацијама. Још је теже обезбедити више независних експерата, што је стандардна процедура за отклањање ефеката личних преференција и предрасуда. У том погледу ситуација у нашој земљи је још неповољнија.

Сцијентометријски показатељи

Сцијентометрија¹⁵ је дисциплина у оквиру методологије која изналази мерљиве (квантитативне) показатеље вредности научног рада. Неки научници је дефинишу као „*науку о науци*“¹⁶ а неки као „*наукометрију*“. Употреба квантитативних показатеља у вредновању новијег је датума. Они се углавном заснивају на библиометријским техникама и, за разлику од квалитативних техника, намењени су првенствено за вредновање финалних научних продуката. Односно, намењени су за вредновање научних радова – не и за научне пројекте. Ти поступци се користе за процену вредности научног доприноса почев од појединаца, преко научних тимова и институција, до држава. У начелу, с повећањем величине групе која се вреднује, повећава се и ваљаност квантитативних техника процене. Неки од индикатора за процену појединих димензија могу да се користе само за одређене научне субјекте, док други имају универзалну применљивост (табела 1). У пракси се највише користе показатељи типа продуктивности и цитираности аутора. То значи да се сцијентометријским показатељима де-

¹⁵ Исти назив – Сцијентометрија, има и међународни часопис који се бави наукометријским истраживањима а излази од 1978.

¹⁶ Ј. Савић, *исто*.

финише научна успешност ствараоца – појединца, а изводи се из броја објављених чланака и броја цитата добијених за објављене радове.

Продуктивност се изражава на бројне начине, који се свде на број објављених рецензираних радова. У свету се радовима објављеним у часописима, посебно интернационалним, даје изразита предност над осталим научним извештајима. Често се поставља услов да је часопис реферисан у некој или одређеној међународној бази података. У исте сврхе највише се користи *ранг-листа часописа према утицајности*. Тај показатељ се нуди у серијској публикацији *Journal Citation Report (JCR)*, коју редовно објављује Институт за научне информације (*Institute for Scientific Information, ISI*), из Филаделфије (САД). На тај начин се добијају квантитативни показатељи који служе као основа за процену успешности неког аутора – истраживача, односно колико његово научно дело доприноси повећању научног знања. Страни аутори наглашавају да је реч о научном утицају (*scientific impact*) истраживача на теоријске промене у самој науци.

Табела 1

Квантитативни показатељи за процену појединих димензија научног учинка и информациони извори за њихово генерисање¹⁷

Димензија	За земље	За институције	За појединце	Информациони извор
Активност	улагања, међуинституционална сарадња, међународна сарадња	грантови, уговори, коауторска сарадња	укупан број радова	библиографске базе: опште
Еминентност	међународна признања	награде, признања, експертске улоге, функције (уред., и сл.)	једно и друго	базе типа „ко је ко“
Продуктивност	публикације (обично по подручјима)	публикације (обично према врсти, нпр. чланци)	публикације (обично чланци, независно од подручја)	библиографске базе: опште и специјализоване
Научна утицајност	цитати (обично по подручјима), учешће у истраживањима прве линије, број високоцитираних чланака	цитати (укупно), цитати (по чланку), број високо цитираних чланака	цитираност (укупно)	библиографске базе: цитатне
Образовна активност	нови доктори наука	нови доктори наука		библиографске базе: локалне и специјализоване
Мобилност	међуинституционална и међународна	број истраживача и број промена		
Подмлађивање кадра	старосна структура	старосна структура		
Економска утицајност	патенти, размер између увоза и извоза у технолошки захтевним гранама	патенти		библиографске базе: патентне

¹⁷ Табела преузета из чланка: Перо Шипка, „Употреба библиографских база података у вредновању научног учинка“, Годишњак Факултета физичке културе, бр. 9, Београд, 1998, стр. 19.

Када се говори о броју објављених чланака треба узимати у обзир следеће: *прво*, да број чланака није показатељ квалитета и научног утицаја, већ научне активности појединца, научне установе или организације. Стога под продуктивношћу неки аутори подразумевају следеће¹⁸:

- број објављених научних, стручних, ревијалних и других радова;
- број самосталних радова;
- број радова у коауторству;
- број радова у којима је аутор на првом, другом, трећем, итд. месту;
- број радова приказаних у секундарним публикацијама;
- број објављених монографија у земљи и иностранству;
- број реферата или постера поднетих на домаћим и иностраним научним скуповима;
- број уџбеника, практикума и приручника.

Друго, чињеница да су чланци објављени у часописима који имају висок рејтинг у научним круговима на посебан начин указује и на квалитет објављених чланака. То значи да је веома важно у којим се часописима објављују научни чланци.

Продуктивност је као мерило допринела ваљанијем вредновању учинка, али је због одређених недостатака изазвала и отпоре. Основна слабост тог мерила се, пре свега, испољава у томе што пребројавање радова доводи до тога да се објављује по сваку цену. Радови објављени „по сваку цену“ изазивају продукцију тзв. „научног бофла“ и изазивају загушење токова научних информација, чиме се продубљује основна слабост савремене науке.

Недостаци који се јављају због примене продуктивности као мерила значајно су отклоњени употребом *цитираности као показатеља* (критерија) вредновања. Чињеница да је неко дело цитирано указује на то да је имало ефекта, тј. утицаја, али то не значи и да је и квалитетно. Број цитата на посебан начин обезбеђује квантитативне процене вредности научног рада, али сам тај број није увек директан показатељ успешности научноистраживачког рада, посебно ако је реч о појединцима или појединим научним делима. Међутим, када се узму у обзир шире групе истраживача, може се показати да је број цитата чак статистички значајно повезан с друштвеним угледом и научним статусом истраживача, односно с квалитативним показатељима, као што су оцене рецензената, избор у националну академију, одлука о додели Нобелове награде, и слично¹⁹.

¹⁸ Милоје Р. Сарић (ур.) „Значај вредновања научног рада за даљи развој науке“, у: *Вредновање научног рада* (зборник), САНУ, Одељење природноматематичких наука, Београд, 1997, стр. 7–30.

¹⁹ На листи од 250 најцитиранијих аутора из друштвених наука и уметности у периоду 1976–1983. година има 11 добитника Нобелове награде (Ј. Савић, *исто*, стр. 83).

Практична предност цитираности као показатеља је у томе што за њу постоји универзално прихваћен и јединствен информацијски извор – цитатна база Института за научне информације из Филаделфије (ISI). Недостаци цитираности огледају се у следећим појавама:

– поставља се питање да ли цитираност значи *слагање или неслагање* са гледиштима наведеним у цитираном чланку. Проблем се јавља када се неко цитира због грешака и пропуста у научном раду. То управо показује истраживање²⁰ листе од 250 најцитиранијих аутора из области уметности и хуманистичких наука у периоду 1976–1983. године: најцитиранији је Карл Маркс (око 11.000 цитата), следе Лењин (око 9.000), Шекспир (8.000), Аристотел (7.700) и аутори Библије као група (7.000). К. Маркс и Лењин су најцитиранији јер су њихови радови веома често критиковани;

– јавља се проблем *самоцитирања*. Наука је у суштини кумулативна, што значи да се знања умножавају због доприноса наших претходника, односно знања претходних генерација. Неки од тих резултата могу да буду и наши, па је и цитирање својих ранијих налаза сасвим оправдано, практично и у крајњем – законско, али треба избегавати прекомерно самоцитирање. У методолошком смислу, потребно је при изради података о цитираности одузети износ самоцитирања;

– *узајамно цитирање*, односно склоност припадника организационо повезаних група да се узајамно цитирају, што је веома близу феномена самоцитирања. Та појава се теже контролише јер се јавља у мањим групама које деле уже истраживачке теме, па је узајамно цитирање оправдано;

– неки аутори сматрају да се методолошки радови незаслужено цитирају више од теоријских и експерименталних радова;

– у цитатним издањима *ISI* фаворизују се неке дисциплине и региони, посебно енглеско говорно подручје.

Због тих проблема цитати се у пракси статистички прочишћавају формирањем показатеља којима се отклањају неке од наведених мањкавости. То су:

– продуктивност аутора – број чланака по једном аутору;

– утицај аутора – број цитата по једном аутору;

– утицај чланка – број цитата по једном чланку.

На основу тих показатеља могу се изводити разне анализе и поређења успешности појединог истраживача, установа, организација, и слично.²¹ На пример, на основу сцијентометријских показатеља веома се ла-

²⁰ Е. Garfield, *The 250 most-cited authors in the arts and humanities citation index 1976–1983*, Current Contents, 1986, 48, pp. 3–10.

²¹ Подаци о научницима у САД налазе се у бази података Института за научне информације ISI у Филаделфији који располаже са око 15.000.000 чланака објављених од 1945, и са више од 200.000.000 цитираних референци. У базу се уносе сви релевантни подаци (*исто*, стр. 84).

ко издвојила група научника који су најчешће цитирани а који су бивши или садашњи нобеловци. Помоћу истог поступка издвојена је мала група аутора међу којима су већина били будући носиоци Нобеловог признања, што је показало да је цитираност, за разлику од продуктивности, несумњиво не само објективна мера већ и мера квалитета.

Наведена истраживања указују да је вредновање научне успешности на основу података о цитираности једноставан, квантитативан и објективан поступак. Истовремено, тај начин оцене садржи и могућност умногоне тачног предвиђања у науци: даљег правца ширења знања, квалитета дела, добијања награда, избора у националне академије, и слично.

Нужно је да се приликом оцене утицаја појединца на основу цитираности, узима у обзир да је то најчешће показатељ индивидуалне вредности аутора а да, у исто време, његово дело у целини или појединачно нема такву вредност. Вредности импакта се лако могу израчунати, али је за њихову интерпретацију потребно добро познавање свих предности и ограничења тог начина вредновања. То значи да сцијентометријски показатељи нису само замена квалитативне анализе већ су и вредна допуна квалитативних анализа.

Цитатна анализа служи не само за вредновање већ и за испитивање (когнитивне и организационе) структуре науке. Помоћу коцитатне анализе, као најчешће примењиваног библиометријског поступка за анализу структуре и еволуције науке, засноване на претпоставци да су два рада међусобно ближа ако се чешће заједно цитирају у другим радовима, утврђује се положај радова у научном простору. На тај начин могуће је пратити развој науке, дисциплинарну структуру и појаву нових научних области/тема. За истраживање у пракси посебно је корисна употреба такве анализе за препознавање тзв. истраживачког фронта.

Истраживачки фронт

Бројни истраживачи тврде да је много лакше истражити неки проблем него се информисати да ли је негде у свету тај проблем већ истраживан. У прилог томе је и чињеница да у свету излази више хиљада стручних часописа, у којима се објављују милиони чланака. С разлогом се поставља питање како да читалац – истраживач препозна материјал који садржи најзначајније и „најсвежије“ налазе и теорије да би се избегло непотребно испитивање решених проблема.

Сваке године више од милион изворних чланака индексира се у базу података Института за научне информације. Како научни чланак у просеку садржи око 15 референци²², то значи да индекс цитата садржи око 15 милиона цитираних референци, што је немогуће пре-

²² E. Garfield, *Research Fronts*, Current Contents, 1994, 41, pp. 3–7, 86.

тражити. На срећу, анализа тих референци показује да је само половина „оригинална“, и да је свака од њих цитирана од једног до 8.000 пута. Тада се, помоћу коцитатне анализе, издвајају новоформиране истраживачке области које чине групе (кластери) блиско повезаних високоцитираних нових радова, које се у том случају могу лако и поуздано претражити.

Праћењем истраживачког фронта могуће је уочити тенденције у одређеним областима истраживања, оценити садашње стање, оценити очекивања у наредном периоду у одређеној области, лако уочити ауторе који прате – изучавају одређену област, и слично.

Вредновање часописа

Сцијентометријско вредновање часописа започето је делатношћу Института за научне информације, почетком седамдесетих година, када је почео да се објављује часопис „*Journal Citation Reports*“. У часопису се налазе квантитативни показатељи који омогућавају рангирање, категоризацију, вредновање и поређење часописа. Главни показатељ је тзв. импакт-фактор за часопис којим се означава учесталост цитирања чланака из тог часописа у другим часописима за одређену годину или период. Годишњи „импакт-фактор“ се израчунава дељењем броја цитата у тој години са бројем чланака објављених у том часопису током претходне две године²³. Уколико се узме дужи период за оцену „импакт-фактора“ могуће је поредити и часописе који се битно разликују по обиму, учесталости излажења и другим показатељима.

Истраживања су показала да већина цитата потиче из малог броја часописа, што значи да није нужно прочитати све што се објави, већ је потребно да се, пажљивом селекцијом на основу „импакт-фактора“, одабере часопис. Поред коришћења „импакт-фактора“ за часописе важна је и категорија чланка које часопис објављује (научни, стручни, ревијски, методски, и слично). „Импакт-фактор“ користи се за:

- брзо уочавање најзначајнијих часописа,
- утврђивање угледа (престижа) часописа,
- избор часописа за претплату или поуну библиотечког фонда,
- оцену стања на тржишту издаваштва.

„Импакт-фактор“ је широко прихваћена основа за доношење разних врста одлука. На основу „импакта“ часописи се претплаћују, одабирају и укључују у базе података. Служи и за то да се часописи „категоризују“ с обзиром на значај, што је основа за „пондерисање“ чланака који су потребни за утврђивање продуктивности појединаца

---

²³ E. Garfield, *The Impact Factor*, Current Contents, 25, pp.3–7, 86.

и институција. „Импакт-фактор“ је основа и за придруживање часописа цитатним индексима, као и за њихово искључивање ако им утицајност опадне испод критичне вредности. Међу часописима који се баве војном тематиком највиши „импакт-фактор“ имају часописи приказани у следећој табели.

Табела 2

Војни часописи реферисани у цитатним индексима ISI (Института за научне информације) према утицајности („импакт-фактор“)

ISSN	Наслов часописа	SSCI	SCI	AHCI	IF
0026-4040	Military Law Review	+		+	0.733
0026-4075	Military Medicine		+	+	0.605
0894-069X	Naval Research Logistics		+		0.368
0899-5605	Military Psychology	+		+	0.242
0047-2697	Journal of Political & Military Sociology	+		+	0.200
0028-1425	Naval Engineers Journal		+		0.039
0306-0209	Naval Architect		+		0.007
0899-3718	Journal of Military History			+	0.000
0026-3826	Militargeschichtliche Zeitschrift			+	0.000
0275-5823	Military Operations Research		+		0.000

Легенда:

AHCI – Arts & Humanities Citation Index (Индекс цитата за хуманистичке науке и уметност),

SCI – Science Citation Index Expanded (Индекс научних цитата),

SSCI – Social Sciences Citation Index (Индекс цитата за друштвене науке),

IF – „Импакт-фактор“ за 2003. годину.

У последње време за вредновање часописа користи се и комбинација „импакт-фактора“ и тзв. *полуживота* (показатељ застаривања). „Полуживот“ јесте једна од мера просечне „старости“ радова цитираних у одређеном часопису. За то постоје два показатеља: а) полуживот цитата једног часописа (дуготрајност „импакта“ чланака једног часописа), и б) полуживот цитата у једном часопису (просечна старост, изражена Медијаном, свих референци које се цитирају у једном часопису).

Препоручује се да вредновање часописа има облик поређења са часописима сличне врсте. То је нужно зато што часописи имају различиту *очекивану цитираност*, која чини просечну учесталост цитирања за посебну категорију чланака (научни рад, приказ, и слично), у одређеном часопису и за тачно одређени период. Када се зна колика је „очекивана цитираност“ за одређену категорију чланка, са њом може да се пореди цитираност чланка који припада истој категорији објављеног у истом часопису и цитираног током истог периода. На тај начин може се егзактније поредити цитираност исте категорије написа у оквиру високо цитираних области (дисциплина). Следећи показатељи вредности неког часописа могу да се добију анкетањем претплатника или на основу броја претплатника.

Сцијентометријских истраживања у нашој земљи има мало. У СФР Југославији објављено је око 20 радова, и то претежно из области медицине, у Љубљани, Загребу и Београду. Неки радови су из подручја библиотекарства, други се односе на процену научности медицинских часописа, а у неким се расправља о методама вредновања научног рада²⁴.

Схватајући значај вредновања научног рада, као и проблема који се на то питање односе, Српска академија наука и уметности је одржала скуп „Вредновање научног рада“ у октобру 1996. године. У раду је учествовало око 250 научника, а сви радови су објављени у зборнику²⁵ чији је уредник академик Милоје Сарић. С друге стране, и Министарство за науку и технологију (1997) захтева да цитираност буде један од критеријума за избор у научна звања, што је посебно актуелно и за научно-наставне институције у Војсци СЦГ, посебно ако се узме у обзир прека потреба за укључивањем тих институција у академску заједницу наше земље. Све те чињенице директно указују на изузетан значај и објективну вредност сцијентометријских показатеља.

Основни проблем у вези с потпуном применом сцијентометријских показатеља садржан је у чињеници да код нас до сада није постојала библиографска база података која би могла да служи као поуздан извор за процену продуктивности и цитираности. Ослањање на најпознатије комерцијалне цитатне базе Института за научне информације из Филаделфије: Science Citation Index (SCI – Индекс научних цитата); Social Science Citation Index (SCI – Индекс цитата за друштвене науке) и Arts and Humanities Citation Index (A&HCI – Индекс цитата за хуманистичке науке и уметност), без обзира на њихов углед и традицију, није могућ, нити је оправдан. Пре свега, те поменуте базе реферишу изузетно мали број часописа изван круга развијених земаља, са ткз. научне периферије, па је самим тим и цитираност у базама *ISI* минимална.

Тренутно се у тим базама реферише само један часопис из Србије (*Journal of Serbian Chemical Society*), а у *JCR* нуде се подаци још за два домаћа часописа. Истина, у оквиру *ISI* сервиса *Web of Science* или непосредно из самих база, цитираност се може утврдити и за часописе који се не исказују у *JCR*, под условом да су цитирани у базама *ISI*. То, наравно, јесте случај с многим нашим часописима. Но, када се посебним и, због бројних нетачности у навођењу, скупим поступком цитати наших часописа изолују из база *ISI*, цитираност већине толико је скромна да „импакт-фактор“, заснован на том податку, није дискриминабилан, па тако ни валидан индикатор квалитета. Тако, на при-

²⁴ К. Момировић, *Неке конкурентне методе за валоризацију званственог рада*, *Sci Yugosl.* 1988, 14 (3-4), стр. 225-226.

²⁵ *Вредновање научног рада*, исто.

мер, више од половине од шездесетак најзначајнијих домаћих часописа из области друштвених наука нема у десетогодишњем периоду од 1991. године надаље ниједан цитат. Зато „импакт-фактор“ из *JCR* може да послужи само као допуна другим мерилима која одиста могу да изразе разлике у значају, односно квалитету домаћих часописа²⁶.

Недостаци *SSCI* и других издања *ISI* подстакли су израду аналогне домаће библиографске базе података. Осим наведених мотива за израду такве базе, један од најважнијих је управо потреба да се за евалуацију утицаја домаћих истраживача обезбеди легитимна информацијска основа. „Наиме, *SSCI* као универзални извор за евалуацију, реферише свега један југословенски часопис из области друштвених наука, с друге стране домаћи аутори из поменутих области недовољно објављују у међународним часописима, а њихови радови привлаче тако мало цитата да то процену продуктивности и цитираности на индивидуалном плану чини врло непоузданом, а на групном плану неумесном“²⁷.

„СоциоФакт“²⁸ јесте библиографска рачунарска база која за сада реферише само радове из домена тзв. друштвених чињеничких наука. Базом су обухваћене следеће дисциплине, односно области: психологија, социологија, психијатрија, политичке науке, комуникологија, криминологија, демографија, дефектологија, педагогија, социјална политика, информатологија, менаџмент и маркетинг, друштвена статистика, методологија друштвених истраживања и филозофија друштвених наука. Интересантно је да та база реферише и област ратне вештине, која је обухваћена часописом „Војно дело“. „СоциоФакт“ садржи радове који се могу сматрати научно релевантним и библиографски комплетним (база се може наћи и на Интернет адреси: www.nbs.bg.ac.yu/sfakt).

Претраживање базе „СоциоФакт“ изузетно је лако и једноставно јер нуди више варијаната за претраживање (по аутору, по наслову, по часопису, по областима, по годинама издања, и слично). Претраживање се може обавити и на основу кључних речи, што је посебно интересантно за оне који истражују различите и мање познате области или теме. Та база не нуди помоћ само научним радницима, већ посебну вредност има и за наставни, односно образовни рад у целини.

Часописи који имају дужу традицију и признат квалитет представљени су у бази свим радовима, независно од уредничке класификације (научни, стручни итд.) и задовољности библиографских стандарда. У бази се не реферишу прилози редакција и прикази књига.

²⁶ П. Шипка, *Вредновање часописа на основу библиометријских показатеља: опис модела и импликације за уређивачки рад*, Српски архив, Београд, 2003.

²⁷ П. Шипка, *Употреба библиографских база података у вредновању научног утицаја*, Годишњак Факултета физичке културе, Београд, бр. 9, 1998, стр. 5.

²⁸ Б. Косановић и П. Шипка, „Развој библиографских база података за националне потребе: искуства за СоциоФактом“ (зборник радова), VI научни скуп о систему научних и технолошких информација, Котор, 1996, стр. 110–120.

Начелно, база обухвата часописе/радове објављене после 1981. године. Часописи који су пре тога остварили задовољавајући библиографски квалитет такође су реферисани у бази. Обухваћени су часописи публиковани на укупној територији СФРЈ, а од 1991. године само они који су објављивани у СР Југославији. У избору часописа предност је дата онима који имају високу цитираност, који су библиографски комплетни и имају емпиријску оријентацију. Зависно од тога, неки часописи су реферисани систематски, односно у целини (основни корпус), а неки селективно (допунски корпус). За радове из основног корпуса објављене у СРЈ даје се комплетан попис литературе (референце). Неке информације (поља) у бази намењене су искључиво за тзв. претраживање литературе, док друге (означене у табели 2) служе и за евалуацију часописа (ч), појединаца (а) и институција (и).

Табела 3
Информације (поља) садржане у „СоциоФакту“ и њихова намена²⁹

	ч	а	и
Тип документа	x	x	x
Језик документа	x		
УДК			
Аутор(и)		x	x
Оригинални наслов рада			
Наслов рада на енглеском			
Назив часописа (зборник, годишњак)	x		
Издавач			
Година издања	x	x	x
Колација (волумен, број, прва и последња страница)	x		
Установа (афилијација аутора)			x
Апстракт на српском језику			
Апстракт на енглеском језику			
Кључне речи на енглеском језику			
Кључне речи на српском језику			
Аутор(и) цитираног рада		x	x
Наслов цитираног рада			
Цитирани извор (наслов часописа или назив издавача)	x		
Година издања цитираног рада	x	x	x

„СоциоФакт“ садржи засебан модул за библиометријску и сцијентометријску анализу који је намењен вредновању научног учинка. Кориштењем информација које су садржане у бази у интерактивном поступку генерише већи број релативно независних показатеља продуктивности и цитираности аутора и установа. Модел библиометриј-

²⁹ Перо Шипка, *Употреба библиографских база података у вредновању научног учинка*, исто, стр. 21.

ског вредновања часописа, утемељен на светским стандардима, примењен је у Електронском извештају о научном учинку у Србији (ЕИНУС, www.ceon.org.yu).

ЕИНУС је унапређена *Windows* верзија програма „БИСА“, развијеног за потребе библиометријске и сцијентометријске анализе. Податке црпи из „СоциоФакта“, домаће базе цитираности, у којој се, почев од 1991. године, реферише 58 домаћих часописа из области друштвених наука. Тим подацима се за потребе вредновања придодату и подаци о међународном (*SSCI*) учинку домаћих ентитета, укључујући и часописе. ЕИНУС, као „СоциоФакт“, одржава се под окриљем Центра за евалуацију у образовању и науци, невладине организације из Београда (www.ceon.org.yu). Генерише се једном годишње, а резултати се достављају реферисаним часописима на некомерцијалној основи. Поред часописа, ЕИНУС исказује и учинак домаћих аутора, институција, издавача, пројеката, тимова и научних скупова. Показатељи ЕИНУС-а за часописе одабрани су тако:

- да произилазе из захтева *ISI*;
- да се подаци на којима су засновани нуде у самим часописима и са задовољавајућом поузданошћу, односно веродостојношћу;
- да је у сцијентометријским истраживањима демонстрирана њихова теоријска заснованост и/или предиктивна моћ у разликовању квалитета;
- да задовољавају економске критеријуме, тј. да су оправдани са становишта цена – ефекат.³⁰

Поред показатеља какви се уобичајено користе у свету, „БИСА“ (сада ЕИНУС) омогућује и рачунање неких нових показатеља, који су засновани на резултатима домаћих истраживања³¹ и прикладни су за процену научног учинка у нашим условима. Дакле, у малим земљама. Поред евалуације продуктивности и цитираности институција и појединаца, ЕИНУС омогућује и процену утицајности часописа и испитивање њихових библиометријских карактеристика ради њиховог унапређења.

Показатељи (табела 4) могу да се комбинују према нахођењу корисника. С ослоном на „СоциоФакт“ и помоћу ЕИНУС-а, темељито је анализирана југословенска психологија (Шипка, 1995а, 1995б, 1996)³². У току су сцијентометријска истраживања других друштвених дисциплина.

³⁰ П. Шипка, *Вредновање часописа на основу библиометријских показатеља: опис модела и импликације за уређивачки рад*, исто.

³¹ П. Шипка, „Цитатна анализа југословенске психолошке периодике 1981–1990: односи међу показатељима индивидуалне цитираности“, „Психологија“, бр. 1-2, стр. 195–205.

³² Резултати истраживања су објављени у: П. Шипка, *Цитатна анализа југословенске психолошке периодике 1981–1990: однос међу показатељима индивидуалне цитираности*, исто; П. Шипка, „Цитатна анализа југословенске психолошке периодике 1981–1990: утицајност и међусобно уважавање катедара за психологију“, К. Миомировић (ур.), *Мерење у психологији*, 1, ИКСН и СДПС, Београд, 1995.

Показатељи ЕИИУС-а за вредновање часописа (ч), појединаца (а) и институција (и)³³

Библиометријски/сцијентометријски показатељи	ч	а	и
Број објављених радова	х		
Број аутора	х		
Просечан број аутора по раду	х		
Број ауторских имена	х		
Број референци	х		
Просечан број референци	х		
Укупна продуктивност аутора		х	
Фракциона продуктивност аутора		х	
Продуктивност аутора према редоследу појављивања у ауторском тиму		х	
Продуктивност аутора према класификацији објављеног рада		х	
Укупна продуктивност институција			х
Фракциона продуктивност институција			х
Продуктивност институција према часопису објављивања			х
Структура референци према типу публикације	х		
Укупна цитираност часописа	х		
Цитираност часописа према часопису цитирања	х		
Укупна цитираност аутора	х		
Фракциона цитираност аутора		х	
Аутоцитираност аутора		х	
Хетероцитираност		х	
Цитираност аутора према редоследу појављивања у ауторском тиму		х	
Цитираност институција			х

Закључак

Показатељи засновани на цитираности рутински се све више користе у многим развијеним срединама, како у процесу одлучивања о финансирању пројеката, тако и у промоцији истраживачког и наставног особља, а у последње време и у изради мерила за личне дохотке у академским установама. Отуда и раширена пракса објављивања ранг-листа цитираности универзитета, корпорација, часописа, радова и аутора по научним дисциплинама³⁴.

стр. 175–186; П. Шипка, „Иностранна цитираност психолога претходне Југославије“, у: *Мерење у психологији*, 2, ИКСИ и Центар за примењену психологију, Београд, 1996, стр. 169–179.

³³ П. Шипка, „Вредновање часописа на основу библиометријских показатеља: опис модела и импликације на уређивачки рад“, исто, стр. 22.

³⁴ На пример: Е. Garfield, *Psychology research, 1986–1990: A citationist perspective on the highest impact papers, institutions, and authors*, Current Contents, 1992, 41, pp.5–15.

Ипак, прихваћеност квантитативних мерила није општа и зависи од развијености научне средине. У природним наукама и неким примењеним дисциплинама, где је уврежен став да су часописи централне институције науке, продуктивност и цитираност су увелико прихваћена мерила. У друштвеним и хуманистичким дисциплинама повећава се и скепса према њиховој примени. Исто тако, отпори расту с удаљавањем од научних матица појединих дисциплина, смештених у најразвијенијим земљама запада, ка научној периферији, према неразвијенијим регионима света. Упоредо с тим повећава се и захтев да се тим показатељима придруже и друга квантитативна мерила: допринос научника образовању кадра, професионална признања, чланство у уредништвима научних публикација, менторство у изради магистарских и докторских радова, број одржаних предавања у земљи и иностранству по позиву, и слично³⁵. Наша научна средина оптерећена је бројним претрудама о вредностима нумеричких показатеља. Број експерата из области сцијентометрије у нас је изузетно мали, па на научним форумима и скуповима, укључујући и оне у целини посвећене тој теми³⁶, преовлађују ставови научника који се тим проблемима баве узгредно, само уколико их погађају, тумачећи их егоистички и здраворазумски. Ипак, основни проблем је у томе што се показатељи те врсте недовољно разумеју и некомпетентно користе.

Вредновање научног учинка не може се посматрати изоловано од укупних друштвених токова и укупног друштвеног положаја науке и научника. Процес транзиције, који је захватио друштво и те како се осећа и у науци и, истовремено, означава процес њене рационализације и повећања ефикасности у подршци националног развоја. У вези с тим, на значају ће добити вредновање научног учинка, посебно тзв. објективна мерила, односно мерила квантитативне природе. Информациона основа за њихову примену су библиографске базе података. Како међународне базе реално не могу да послуже за вредновање домаћих научних субјеката, валоризација ће морати да се заснива на аналогним домаћим информационим системима. Зато је правремена израда националних база за поједине научне области корисна инвестиција у блиску будућност. Научни субјекти (појединци, институције, часописи и дисциплине) који тада буду имали ваљану евиденцију о свом минулом раду биће у повољнијем положају у одбрани сопствених интереса. Отуда је јасно какав би научни, образовни и практични значај имала примена тих показатеља у научно-наставним институцијама Војске Србије и Црне Горе.

³⁵ Милоје Р. Сарић (ур.), *Вредновање научног рада*, исто.

³⁶ Исто.

Литература:

1. Б. Косановић и П. Шипка, „СоциоФакт – Југословенска база за друштвене чињеничке науке“, у: П. Костић (ур.), *Мерење у психологији*, 2, ИКСИ и Центар за примењену психологију, 1996, стр. 85–95.
2. Министарство за науку и технологију Србије, „Критеријуми за стицање звања“, у: *Наука и технолошки развој у Републици Србији; политика, анализе, документи*, Београд, 1977, стр. 107–114.
3. П. Шипка, *Наука у Србији: у сусрет евалуативној држави*, Центар за евалуацију у образовању у науци, Београд, ЕРД 01/01, јун, 2004.
4. А. Ziabicki, „The evaluation of scientists and their work“, in: M. S. Frankel i J. Cave (ed.), *Evaluating science and scientists: An East-West dialogue on research evaluation in post-communist Europe*, CEU Press, Budapest, 1997, pp. 132–148.

Живи језик у балканском лавиринту –
Разговори о кризи, НИЦ „Војска“,
Београд, 2003

Др Миле Бјелајац

Књига *Живи језик у балканском лавиринту* је књига о кризи и ратовима који су потресали просторе бивше СФР Југославије и резултирали нестанком једне државе. Анализу тих догађаја и ширег контекста испричали су други, интервјуисани и испровоцирани знатно жељом саговорника с друге стране репортерског микрофона. Врстан новинар, образован политиколог и савременик са свим врлинама грађанске пристојности коју је захтевало време, Иван Марковић није био пасиван и формалан саговорник: темељито се припремао за разговоре, али је увек био спреман и да крене рукавцем који се током разговора укаже. Један од рецензената књиге, професор др Ратко Божовић, написао је:

„Својим добро постављеним питањима он је разговор усмеравао ка суштинским одговорима и демократским алтернативама. Вештина прикривања реалности допринела је да смо постали земља без идентитета и без самоувида. Аутор не пристаје на лажну слику стварности и самозаборав политичких примитиваца. Најуспешнији је тамо где руши стереотипно мишљење и политичке предрасуде. Његова истраживачка скрупулозност и настојање да открије истину долазила су из уверења да није могућа суштинска промена друштва у недостатку истине, у привикнутости на живот без истинољубља. Марковићу је јасно да је тешко стићи до лавиринта истине, а камоли из њега изаћи“.

Ако се реч да аутору, Ивану Марковићу, његов мотив трагања и метод који је применио прегнантно су исказани у следећим ставовима:

„Од југословенске грађевине настале у златном пресеку блоковске равнотеже, између 'трулог', капитализма и пролетерског интер-

* Аутор је научни саветник у Институту за новију историју Србије у Београду.

национализма, после нестанка равнотеже са распадом Источног блока и прве земље социјализма, остала је само кућа на прометној балканској раскрсници. Из ње су многи хтели да изађу носећи колико су могли да зграбе, док су други, велики и моћни, хтели да уђу, одређујући правила игре. Добра интегративна идеја оличена у заједничкој држави сродних балканских народа, развијана током 20. века, на његовом крају угушена је у међусобним крвавим сукобима. Ни Срби ни било који други југословенски народ нису умели да искористе широку компаративну предност које је велика балканска држава пружала. Распали смо се на корак од 'бољег живота', на рукохват од Европе и склизнули у гето са сумњивим изгледима у наредном миленијуму.“

„Обично тражимо оне за које мислимо да знају одговоре. Тако је и са интервјуима. Они су фрагменти, крхотине разбијеног огледала у којима се виде парчићи стварности. На гомили, они су покушај да се састави мозаик, или нека врста жудње за објашњењем... Књига је, дакле, настајала као очајничка потреба просечног Балканца да сазна зашто му се у последњој деценији догађа то што му се догађа и у наивној нади да ће му у процесу сазнавања бити лакше.“

Аутор је за ово издање одабрао 30 интервјуа са 20 саговорника током протекле деценије. Неке саговорнике је наметала близина заопштрављања кризе, каквих је било много током претходног времена, а неке ауторова осетљивост на поједине теме које надопуњавају општи контекст. Интервјуи сабрани у овој књизи, осим у матичном листу „Војска“, објављивани су и на страницама „НИН“-а, „Интервјуа“, „Трезора“, итд. О балканској и о југословенској кризи, или о „балканском лавиринту“, своја виђења дају дипломате, генерали, професори различитих профила (политиколози, историчари, економисти, хемичари и други), писци, публицисти, режисери, издавачи. То нису само истомишљеници, напротив. Међу двадесетак саговорника осам је странаца, од којих су двоје српско-југословенског порекла. Чешће од других интервјуисани су професори стручни аналитичари Драган Симеуновић, Предраг Симић, Ранко Петковић, Владимир Вереш и Ђорђе Борозан. У књизи ће читалац пронаћи и друга позната имена из науке и јавног живота: професора Војина Димитријевића, академика Симу Ђирковића, професоре Момира Стојковића, Џорџа Герета и Раџу Томаса, аналитичара из Шведске Јана Оберга, генерала и др наука Славољуба Сушића. Владимир Волков, Ђерђ Конрад и Фредерик Дитур, или Љубиша Ристић (1990) и Славенка Дракулић (1990), писци су и редитељи. Марковићеви саговорници били су и Владимир Димитријевић, издавач из Швајцарске и Париза, магистри Невена Вучковића-Шаховић и Зоран Лутовац, и старији колега новинар Милутин Миленковић.

Основне теме су свакако криза, рат, историја, геополитика, интереси и насиље. Њима саговорници прилазе на различите начине. Тако је грађена сложена прича о социјалном и политичком насиљу, поли-

тичким циљевима, распаду система вредности, политичком организовању, новом светском поретку, великим силама, дипломатији, грађанском рату, албанском питању, улози војске, идеологијама, посткомунизму, интелектуалној елити, медијима, женском питању, судбини деце у рату, култури и традицији, смислу толеранције... Разговорима су обухваћени простори Босне, Хрватске, Косова и шире – Балкана. Саговорници размишљају о будућности Југославије, анализирају одговорност Европе и лично осећање кривице.

Тешко је издвојити сва питања и потпитања која се провлаче кроз ову збирку умних разговора. Анализе професора Драгана Симеуновића из 1990. и 1994. године, на пример, о политичком и физичком насиљу, укључујући тероризам, као да су потоњи догађаји већ потврдили. Посебно је интервју из 1990. године драгоцен за подсећање на корене рушења и растакања Југославије. На питање аутора Ивана Марковића: *Не чини ли вам се да се под етикетом плурализације на ове наше просторе све више пробија уско орјентисани национални радикализам, који уместо слободе доноси нове облике ауторитаризма ...?* Симеуновић одговара:

„Природно је да су сви ти феномени постали приметни и у нашој средини као последица једне дубоке политичке и међунационалне кризе, али је неприродан начин на који су они изронили на нашу политичку сцену. Догодило се да су руководства наших република, некадашња и садашња, услед своје, најчешће личне концепцијске супротстављености, као потпору себи и својој политици укључила у те међурепубличке обрачуне владајућих структура и сопствене нације. Почели су са убеђивањем да је нација угрожена, да су они ти који је штите и упирали прстом у оне који им сметају као на главне кривце. Негде се то манифестовало на један, негде на други начин. Међутим, те облике које Ви помињете практично су дозволила локална руководства као појавне облике на политичкој сцени, терајући инат једни другима и доказујући да код њих има више демократије. У том претицању код кога има више демократије дозвољавани су најекстремнији облици ретроградног историјског понашања, па и по цену да владајући буду срушени с власти од опозиције која је углавном носила конзервативно обележје. Такви услови могу погодовати даљој радикализацији политичког понашања које, пак, може прерасти у масовно политичко насиље“.

Професор Предраг Симић је био чест саговорник Ивана Марковића. За ову прилику Марковић је издвојио четири њихова разговора у времену од 1993. до 1998. године. Разговор се увек односио на актуелни тренутак и развој кризе на Балкану. Његови одговори садрже бројна имена актера, као и њихове принципијелне или непринципијелне акције. Симић у одговорима трага за пропуштеним приликама да се на време и без жртава постигне оно што је на крају настајало после рушења и проливане крви. Пита се и зашто је, на

пример, одбачен Кутиљеров план? Зашто Албанци не преговарају? Зашто се догађаји развијају у складу с председничким изборним кампањама у Америци? Због чега је пуцала „ОВК“ и да ли јој је било у интересу да се прекине дијалог између Београда и Тиране? У једном одговору Симић је дефинисао позицију Македоније као неку „меку варијанту Босне – државу која функционише захваљујући међународном војном присуству“.

Пред само разбуктавање кризе на Косову, 1998. године, Симић је ситуацију резимирао на следећи начин:

„Наша политика је по ко зна који пут својим нечињењем у ситуацији када постоји маневарски простор доведена у ситуацију да се суочи са диктатом са стране. Учињено је све да ОВК буде оцењена као терористичка организација. У томе је било доста успеха, чак је и две недеље уочи догађаја у Дреници и Роберт Гелбард рекао да је то чист тероризам. ОВК је, практично, била само корак од тога да буде званично стављена на листу међународних терористичких организација. Онда је дошло до интервенције полиције у Дреници. Албанци су одмах покушали да оно што се десило у Дреници представе као Сребреницу, да се каже ево, опет Срби кољу и убијају! Примењује се сценарио Маркала и сличних медијских интерпретација. Да ли је тога било или није било, остаје да се види. Међутим, чињеница је како је то сада јако пропагандно оружје Албанаца“.

Кроз четири интервјуа представљене су и анализе др Владимира Вереша о последицама распада Совјетског Савеза и новој улози Русије, о Горбачову, Јељцину, рату у Чеченији, америчко-совјетским односима. Према њему (1996), криза у Чеченији требало је да смањи маневарски простор Русији у међународним односима, али само „донекле“. За СРЈ важно је да Русија остане кооперативна за Западом, посебно са Америком, како линија сукоба не би прошла нашим простором као у случају Вијетнама, Авганистана, Анголе или Никарагве, што би сукоб замрзнуло и учинило трајним.

„Америка је после свршетка хладног рата пожурила да пусти у оптицај један од докумената Пентагона у коме се каже како она неће дозволити да се више у било ком делу света појави нека сила пандан САД, поготово не на простору Совјетског Савеза. Америка има концепт фазног ангажовања у регионалним сукобима...“, сведочи је генерал Славољуб Сушић у новембру 1995, разлажући нове доктрине које се прихватају на Западу и, с обзиром на њих, положај СР Југославије.

У децембру 1996. амерички професор Раџу Томас, један од критичара „владајућег мишљења“ у својој земљи, одговарао је на питања о југословенској кризи и слици у америчким медијима: „Југословенски проблем је историјски проблем који се не може сагледати из дневне перспективе... медији једноставно немају времена да то озбиљније и темељније сагледавају. Они догађајима приступају са матри-

цом што ко коме данас ради и то је њихова логика извештавања, без јасног историјског контекста“. Такви медији нису оставили простор за дебату о стварним узроцима југословенске кризе. Дакле, остало је или бомбардовати агресоре, или им увести санкције, или деловати дипломатским средствима. Томас није једини, нити се само на страницама ове књиге поставља питање медијско-пропагандног рата против једне стране, али он подсећа на чињеницу да су се припадници других народа (Хрвати) високо пласирали у штабовима америчких председника, да су били саветници Ал Гора, Боба Дола итд. Хрватска дијаспора, за разлику од српске, политички је била веома добро организована, а медији имају моћ да стављају политичаре под притисак. Ситуација је још јаснија када се има на уму да је у медијима остварена потпуна пристрасност – одређено је ко је „жртва“, а ко „насилник“. Наиме, верзије које саопштава „жртва“ а приори се промовишу као тачне. Интересанто је, међутим, да је Томас био оптимиста када је реч о решавању косовског проблема. Сматрао је да велике силе не могу бити толико недоследне да Крајини не признају аутономију или одвајање, а Косову признају.

Професор хемије са универзитета у Бристолу (Велика Британија) одговарао је на питања о разлозима медијске једностраности у вези с југословенском кризом. Уз много илустративних примера, описује како је новинар доспео на суд након што је написао критички приказ Туђманове књиге *Беспућа повијесне збиљности* (адвокат је био плаћен из Тачер-фонда).

Историчар др Борђе Борозан, аутор *Велике Албаније*, у разговорима са Иваном Марковићем дао је јуна 1996. веома тачну историјску процену развоја догађаја на Косову и Метохији. Албански прваци су за своју идеју радили на терену, демографијом и притиском, некад прикривено, некад еруптивно, али уз помоћ међународних спонзора којих су се, када дође време, лако одрицали. Та филозофија сажета је у речима краља Зогуа: продај се, али не дозволи да будеш купљен, јер те други неће пазарити. Наиме, албански прваци ће пристати да послуже неком циљу, али не и да постану његови робови. „Будућу“ америчку политику Борозан је видео као понашање слона у стакларској радњи: „Уђу, полеме и онда посматрају“. Такође, и за Америку и за Европу навео је да остају у свом „перфекционизму“ слепи за суштину сукоба, бирају неки народ као своје мезимче, оплакују његову судбину, амнестирају га за све почињене грехе, а све друге бију по прстима. Три године касније, у јеку бомбардовања СР Југославије, тај историчар је поновио да је то што неко из својих геостратешких интереса подржава концепцију „Велике Албаније“ перманентно руши стабилност Балкана: „У том смислу проблем Албаније и Албанаца остао је нешто с чим се окружење никако није могло помирити, јер је он увек рушио и разбијао политичку карту Балкана. Чини ми се да не постоји народ у Европи који из своје самоугрожености толико угрожава све

остале народе у свом подручју... обмана Великом Албанијом може бити почетак балканизације Европе, а данас је већ створила мостобран организованог криминала. Албански национални покрет дао је печат растакању југословенске федерације. У том смислу албанска историографија настоји да без иједне чињенице прикаже како Косово и Метохија није колевка српске државе, огњиште српске културе и духовности и Јерусалим српског народа. Албанско писање данас је брава надхват злобне руке... која отвара несрећу и кошмар какво је некада било Источно питање“.

За историјат кризе на Косову и Метохији пре терористичких акција и, као одговора, војно-полицијских операција 1998. године, а потом и удара НАТО-а на СРЈ, занимљиве су анализе Зорана Лутовца (тадашњег сарадника Института за друштвене науке) из јуна 1997. године. Његова порука је била да „било које решење које би могло да функционише на Косову мора бити резултат компромиса“.

Мађарски писац, социолог и психолог Ђерђ Конрад, писац књиге *Југословенски рат*, поручио је марта 2000. да је била велика грешка бомбардовање људи у име људских права: „Када господари бомби уобрази да морају баш овако да поступе, најчешће се испоставља да то уопште није било нужно, напротив, да је неопходно било сасвим нешто друго, креативна политика која не преферира изолацију и кажњавање, него иде на стварање такве климе у којој ће моћи на партнерској основи да оствари утицај, уводећи читава друштва у демократски духовни амбијент“. Поред многих брилијантних анализа балканске политике, домаће и стране, Конрад је свом саговорнику поверио:

„Одговорност интелектуалаца у растакању једне добре интегративне идеје оличене у некадашњој југословенској држави је огромна. Али бих рекао да је то, пре свега, одговорност другоразредних интелектуалаца. Ту је свакако и одговорност прaviх интелектуалаца који су се уплашили и ућутали, препуштајући земљу на милост и немилост другоразредним интелектуалцима, који су били бучнији у свом националистичком испољавању“.

У новембру 1999, после искуства са бомбардовањем НАТО-а, француски књижевник Фредерик Дитур лamentsира над Европом која је изгубила душу. „Правда је побегла из табора победника“, једна је од његових забележених мисли, као и подсећање на Де Голове речи из 1963. године, да „дан када Америка постане једини хегемон, биће почетак смртног ропца за цео свет“. Дитур се дефинише као идеолошки неангажован, и каже да је његов ангажман на „српској ствари“ био сасвим случајан: „На почетку је било врло једноставно. Видео сам човека у гужви, кога су хтели да линчују и осетио сам како морам да помогнем“.

Из наведених примера се може видети колико је књига *Живи језик у балканском лавиринту* драгоцен подсетник за дневне аналитичаре. Јер, балканска криза није завршена и последња је прилика да се

не чине још веће грешке. Из угла историчара, тај тип књиге је драгоцен слика времена, тачније капацитета делатних политичара и интелектуалаца за разумевање времена у којем живе. Нема повратка и поправног – они су на једном временском пресеку тако видели и судили о стварима. Колико су били луцидни у својим анализама тек ће будуће време да покаже. Када оно дође, овакве и сличне књиге биће драгоцен извор. Оне ће бити и део изнијансиране слике о новинарству на овом простору. На једној страни ће, вероватно, неки будући историчар постројити Ивана Марковића и њему сличне, а на другој – већину која се повијала пред захтевима „политичке коректности“.

Creating an Islamic State on the Territory of Central Asian Countries

---

by Darko Trifunović, M.A.

Already proven scenario for creating territories dominated by Islamic fundamentalists and the implementation of the plans of Islamic caliphate, primarily incorporating states and regions populated predominantly by Muslims, with aspirations to eventually encompass the whole world, started to come true on the territory of the Central Asian countries. This is the reason for forming a new terrorist organization, named LIVO, whose „striking fist“ and spine are the Uzbekistan Islamic Movement, Al-Qaeda, and other organizations acting towards the same goals not only regionally but globally as well.

Key words: Central Asia, terrorism, Islam, fundamentalism

Main Security Dilemmas in South East Europe

---

by Professor Zlatko Isaković, Ph. D.

The paper deals with some of the main security dilemmas in South East European countries. The first part is devoted, among other things, to the dilemma whether it is possible to achieve that a minority in one country can enjoy the majority status in some regions without worsening political, security, economic or other positions of other minorities or the majority in that country. The second part of the paper deals with some dilemmas that appear in the process of the Partnership for Peace and NATO enlargement in the region. The great majority of the countries have resolved one of main political and security dilemmas whether to join NATO (and the path to EU has led through NATO and its Partnership for Peace Programme) choosing the membership option. In the concluding part it is stressed that there often appears the dilemma whether to give priority to conventional, i.e. a ('new' or revived) hard state or national security, or low intensity wars, or other types of security (civic, societal, environmental, economic, etc.). Violence used in conflicts often becomes a part of the problem, not of its solution. The attitude that defeating an enemy by violence is one of the best, or the best way for conflict resolution ignores the

possibility that a thirst for revenge might surface. The used violence often instigates further violence and thus generates its spirals and traumas. Certain states try to spread their own attitudes and values, and resolve problems and conflicts by violence not considering the fact that there are also other means usable for these purposes (conditioning, persuasion, promises, rewards, threats, punishments, negotiations, etc.).

One of the dilemmas is also whether human rights and democracy in general can be protected or imposed by violence. Namely, one cannot protect or impose one or several human rights by violence without violating the right to peace. Important is also the dilemma whether one should protect a regime, i.e. government, which is formally self-declared as democratic one if it does not have democratic attitudes, values, and practice. Minorities and other groups of citizens, which are, in a sense, weaker, should be protected formally and actually. For achieving reconciliation and living together in peace and democracy in regions with mixed population, a kind of power division in a society (consociation or power sharing) should be established, and the human and other rights of minorities and majorities should be protected.

The primary task for every state and elite seems to be to learn to live with ethnic conflicts and to deal with them without any violence. It is concluded that the main security dilemma could be whether peoples and their communities and organisations will begin to serve security, or the security should serve them. The second option seems to be the correct one within NATO and Partnership for Peace or outside of them.

Key words: South East Europe, security, security dilemmas, human rights, democracy, use of violence, consociation, NATO and Partnership for Peace.

Terrorism and Organized Crime in the Wake of September 11, 2001

by Professor Aleksandar Fatić, Ph.D.

The theory differentiates between classical terrorism and mega terrorism that has marked the period of time after the terrorist attacks of September 11, 2001, against New York and Washington. While the classic terror seeks to supplement politics, and to be manifested as its criminalized projection, the mega terrorism is a qualitatively new phenomenon which itself is a policy. The mega terrorism is about high stakes and high disproportion of power possessed by particular parties. The US policy has contributed most to creating such conditions globally, and the United States is strategically responsible for it. For the most part, this is not or will not even be realized by the most prominent critics of international hegemony in the United States policy. Aggressive stance of the great power in international relations almost automatically instigates even greater number of antagonistic responses of other smaller powers, which all leads to more strained international relations. Military responses to mega terrorist threat have exactly caused its escalation, that is to say too aggressive responses to classi-

cal terrorist threats have partly brought about the mega terrorism. The greatest blunder of the (US or other influential powers') response to mega terrorism is taking on the warring model of military aggression, which provides the terrorists with the legitimacy that they have not had before.

Corruption affairs in Serbia and Montenegro, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, and some other Balkan countries additionally corroborate that the transition processes in most South East and even East European countries are accompanied by side-effects in the forms of the economic and political systems criminalization, resulting in serious issues of power distribution in the Balkan transitions. In newly formed democracy, which is in conformity with contemporary trends in the development of the so-called „polyarchic“ democracy, political decisions are not always and necessarily made by institutions as state-representatives, though they are made within these institutions. Public policy is separated from the public and there emerges chronic deficit of government legitimacy. Parts of political establishment, linked to organized crime, create a climate of „the goal justifying the means“ or of „anything being allowed what is not strictly forbidden“, which helps creating the conditions for legitimizing the corruption and organized crime.

The manifested destructive role of organized groups, and the attitude of current authorities, even of a part of the public, towards these groups during interethnic conflicts, and later on, have made it quite clear that the links between organized crime and political elites in all parts of the former SFR Yugoslavia are maintained through mutual client relationship, which the international actors have nourished by their inconsistent behavior. The inconsistency of international support contributes to creating client cultures, and these cultures lead to building relatively enduring partnerships between political elites and organized crime. Thus a new type of organized crime emerges retaining classic feature (crime for profit), but is also modified into „a new warring entity“ that resorts also to the fight against the state aiming to take over the state power.

The main problem in legitimizing the violence in international relations in that this entails also legitimizing the terrorist response to the monopolizing of the international relations and to the so-called intervention wars. The current US trend of re-legitimizing the violence as a method of combating the terror is historically and safety-wise retrograde. In such a way the worldwide terror stigma is just reduced while enlarging room for arguments of „the terrorist having no choice“. The same or the similar is true for organized crime in Serbia or any other country under transition in South East Europe.

The author believes that the main principle of successful combating terrorism is maintaining the moral status of non-violence as an imperative in the international relations. Contemporary politics, primarily the U.S. global policy, which is based exactly on re-legitimizing the violence, is in advance doomed to failure in combating the terror.

Key words: terrorism, mega terrorism, organized crime, security threat, policy, government, response, legitimizing, re-legitimizing, violence.

Notional Determination of Challenges, Risks, and Threats in the International Security System Reshaping Process

---

by Dejan Orlić

The international security, its system, and its interpretation, as well as the concerns relating to its subjects and objects, are undergoing numerous changes. The state is no more the only international security subject, but ever higher importance is going to the individual, whose security is understood as the key one for understanding of and a foundation of any other higher level security – from group security, to national and international, and to global security. In addition to the military dimension of the security, the political, economic, social, and environmental dimensions are getting ever-higher import in the international security analysis. In the re-shaping process, the system of international security has been faced with lots of challenges, risks and threats.

The author states the contents and scope of the notions „challenges, risks, and threats“, and highlights differences between them, suggesting that these three notions do not have the same meaning.

Key words: challenge, risk, threat, international security.

Soldiers' Views on Alternative Social Service

---

by Lieutenant Colonel Branko Babić, M.A.

In June 2004, the Sombor Military Department carried out the first survey at the level of the Army of Serbia and Montenegro aimed to establish the views of conscripts on alternative social service. The fifteen questions contained by the inquiry were answered by 65 conscripts who, starting from June 10, 2004, have applied for alternative social service (but have not been deployed). The research used different methods of statistical data processing. The respondents' education levels and years of birth (regular – 1983; critical – 1977; older conscripts born in the period from 1978 till 1982; and one conscript born in 1975, to whom the conscription was postponed) were taken as the basic parameters of the research sample. The findings revealed that most of the conscript were ignorant of the meanings of conscientious objection and alternative social service, as well as of the training when doing their military obligation in civilian services, and of their rights and obligations during alternative social service. Even so, most of the recruits stuck to their original resolve to fulfill their military obligation by doing alternative social service.

Key words: conscientious objection, civilian service, alternative social service.

Value Preferences of the Military Academy Students

by Professor Desimir Pajević, Ph.D., Colonel Jan Marček, Ph.D.,
Professor, and Nada Danić

Proceeding from theoretical understanding of values, as well as the findings of former research of the issue, the paper states the basic values preferences of the students of the Military Academy of the Army of Serbia and Montenegro. The research involved the tool derived from the Rokeach value concept that contains 35 value notions. The research was conducted on a suitable sample of 149 second-year students of the Military Academy of the Army of Serbia and Montenegro.

Data processing, except for establishing the basic statistical parameters, involved the factor analysis. This students' evaluations of 35 value types were used in the analysis as the starting quantitative data. The factor analysis determined the nine latent value dimensions as established by the Military Academy students: 1) humanistic orientation; 2) patriotism; 3) hedonism; 4) stoicism; 5) psychological balance; 6) idealistic aspiration to higher goals versus personal comfortability and success; 7) compliance to military organization norms; 8) independence; and 9) personal dignity versus family safe haven.

Key words: value preferences, Rokeach concept, factor analysis.

Scientometry – Evaluation of Scientific Work

by Colonel Budislav Suša, M.A.

The science has for long been coping with the problem of the evaluation of scientific information. Efforts to avoid subjectivity in the qualitative procedure of assessing the value of a work have led to numerous expert assessment procedures, such as making reviews by more than one reviewers, or the reviewer being unknown, or the author being unknown, and so on. Even so, the subjectivity of the procedure had not been reduced.

The development of the society on the whole, and the information technology in particular, has created the conditions for objective (quantitative) evaluation of scientific work. Within the methodology, a specific activity of evaluating the scientific performance – Scientometry or the „metric evaluation of science“ – is being developed.

Its essence is exactly the measuring of an individual, an institution, or an organization's contribution to the science, based on the following indicators: academic performance measured by the number of papers published and reviewed in eminent (scientifically recognized) magazines, and by the number of times these papers are cited in other authors' papers, in scientifically recognized magazines as well. The entire „numbering“ procedure has been reduced to searching the bibliographic, or rather reference database.

This database has so far been kept only in the Institute of Scientific Information (ISI), in the nited States of America (Philadelphia). However, such a base has also been created and developed in our country in the domain of social factual sciences and named „Sociofact“. Thus the prerequisites have been provided for objective evaluation in the field of social sciences as well. Scientifically and practically, the importance of applying these evaluation procedures is indisputable for the scientific and education institutions of the Army of Sebia and Montenegro.

Key words: Scientometry, scientific information, review, number of citations, productivity.

Creation d'un etat islamique sur le territoire des pays d'Asie centrale

Dr Darko Trifunovic

Le scénario déjà vérifié de création des territoires sous domination des fondamentalistes islamiques et la réalisation de plan de création d'un califat islamique qui enveloppera premièrement les états et les régions avec domination de la population islamique et qui prétende d'élargir le territoire sur le monde antier, a commencé à se réaliser dans des pays de l'Asie centrale. C'est la raison de création d'une nouvelle organisation terroriste sous le nom LIVO, dont le „poing de choc“ et l'ossature sont le Mouvement islamique d'Usbékistan, Al Qaida et d'autres organisations qui agissent ayant les mêmes buts sur le plan tant régional que global

Mots clés: Asie centrale, terrorisme, islam, fondamentalisme.

Dilemmes principaux de sécurité dans des pays de sud-est de l'Europe

Zlatko Isakovic

Dans ce travail on parle de certains dilemmes principaux de sécurité dans des pays de l'Europe de Sud-Est. Une première partie de l'article est consacrée au dilemme en forme de question – est-ce qu'il est possible qu'une minorité dans un pays a le statut d'une majorité dans certaines régions qui ne fait pas influence sur la position politique, sécuritaire, économique et autre des autres minorités et de la majorité dans ce pays. Dans une deuxième partie on parle des dilemmes qui apparaissent durant le processus d'élargissement de „Partenariat pour la paix“, c'est-à-dire de l'OTAN (le chemin vers Union européenne va à travers l'OTAN et le programme „Partenariat pour la paix“) parce que la majorité des pays décident d'entrer dans le pacte. Dans une partie finale de l'article on souligne que souvent un dilemme apparait en forme de question de priorité de la sécurité nationale soit comme la nationale proprement dite (dure), soit comme une forme des guerre de basse intensité ou d'autres formes de sécurité (bourgeoise, sociale, écologique, économique etc). La violence qui souvent devient la partie integrante de problème ne résolue

pas le problème en soi. Provoquer une défaite à l'ennemi par la violence est la meilleure façon de résoudre le conflit mais il provoque le désir de se venger. La violence appliquée provoque souvent une nouvelle violence et de cette façon on crée la spirale de violence. Certains pays tentent d'élargir ses opinions et valeurs de façon qu'ils tentent de résoudre les problèmes et conflits par la violence ne tenant pas compte de fait qu'il existe d'autres mesures pour cela (conditionnement, discussion, promesses, prix, menaces, punitions, négociations etc).

Un des dilemmes et la question des droits de l'homme et démocratie en général et demande de leur protection par la violence. On ne peut pas protéger ou forcer par violence un ou plusieurs droits de l'homme et en même temps ne pas violer le droit de paix. Un dilemme important est aussi est-ce qu'il faut protéger le régime (le pouvoir) qui s'est déclaré démocratique malgré le manque des gestes démocratiques, des valeurs ou de la pratique. Minorités et d'autres groupes des citoyens qui sont d'une façon ou d'une autre plus faibles que les autres doivent être protégées formellement et réellement. Pour atteindre les besoins de la vie en commun dans les conditions de paix et de démocratie dans une population mixte on doit assurer une sorte de partage du pouvoir (consociation ou partage de pouvoir), et en même temps protéger les droits judiciaires et autres aux minorités.

Il semble que la mission fondamentale liée à la sécurité de chaque pays est d'apprendre à vivre avec les conflits éthiques et à les résoudre sans violence. Conclusion est que le dilemme principal peut être que les peuples et leurs communautés et organisations commencent à avoir la sécurité pour tous. Une autre variante semble correcte, soit dans le cadre de l'OTAN, soit dans le „Partenariat pour la paix“.

Mots clés: Europe de Sud-Est, sécurité, dilemmes de sécurité, droits de l'homme, démocratie, application de violence, consociation, OTAN, Partenariat pour la paix.

Terrorisme et criminel organisé après le 11 septembre 2001.

Prof. dr Aleksandar Fatic

Dans la théorie on connaît une différence entre le terrorisme classique et le mégaterrorisme qui a marqué la période après les frappes contre New York et Washington, le 11 septembre 2001. Tandis que le terrorisme classique tend à être l'annexe à la politique, c'est-à-dire à se manifester comme la suite criminalisée d'elle, mégaterrorisme est une apparition complètement nouvelle ce que présente une politique en soi même. Conditions sous lesquelles apparaît le mégaterrorisme sont liées aux hauts versements et aux disproportions des forces à la création de telles conditions sur le plan global, et s'est les USA qui sont responsables au point de vue stratégique de cela, ce que n'est pas compris par ses dirigeants ni par les gens qui critiquent la suprématie internationale des USA. Comportement agressif de grande puissance dans les relations

internationales provoque presque automatiquement un plus grand nombre des rapports entre plus petites puissances ce que même vers escalation des rapports internationaux. Les réponses militaires à cette menace mégaterroriste provoque son escalation, c'est-à-dire les réponses agressives aux menaces terroristes classiques provoque l'apparition du mégaterrorisme. La plus grande erreur dans la réponse au mégaterrorisme (des USA, mais aussi des autres puissances) est l'acceptation du modèle de l'aggression militaire ce que donne aux terroristes une légitimité qui n'existait pas avant.

Apparition des affaires de corruption en Serbie et Monténégro, Macédoine, Bosnie-Herzégovine et dans les autres pays de Ablkans affirme que le processus de transition dans la plupart de ces pays et de l'Europe de l'Est est accompagné par les produits comme la criminalisation des systèmes économiques et politiques, puis apparition des problèmes graves dans la distribution du pouvoir dans les transitions bancaires. Dans la structure de la démocratie nouvellement formée qui est en concordance avec les tendances modernes dans le développement de soit-disant démocratie polyarchique, les décisions politiques sont prises normalement dans le cadre des représentantes de l'Etat. Dans les parties de l'établissement politique lié avec le criminel organisé, on crée une atmosphère baptisée „le but prouve le moyen“ ou „tout est permis s'il n'est pas interdit“, ce que correspond à la création des conditions de légitimité de corruption et de criminel organisé.

On montre le rôle destructif des groupes de criminel organisé, le rapport entre le pouvoir actuel avec une partie de grand public et ces groupes durant les conflits multiethniques mais aussi on montre de façon suffisamment claire le fait de réalisation des liens entre le criminel organisé et l'élite politique dans tous les parties de l'ex RSF de Yougoslavie par les rapports entre les clients qui sont nourris par le comportement irrégulier. Ce comportement est aussi lié à l'appui irrégulier des cultures des clients ce que même vers la formation des partenariats relativement constants entre l'élite politique et le criminel organisé. Ainsi on voit apparaître le type de criminel organisé qui tient fort sa propriété (criminel pour le profit) mais qui se modifie en même temps vers la „nouvelle entité guerrière“ tournée contre l'Etat à cause de possibilité de prise du pouvoir dans cet Etat en cause.

Le problème de base quand il s'agit de légitimité de la violence dans les rapports internationaux consiste en réponse terroriste dirigée vers monopolisation des rapports internationaux on vers les guerres intervencionistes. Tendances actuelles des USA vers la relégitimité de la violence comme la méthode de combat contre terrorisme historiquement et de point de vue sécurité est rétrograde. On diminue le stigme de terrorisme dans le monde et augmente l'espace de l'argumentation qui dit que les terroristes „n'ont pas de choix“. La même ou pareille chose est avec le criminel organisé en Serbie ou dans n'importe quel pays en transition dans la région de l'Europe de Sud-Est.

Le principe de base de résistance au terrorisme, auteur estime, est la tenue de status moral de non-violence comme impératif pour les rapports

internationaux. La politique moderne, avant tout la politique globale des USA, qui est fondée sur la légitimité de violence répétée, est condamnée d'avance à la faillite dans le combat contre le terrorisme.

Mots clés: terrorisme, mégaterrorisme, criminel organisé, menace sécuritaire, politique, pouvoir, réponse, légitimité, relégitimité, violence.

Détermination terminologique des challenges, risques et menaces dans le processus de préformulation du système de sécurité internationale

---

Dejan Orlic

Dans le système de sécurité internationale on voit apparaître de nombreux changements concernant les objectifs et les sujets. Un Etat n'est plus un sujet unique de sécurité internationale mais, par contre, l'individu devient un sujet important dont la sécurité est comprise comme la chose clé pour la compréhension et comme la base de toute sorte de sécurité de haut niveau, à partir du groupe, vers niveau national et international, jusqu'au niveau global. Sauf la dimension militaire, la sécurité politique, économique, sociale et écologique devient de plus en plus importante. Dans le processus de réformation, système de sécurité internationale se confronte avec de nombreux risques, menaces et challenges.

Auteur détermine le contenu et la profondeur des termes challenge, risque, menace, en montrant les différences entre ces catégories et accentue le fait que ces termes n'ont pas le même sens.

Mots clés: challenge, risque, menace, sécurité internationale.

Options des soldats concernant le service civil et le service militaire

---

Mr Branko Babić, Lieutenant-Colonel

Au mois de Juin 2004, sur le territoire de division militaire de Sombor on a fait une première recherche au niveau de l'Armée de Serbie et Monténégro concernant la détermination des opinions des conscrits sur le service civil. Le questionnaire qui contient 15 questions a été rempli par les réponses de 65 conscrits qui ont fait demande de faire le service civil (ils ne sont pas envoyés à faire ce service). Durant la recherche on a utilisé les méthodes variées de statistique. Comme les paramètres de base on a pris le degré de l'éducation de l'âge des conscrits (régulier – 1983, critique – 1977, âge – de 1972 à 1982 et 1975 – seulement un qui a eu la permission de prolongation). Les résultats des recherches ont montré que la majorité des conscrits ne disposait pas de l'enseignement concernant la matière, ainsi que le règlement traitant leurs droits et

obligations. Cependant, la majorité des conscrits est resté fidèle à sa décision de faire le service civil.

Mots clés: appellation à la conscience, service civil, service alternatif.

Préférences des valeurs des étudiants de l'académie militaire

Prof. dr Desimir Pajevic, prof. dr Jan Marcek, Colonel, Nada Danic

En partant des standards des valeurs ainsi que des résultats des recherches déjà faites de ce problème, on détermine dans ce travail les valeurs de base des étudiants de l'Académie militaire de l'Armée de Serbie et Monténégro. Durant la recherche on a utilisé l'instrument sorti du concept des valeurs de Rokeach qui comprend 35 termes de valeur. On a fait examiné sur une population de 149 étudiants de deuxième année d'études de l'Académie militaire de l'Armée de Serbie et Monténégro.

Durant l'étude, sauf les paramètres statistiques, on a enveloppé une analyse de faits. Comme des données de départ dans l'analyse on a utilisé les prospectives dans lesquelles les interrogés ont évalué la signification des 35 sortes de valeurs. A l'aide de l'analyse de faits on a déterminé neuf dimensions latentes des valeurs des étudiants de l'Académie militaire: 1) orientation humaine; 2) patriotisme; 3) hédonisme; 4) stoïcisme; 5) équilibre psychologique; 6) orientation vers les hauts objectifs envers la commodité personnelle; 7) adoption des normes militaires; 8) indépendance; 9) dignité personnelle contre une sécurité familiale.

Mots clés: valeur préférée, conception de Rokeach, analyse des faits.

Scientometrie – valorisation de travail scientifique

Mr Budislav Susa, Colonel

Dans la science, depuis longtemps, il existe le problème de valorisation objective des informations scientifiques. Tentation d'éviter la subjectivité dans le processus qualitatif de valorisation d'une oeuvre a mené vers de nombreuses évaluations d'experts, comme la récénsion de deux ou plusieurs autorités anonymes pour un auteur anonyme et suit de suite. Mais, tout cela ne était pas suffisant pour la minimisation de subjectivité de ce processus.

Par le développement complet de la société, en particulier de la technologie informatique, on a créé les conditions pour le processus quantitatif de valorisation d'une oeuvre scientifique. Dans le cadre de méthodologie on développe une activité spécifique de valorisation de résultat scientifique – scientometrie. Comme certains auteurs disent, c'est la „mesure de science“ ou „mesuroscience“ Le sel de cette activité consiste en valorisation de contribution scientifique des individus, des établissements ou des organisation à la base des indexes suivants: productivité, exprimée par le nombre d'oeuvres publiées dans les revues

scientifiques éminentes, par le nombre de citations, c'est-à-dire nombre total de citations de l'auteur par les autres auteurs, aussi dans les revue scientifiques. Le processus entier de „comptabilité“ consiste en recherche dans la bibliographie ou dans la base des données.

Jusqu'à maintenant, dans le monde, il existait une base unique aux USA (Philadelphie), dans l'Institut pour les informations scientifiques (ISI). Cependant, chez nous in a créé et développé une base dans le domaine des sciences sociales sous le nom Sociofakt. Par cela on a réalisé les suppositions pour une valorisation objective dans les sciences sociales. Importance pratique et scientifique de ces processus est hors de doute dans les institutions scientifiques de l'Armée de Serbie et Monténégro.

Mots clés: scientometrie, information scientifique, récénsion, citation, productivité.

Die Schaffung eines islamischen Staates in Zentralasien

Dr Darko Trifunovic

Das schon erprobte Szenario zur Schaffung der von den islamischen Fundamentalisten beherrschter Territorien und die Verwirklichung des geplanten islamischen Kalifates, das in erster Linie Staaten und Regionen mit dominanter islamischer Bevölkerung umfassen würde mit der Bestrebung, sich nachträglich auf die ganze Erdkugel auszubreiten, haben ihre Verwirklichung in den Staaten des Zentralasiens schon begonnen. Das ist der Grund für die Gründung der neuen terroristischen Organisation unter dem Namen LIVO, dessen „stossende Faust“ die Islamische Bewegung von Usbekistan, Al Kaida und andere Organisationen darstellen, die nicht nur im Regionalen, sondern auch auf dem globalen Bereich in gleicher Zielrichtung wirken.

Stichwörter: Zentralasien, Terrorismus, Islam, Fundamentalismus.

Die Hauptdilemmas in Bezug auf die Sicherheit in den Staaten von Südosteuropa

Zlatko Isakovic

In der Arbeit behandelt man einige wesentliche Dilemmas im Bereich der Sicherheit in den Staaten von Südosteuropa. Der erste Teil ist, unter anderem, dem Dilemma gewidmet, ferner, ob man möglicherweise erreichen kann, dass die Minderheit eines Staates in manchen Regionen den Status der Mehrheit haben kann, ohne dass die Sicherheits-, politische, wirtschaftliche und andere Lage der anderen Minderheiten oder der mehrheitsbildenden Nation in diesem Staat beeinträchtigt wird. Der zweite Teil des Artikels behandelt Dilemmas, die sich im Prozess der Erweiterung der Partnerschaft für den Frieden, bzw. der NATO in der Region entwickeln. Die Mehrheit der Staaten haben eine Lösung für eines der wesentlichen politischen und Sicherheitsdilemmas, die sich auf den NATO-Beitritt beziehen (der Weg in die EU führt über die NATO und die Partnerschaft für den Frieden), gefunden, indem sie sich für die Mitgliedschaft entschieden. In dem abschließenden Teil wird auf ein oft erscheinendes Dilemma hingewiesen, nämlich, ob man die konventionelle, bzw. (neue oder erneuerte) harte staatliche oder nationale Sicherheit oder die Kriege kleiner Intensität,

oder andere Arten von Sicherheit (bürgerliche, sozietale, ökologische, wirtschaftliche usw.) bezogen sollte. Die Gewalt, die man in den Konflikten benutzt, wird oft zu einem Bestandteil des Problems und nicht der Lösung. Die Ansicht, dass die Zufügung einer Niederlage dem Feind durch Gewalt einer der besten oder die beste Art und Weise für die Konfliktlösung sei, lässt die Möglichkeit der Erscheinung der Rachendurst ausser Acht. Die angewendete Gewalt verursacht oft neue Gewalt und demzufolge Spiralen und Trauma. Manche Länder versuchen ihre eigenen Einstellungen und Werte zu verbreiten, indem sie die Probleme und Konflikte unter Anwendung von Gewalt lösen. Dabei lassen sie die Tatsache ausser Betracht, dass man in dieser Richtung zu anderen Massnahmen greifen kann (Bedingungen vorgeben, Überzeugungskraft, Versprechen, Belohnung, Drohung, Strafe usw.).

Eines von den Dilemmas stellt die Frage dar, ob man die Menschenrechte und die Demokratie im allgemeinen durch Gewalt schützen oder aufzwingen kann. Nämlich, es ist unmöglich ein oder mehrere Menschenrechte mittels Gewalt zu schützen oder aufzuzwingen, ohne das Recht auf den Frieden zu verletzen. Ein wichtiges Dilemma ist auch dieses, ob man das Regime, bzw. die Macht beschützen sollte, das sich offiziell als demokratisch erklärt, obwohl es keine demokratischen Einstellungen, Werte und Praxis aufweist. Die Minderheiten und andere Bürgergruppen, die in etlichem Sinne schwächer sind, sollten formal und wirklich unter Schutz stehen. Um Versöhnung und ein gemeinsames Leben in Frieden und Demokratie in den Regionen mit gemischten Bewohnern zu erreichen, sollte man eine Art von Machtverteilung in der Gesellschaft erreichen (Konsoziation oder die Machtverteilung) und die Menschenrechte und andere Rechte der minderheits- oder mehrheitsbildenden Nationen schützen.

Es scheint, die Hauptaufgabe in Bezug auf die Sicherheit jedes Staates und jeder Elite ist zu lernen, mit ethnischen Konflikten zu leben und sie ohne Gewalt zu lösen. Die Schlussfolgerung ist, dass das Hauptdilemma in Bezug auf die Sicherheit sein könnte, ob die Völker und deren Gemeinschaften und Organisationen der Sicherheit oder die Sicherheit ihnen dienen sollte. Die zweite Variante scheint richtig zu sein, sowohl im Rahmen der NATO und der Partnerschaft für den Frieden, als auch ausserhalb.

Stichwörter: Südosteuropa, Sicherheit, Sicherheitsdilemmas, Menschenrechte, Demokratie, Gewaltanwendung, Konsoziation, NATO und Partnerschaft für den Frieden.

Terrorismus und die organisierte Kriminalität nach dem 11.

September 2001

Prof. Dr. Aleksandar Fatic

Die Theorie unterscheidet zwischen dem klassischen Terrorismus und dem Megaterrorismus, der kennzeichnend für die Periode nach den Terroranschlägen in New York und Washington am 11. September 2001

ist. Der klassische Terrorismus gravitiert dazu, eine Ergänzung der Politik darzustellen, bzw. sich als kriminalisierte Fortsetzung der Politik zu äussern, dementgegen ist der Megaterrorismus eine qualitativ neue Erscheinung, die an sich Politik ist. Die Voraussetzungen für den Megaterrorismus sind mit hohen Einsätzen und grosser Disproportion an verfügbarer Macht verbunden. Die USA haben durch ihre Politik grösstenteils zur Schaffung dieser Voraussetzungen auf globaler Ebene beigetragen und sind strategisch dafür verantwortlich, was oft die schärfsten Kritiker des internationalen Hegemonismus in der Politik der USA nicht begreifen und nicht begreifen wollen. Das aggressive Verhalten einer grossen Macht verursacht fast automatisch eine noch grössere Anzahl von antagonisierter Beziehungen anderer kleineren Mächte, was insgesamt zur allgemeinen Verschärfung der internationalen Beziehungen führt. Militärische Reaktionen auf die megaterroristische Drohung führen gerade zu ihrer Eskalation, bzw. die übertrieben aggressive Entgegnungen auf den klassischen Terrorismus haben zum Teil den Megaterrorismus hervorgerufen. Der grösste Fehler bei der Antwort auf den Megaterrorismus (der USA, aber auch anderer einflussreichen Mächte) ist die Annahme des kriegsführenden Modells der militärischen Aggression, was den Terroristen eine Legitimität herbeischafft, die sie vorher nicht hatten.

Die Korruptionsaffären in Serbien und Montenegro, in Mazedonien, in Bosnien und Herzegowina und in anderen Balkanstaaten bestätigen nur zusätzlich, dass die Transitionsprozesse in den meisten Ländern von Südosteuropa, und sogar von Osteuropa, begleitet von Nussprodukten in der Form von Kriminalisierung der wirtschaftlichen und politischen Systeme sind, so dass ernsthafte Probleme bei der Machtverteilung in den Balkantransitionen entstehen. In der Struktur der neugegründeten Demokratie, die im Einklang mit den modernen Tendentionen bei der Entwicklung der sgn. poliarchischen Demokratie ist, sind politische Institutionen als Repräsentanten des Staates nicht immer und notwendig diejednige, die die politischen Entscheidungen treffen, obwohl diese Entscheidungen im Rahmen dieser Institutionen getroffen werden. Die öffentliche Politik trennt sich von der öffentlichen Meinung und es taucht ein chronisches Defizit an Legitimität der Macht auf. In den Teilen des politischen Establishments, die mit organisierter Kriminalität in Verbindung stehen, entwickelt sich die Atmosphäre, dass „das Ziel die Mittel rechtfertigt“ oder dass „alles erlaubt ist, was nicht ausdrücklich verboten wurde“, was begünstigend auf die Schaffung der Voraussetzungen für die Legitimierung der Korruption und organisierter Kriminalität wirkt.

Die destruktive Rolle organisierter krimineller Gruppen, das Verhalten der Macht und eines Teils der Öffentlichkeit zu diesen Gruppen während zwischenethnischer Konflikte machten die Tatsache klar genug, dass die Verbindungen zwischen der organisierten Kriminalität und den politischen Eliten in sämtlichen Teilen des ehemaligen SFR Jugoslawiens durch gegenseitige klientelistische Beziehungen verwirklicht wurden. Diese Beziehungen haben auch die internationalen Faktoren durch ihr inkonsequentes Verhalten ermuntert.

Die Inkonsequenz der internationalen Unterstützung trägt zur Schaffung der Klientelkulturen bei, die zur Gründung dauerhafter Partnerschaften zwischen politischen Eliten und organisierter Kriminalität führen. Demzufolge entsteht der neue Typ der organisierten Kriminalität, die zwar die klassische Kennzeichnung behält (Kriminalität für Profit), aber in ein „neues kriegsführendes Entität“ modifiziert wird, das sich wendet und gegen den Staat kämpft, um die Staatsmacht zu ergreifen.

Das Hauptproblem der Legitimierung der Gewalt in den internationalen Beziehungen besteht darin, dass damit die terroristische Antwort auf die Monopolisierung der internationalen Beziehungen und auf die sgn. interventionistischen Kriege legitimiert wird. Die gegenwärtige Tendenz in des USA in Richtung der Relegitimierung der Gewalt als Kampfmethod gegen den Terrorismus ist historisch und in Bezug auf die Sicherheit rückläufig. Damit verringert man nur das Stigma des Terrorismus und man erweitert den Spielraum für die Argumente, dass „die Terroristen keine Wahl haben“. Dasselbe oder Ähnliches gilt für die organisierte Kriminalität in Serbien oder jedem anderen Staat in Transition in Südosteuropa.

Das Grundprinzip der erfolgreichen Bekämpfung des Terrorismus, meint der Autor, ist die Aufrechterhaltung des moralischen Status der Nicht-Gewalt als Imperativ für die internationalen Beziehungen. Die Gegenwärtige Politik, vor allem die globale Politik der USA, die sich gerade auf der Widerlegitimierung der Gewalt gründet, ist von vornherein auf einen Misserfolg im Kampf gegen Terrorismus verurteilt.

Stichwörter: Terrorismus, Megaterrorismus, organisierte Kriminalität, die Bedrohung der Sicherheit, Politik, Macht, Antwort, Legitimierung, Relegitimierung, Gewalt.

Die Bestimmung der Begriffe Herausforderungen, Risiken und Drohungen im Verfahren der Umstellung des internationalen Sicherheitssystems

---

Dejan Orlic

Die internationale Sicherheit, ihr System, die Deutung in Bezug auf ihre Subjekte und Objekte untersteht zahlreichen Veränderungen. Da der Staat nicht mehr das einzige Subjekt der internationalen Sicherheit ist, bekommt der Einzelne zunehmend an Bedeutung, dessen Sicherheit als entscheidend für das Verständnis und als Grundlage für jede andere Sicherheit auf höherer Ebene aufgefasst wird – von der Gruppensicherheit über die nationale und internationale bis zur globalen Sicherheit. Ausser der militärischen Komponente der Sicherheit, haben im Bereich der Analyse der internationalen Sicherheit die politische, wirtschaftliche, soziale und ökonomische Komponente wachsende Bedeutung. Bei der Umgestaltung ist das System der internationalen Sicherheit mit zahlreichen Herausforderungen, Risiken und Drohungen konfrontiert.

Der Autor grenzte den Inhalt und den Umfang der Begriffe der Herausforderungen, Risiken und Drohungen ab und stellte die Unterschiede zwischen ihnen fest, indem er auf die Bedeutungsdiﬀerenz hingewiesen hat.

Stichwörter: Herausforderung, Risiko, Drohung, internationale Sicherheit.

Die Einstellung der Rekruten zum Wehr- und Ersatzdienst

Mag Branko Babić, Oberstleutnant

Auf dem Territorium der Einberufungsstelle Sombor wurde im Juni 2004 die erste Untersuchung in den Streitkräften von Serbien und Montenegro zur Feststellung der Einstellungen der Rekruten zum Ersatzdienst durchgeführt. Der Fragebogen wurde von 65 Rekruten ausgefüllt, die bis zum 10. Juni 2004 den Antrag auf den Ersatzdienst gestellt haben (und den Ersatzdienst nicht antraten). Für die Forschung wurden verschiedene konkrete Methoden der statistischen Datenbearbeitung benutzt. Als grundlegende Parameter des Musterbeispiels nahm man den Ausbildungsgrad und den Jahrgang der Rekruten (ordnungsmässig – 1983, kritisch – 1977, ältere Jahrgänge von 1978 bis 1982 und 1975 – ein Rekrut mit verlängerter Rekrutenpflicht). Die Untersuchungsergebnisse zeigten, dass die Rekruten grösstenteils über den Begriff der Gewissensfreiheit und des Ersatzdienstes, über die Ausbildung beim Ersatzdienst und über ihre Rechte und Pflichten während des Ersatzdienstes nicht informiert sind. Trotzdem, die Mehrheit der Rekruten blieb bei der ursprünglichen Stellungnahme, die Wehrpflicht durch den Zivildienst zu erfüllen.

Stichwörter: Gewissensfreiheit, Ersatzdienst, Zivildienst.

Die Werterpräferenz der Studenten der Militärakademie

Prof. Dr. Desimir Pajević, Prof. Dr. Jan Marček, Oberst, und Nada Danic

---

Von der Auffassung der Werte und dem Ergebnis der bisherigen Erforschung dieses Problems ausgehend, wurden in der Arbeit die Grundwerte der Studenten der Militärakademie der Streitkräfte von Serbien und Montenegro festgestellt. Bei der Untersuchung wurde das aus dem Rokeach-Wertekonzept hervorgegangene und aus 35 Wertebegriffen bestehende Instrument benutzt. Die Forschung wurde an dem entsprechenden Muster von 149 Studenten im zweiten Studienjahr an der Militärakademie der Streitkräfte von Serbien und Montenegro durchgeführt.

Die Datenbearbeitung umfasste, neben der Feststellung der grundlegenden statistischen Parameter, die Faktorenanalyse. Als quantitative Ausgangsdaten in der Analyse benutzte man die Warfeinschätzungen der Studenten für die Bedeutung der 25 Wertarten.

Anhand der Faktorenanalyse wurden neun latente Dimensionen der Werte der Studenten der Militärakademie festgestellt: 1) humanistische Orientierung; 2) Patriotismus; 3) Hedonismus; 4) Stoizismus; 5) psychologische Ausgewogenheit; 6) idealistisches Anstreben der höheren Ziele gegenüber persönlicher Bequemlichkeit und dem Erfolg; 7) Billigung der Normen der militärischen Organisation; 8) Unabhängigkeit; und 9) persönliche Würde gegenüber der Familiengeborgenheit.

Stichwörter: Wertepräferenz, Rokeach-Wertekonzept, Faktorenanalyse.

Scientometrie – die Bewertung der wissenschaftlichen Arbeit

Mag Budislav Susa, Oberst

Schon über lange Zeit hinaus besteht im Bereich der Wissenschaft das Problem der objektiven Bewertung der wissenschaftlichen Informationen. Die Bestrebtheit, das Subjektive im qualitativen Verfahren für die Bewertung eines Werkes zu verhindern, führte zu einer Mehrzahl von Experteneinschätzungen, wie Rezensionen von zwei und mehreren Rezensenten, unbekannter Rezensent, unbekannter Autor o.ä. Trotzdem wurde eine Verringerung der Subjektivität dieses Verfahrens nicht erreicht.

Durch die Gesamtentwicklungen in der Gesellschaft, insbesondere der Rechnertechnologie, wurden Voraussetzungen für objektive (qualitative) Verfahren für die Bewertung eines wissenschaftlichen Werkes geschaffen. Im Rahmen der Methodologie entwickelt sich eine spezifische Tätigkeit der Bewertung der wissenschaftlichen Leistung – Scientometrie. Manche bezeichnen sie als „Wissenschaftsmetrie“ oder „das Messen der Wissenschaft“.

Ihr Wesen besteht gerade in der Messung des wissenschaftlichen Beitrags des Einzelnen, der Einrichtung oder Organisation aufgrund folgender Parameter: Produktivität, die sich durch die Anzahl publizierter und rezensierter wissenschaftlicher Arbeiten in eminenten (wissenschaftlich anerkannten) Zeitschriften äussert, und durch die Anzahl der Zitate, bzw. in welchem Mass der Autor in den Werken anderer Verfasser und in den wissenschaftlich anerkannten Zeitschriften zitiert worden ist. Das ganze „Zählverfahren“ läuft auf die Recherche der Datenbasis für Bibliographie bzw. Zitate hinaus.

Bislang gab es diese Basis nur in den USA (Philadelphia), in dem Institut für wissenschaftliche Informationen (ISI). Eine solche Basis wurde auch bei uns für das Gebiet der faktischen Sozialwissenschaften unter der Bezeichnung Soziefakt erstellt. Dadurch wurde die Voraussetzung für eine objektive Bewertung in den Sozialwissenschaften geschaffen. Die wissenschaftliche und praktische Bedeutung der Anwendung dieser Verfahren für die Bewertung steht in den unterrichtswissenschaftlichen Institutionen der Streitkräfte von Serbien und Montenegro ausser Frage.

Stichwörter: Scientometrie, wissenschaftliche Information, Rezension, Produktivität.

Создание исламистского государства на территориях стран Центральной Азии

Канд. наук Дарко Трифунович

Уже проверенный сценарий создания территорий под господством исламистских фундаменталистов и план исламистского калифата, охватывающего преимущественно государства и регии, в которых большинство составляет мусульманское население, с претензиями последующего расширения на весь мир, начали реализоваться в странах Центральной Азии. Это же и является причиной создания новой террористической организации под названием ЛИВО, „ударным кулаком“ и оством которой являются Исламистское движение Узбекистана, Ал Каида и другие организации, преследующие эту же цель не только в региональных, но и в глобальных масштабах.

Ключевые слова: Центральная Азия, терроризм, ислам, фундаментализм.

Главные дилеммы в области безопасности в странах Юго-Восточной Европы

Проф. д-р Златко Исакович

В работе речь идет о некоторых главных дилеммах, связанных с безопасностью в странах Юго-Восточной Европы. Первая часть посвящается, между прочим, дилемме о том, можно ли добиться того, чтобы меньшинство в одной стране пользовалось статусом большинства в некоторых ее регионах, чтобы при этом не ухудшились безопасность, политическая, экономическая и другие позиции остальных меньшинств или основной нации в той стране. Во второй части статьи рассматриваются некоторые другие дилеммы, возникающие в процессе расширения в регионе „Партнерства ради мира“, т. е. НАТО. Одну из основных политических и относящихся к безопасности дилемм, связанной с присоединением к НАТО (ибо дорога в Европейский союз ведет через НАТО и Программу „Партнерство ради мира“), большинство стран разрешило, приняв решение стать его членом. В завершающей части подчеркивается, что часто возникает дилемма, чему уделить приоритет: конвенциональной, т. е. (новой и возобновленной) твердой государственной или на-

циональной безопасности, или войнам низкой интенсивности, или другим видам безопасности (гражданской, социальной, экологической, экономической и т. д.). Насилие, используемое в столкновениях, зачастую становится не решением, а частью проблемы. В положении, утверждающем, что нанесение поражения противнику насилем является одним из самых лучших или даже самым лучшим способом решения столкновений, не учитывается возможность возникновения жажды мести. Насилие часто вызывает новое насилие, создавая таким образом спирали насилия и травм. Некоторые страны стремятся распространять собственные положения и ценности, решая проблемы и столкновения насилем, не учитывая при этом факт, что существуют и другие меры, которые можно использовать в этих целях (обуславливание, убеждение, обещания, награды, угрозы, наказания, переговоры и т. д.).

Одна из дилемм заключается в вопросе, могут ли вообще человеческие права и демократия защищаться или навязываться насилем? А именно, нельзя защитить или навязать насилем одно или несколько человеческих прав, не нарушив при этом право на мир. Важной является и дилемма о том, надо ли защищать режим, т. е. власть, официально объявляющую себя демократической, если у нее нет демократических устоев, ценностей и практики. Меньшинства и другие группы граждан, являющиеся в некотором отношении более слабыми, должны быть защищены формально и реально. Для достижения примирения и обеспечения совместной жизни в мире и демократии, в регионах со смешанным населением необходимо ввести определенный вид разделения мощи в обществе (консоциация или разделение власти), причем человеческие и другие права меньшинств и основной нации необходимо защитить.

Оказывается, что основная задача, относящаяся к безопасности, любого государства и элиты – научиться жить с этническими столкновениями и решать их без применения насилия. В заключении подчеркивается, что основная дилемма в области безопасности может быть: будут ли народы и их содружества и организации служить безопасности или безопасность будет служить им. Второй вариант кажется правильным, как в рамках НАТО и „Партнерства ради мира“, так и вне них.

Ключевые слова: Юго-Восточная Европа, безопасность, дилеммы безопасности, человеческие права, демократия, применение насилия, НАТО и „Партнерство ради мира“.

Терроризм и организованный криминал после 11 сентября 2001 года

Проф. д-р Александр Фатич

В теории установлена разница между классическим терроризмом и мегатерроризмом, обозначившим период после террористических ударов на Нью-Йорк и Вашингтон 11 сентября 2001 года. В то время как классический терроризм стремится выступать в роли дополнения поли-

тики, вернее, проявляться, как ее преступное продолжение, мегатерроризм – качественно новое явление, представляющее само собой политику. Условия для мегатерроризма связаны с высокими вкладами и большой диспропорцией в силе, имеющейся в распоряжении отдельных сторон. Самый большой вклад в создание таких условий в глобальном плане внесла политика Соединенных Штатов Америки, несущих за это стратегическую ответственность, что часто не понимают, или не хотят понять даже самые строгие критики международного гегемонизма в политике США. Агрессивное поведение великой державы в международных отношениях почти автоматически порождает еще большее количество антагонистических отношений между другими меньшими державами, а все вместе приводит к общему обострению международных отношений. Именно военные ответы на мегатеррористическую угрозу вызывают ее эскалацию, вернее, чрезмерно сильными ответами на классические террористические угрозы и порожден мегатерроризм. Самой большой ошибкой при ответе на мегатерроризм (США и других влиятельных держав) является принятие воинствующей модели военной агрессии, благодаря которой террористы приобретают раньше легитимность.

Возникновение коррупционных афер в Сербии и Черногории, в Македонии, в БиХ и других странах Балкан только дополнительно подтверждает факт о том, что процессы транзигции в большинстве стран Юго-Восточной, но и в странах Восточной Европы, сопровождаются побочными явлениями в форме криминализации экономической и политической систем, вследствие чего возникают серьезные проблемы в распоряжении мощи в балканских транзигциях. В структуре новоформированной демократии, согласующейся с современными тенденциями в развитии, т. н. полиархичной демократии, политические решения не принимаются всегда и обязательно политическими институтами, как представителями государства, хотя они и принимаются в рамках этих институтов. Публичная политика отделяется от общественного мнения и возникает хронических дефицит легитимности власти. В частях политической верхушки, связанных с организованным криминалом, создается атмосфера, согласно которой „цель оправдывает средство“, или „все допущено, что категорически не запрещено“, что способствует созданию условий для легитимации коррупции и организованной преступности.

Проявленная деструктивная роль организованных преступных групп, отношение актуальных властей, даже и части общественности к этим группам во время межнациональных столкновений и позже осветили достаточно ярко факт, свидетельствующий о том, что связи между организованной преступностью и политической элитой во всех частях бывшей СФР Югославии восстанавливаются путем взаимных клиентурных отношений, поощряемых и непоследовательным поведением международных факторов. Непоследовательность международной поддержки способствует созданию клиентурных культур, причем такие культуры ведут к оформлению относительно прочного партнерства между политической элитой и организованной преступностью. Таким образом возникает новый

тип организованной преступности, сохраняющей свое классическое свойство (преступность для профита), но и модифицируется в „новое воинствующее существо“, поворачивающееся и к борьбе против государства, с целью завоевания государственной власти. Основная проблема, связанная с легитимацией насилия в международных отношениях, заключается в том, что ею легитимируется и террористический ответ на монополизацию международных отношений и на т. н. интервенционистские войны. Нынешняя тенденция США, заключающаяся в легитимации насилия как метода борьбы против терроризма, в отношении истории и безопасности является ретроградной. Этим только смягчаются стигмы терроризма в мире и расширяется пространство для аргументации, что „у террористов нет выбора“. То же самое или подобно тому относится и к организованной преступности в Сербии, а также в любой стране в транзитии в Юго-Восточной Европе.

Основной принцип оказания сопротивления терроризму, считает автор, это поддержание морального статуса ненасилия, как императива в международных отношениях. Современная политика, в первую очередь глобальная политика США, именно основывающаяся на легитимации насилия, наперед обречена на неудачу в борьбе с терроризмом.

Ключевые слова: терроризм, мегатерроризм, организованная преступность, вопросы безопасности, политика, власть, ответ, легитимация, релегитимация, насилие.

Определение понятий вызова, риска и угрозы в процессе переоформления системы международной безопасности

Деян Орлич

В международной безопасности, ее системе, толковании и в отношении ее субъектов и объектов происходят многочисленные изменения. Государство уже не является единственным субъектом международной безопасности, но все увеличивающееся значение приобретает одиночка, безопасность которой считается существенной для понимания и основой любой другой безопасности более высокого уровня – от групповой, через национальную, вплоть до глобальной безопасности. Наряду с военным измерением безопасности, все увеличивающееся значение в анализе международной безопасности приобретают политическое, экономическое, социальное и экологическое измерения. В процессе переоформления система международной безопасности сталкивается с многочисленными вызовами, рисками и угрозами.

Автором в работе определяется содержание и объем понятий вызова, риска и угрозы, а также уточняются различия между ними, при чем указывается, что эти три понятия не обладают тождественным значением.

Ключевые слова: вызов, риск, угроза, международная безопасность.

Позиции новобранцев о военной службе в гражданских учреждениях

Канд. наук Бранко Бабиц, подполковник

На территории Военного комиссариата Сомбор в июне 2004. года проводились первые исследования на уровне Войска Сербии и Черногории, связанные с определением позиций новобранцев о военной службе в гражданских учреждениях. Вопросник, содержащий 15 вопросов, заполнили 65 новобранцев, которые до 15 июня 2004. года подали заявку отбыть воинскую повинность в гражданских учреждениях (но они не были направлены на военную службу). В исследованиях использовались конкретные методы статистической обработки данных. В качестве основных параметров были приняты профессиональная квалификация и год рождения новобранцев (регулярный – 1983, критический – 1977, старшие – от 1977 до 1982 и 1975 – один новобранец, которому продолжена призывная повинность. В результате исследований оказалось, что большинство новобранцев не было проинформировано о понятии примечания совести и военной службы в гражданских учреждениях, об обучении и о своих правах и обязанностях в ходе отбывания воинской повинности в гражданских учреждениях. Однако, большинство новобранцев остались при первоначальной позиции – свою воинскую повинность отбыть в гражданских учреждениях.

Ключевые слова: примечание совести, военная служба в гражданских учреждениях, альтернативная служба.

Ценности, предпочитаемые студентами Военной академии

Проф. д-р Десимир Паевич, проф. д-р Ян Марчек, полковник,
и Нада Данич

Исходя из теоретических пониманий ценностей, а также из результатов до сих пор проведенных исследований этой проблемы, в работе утверждаются основные ценности, предпочитаемые студентами Военной академии Войска Сербии и Черногории. В исследованиях использовался инструмент, исходящий из концепции Рокича (Rokeach) о ценностях, содержащей 35 понятий ценностей. Исследования проводились на соответствующем образце из 149 студентов второго курса Военной академии Войска Сербии и Черногории.

Обработкой данных, наряду с определением основных статистических параметров, охвачен и факторский анализ. Как исходные количественные данные использовались оценки, которыми студенты оценивали значение 35 видов ценностей. При помощи факторского анализа определено девять латентных измерений ценностей, предпочитаемых студентами Военной академии: 1) гуманистическая ориентация; 2) патриотизм; 3) гедонизм; 4) стоицизм; 5) психологическая

уравновешенность; 6) идеалистическое стремление к высшим целям в противоположность личным удобствам и успеху; 7) принятие норм военной организации; 8) независимость, и 9) личное достоинство в противоположность, семейной надежности.

Ключевые слова: предпочитаемые ценности, концепт Рокича, факторский анализ.

Сциентометрия – оценка научной работы

Канд. наук Будислав Суша, полковник

В науке уже продолжительное время существует проблема объективной оценки научной информации. Стремление избежать субъективности в процессе определения качества одного научного труда привело к многочисленным экспертным оценкам, как рецензия двух и больше рецензентов, неизвестный рецензент, неизвестный автор и под. Но все это не уменьшило субъективность этих методов.

Совокупным развитием общества, в частности вычислительной технологии, создались условия для объективных (количественной) методов оценки научного труда. В рамках методологии развивается специфическая деятельность оценки научного вклада – сциентометрия, называемая иногда „наукаметрия“ или „измерение науки“.

Ее суть заключается именно в измерении научного вклада одиноким, учреждения или организации на основе следующих показателей: производительности, выраженной количеством опубликованных и рецензированных научных работ в выдающихся (научно признанных) журналах, и количеством цитат, т. е. совокупной цитатностью автора в трудах других авторов, также в научно признанных журналах. Весь поступак „перечисления“ сводится к исследованию библиографической, вернее цитатной базы данных.

До сих пор такая база существовала только в США (Филадельфия) в Институте научной информации (ISI). Однако, и у нас создана и развернута такая база в области общественных фактических наук под названием СоциФакт. Этим созданы предпосылки для объективной оценки и в общественных науках. Научное и практическое значение применения этих методов оценки несомненно обладает важным значением и для научно-учебных институтов Войска Сербии и Черногории.

Ключевые слова: сциентометрия, научная информация, рецензия, цитатность, производительность.

Ликовно-графички уредник
Божидар Мркоња

Језички редактор
Нада Драгишић

Преводиоци:

на енглески
Душанка Пивљанин

на француски
Милан В. Петковић

на немачки
Гордана Богдановић

на руски
Зоран Стевановић

Коректор
Љиљана Чудић

Тираж 1.200 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПARIЈА – БЕОГРАД, Ресавска 40 б

На основу мишљења Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије,
бр. 413-00-1203/2001-01, од 12. 09. 2001. године, часопис је ослобођен пореза на промет.

УДК – Центар за војнонаучну документацију и информације (ЦВНДИ)